

Juozapas Kęstutis Patamsis. Žinia. Stasio Paškevičiaus nuotrauka.

Aš prieš Dievą ir prieš žmones galiu paliudyti tik vieną dalyką – iki sutraiskant pirmuosius žmones prie smėliavežės į tankus nebuvo mestas nė vienas akmuo, nė sniego gniūžtė, nekalbant jau apie kokį ginkluotą pasipriešinimą. Dar daugiau – nebuvo pasakytas nė vienas užgaulus žodis.

Ona Adomėnienė

Aš buvau pasiruošusi, kad gali sumušti, suspardyti, bet kad esant tiek daug žmonių: vaikų, moterų, jaunimo, eitų tiesiai su šautuvais, kapotų su metaliniais strypais, tai tiesiog netelpa galvoje, tai baisus sadizmas, košmaras. Kai atsimenu paskutines minutes, tai jokios baimės, tik viena galvojau, nejaugi mes neatsilaikysime, juk mūsų tiek daug, o tas šauksmas: „Lietuva“, „Laisvė“, tai toks gilus buvo, ir atrodo, kad turėjo girdėti visa Lietuva. Tai buvo tikras karas prieš mus, beginklius.

Jūratė Agintienė

Iš knygos *MES BUVOME TEN...*

1991 metų sausio 13-oji. I tomas, 2011

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI!

Pirmąjį 2013 metų *Nepriklausomybės sąsiuvinį* numerį išleidžiame nerimaudami, ar neteks nutraukti pradėtojo darbo, mat, šiemet valstybės paramos teskirta ketvirtadalis reikalingos sumos, o leidybos ėmėsi žmonės vieni pajėgtų išleisti tik porą numerių. Turim vilties, kad sulauksim rėmėjų dėmesio, nes darbas įsibėgėja – randasi rašančiųjų, naujų iniciatyvų.

Esam dėkingi LRTV vadovybei, kuri rado galimybę *Sąsiuvinį* publikacijas įjungti į *LRT.LT* erdvę, taip padėdama joms plisti elektroniniu būdu, kol to nepajėgia daryti patys žurnalo leidėjai.

Šiame numeryje publikuojama Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. Deklaracijos analize baigiama pristatyti Lietuvos valstybės atkūrimo konstitucinių pamatų apžvalga. Džiaugiamės galėję bendradarbiauti su Romerio universiteto profesoriumi Vytautu Sinkevičium, kuris šią žurnalo leidėjų strateginę poziciją kartu su savo kolega profesoriumi Juozu Žiliu įgyvendino nuosekliai ir suprantamai visiems skaitantiesiems. Atsižvelgiant į tai, kad gausėja skersakiavimų ir piktžodžiavimų prieš 1992 metais priimtąją Lietuvos Respublikos Konstituciją siūlant ją arba perrašyti, arba naujai interpretuoti (!), ši nedidelė Valstybės konstitucinių pamatų aiškinimo programa leidėjų laikoma principiškai svarbia.

Autoriui maloniai leidus skelbiame Alfredo Ericho Senno apybraižą apie 1991 metų sausio 13-osios nakties peripetijas – autentiškumu kol kas nepralenktą trumpą tų dienų apžvalgą.

Dokumentų skyriuje skelbiamas redakcijos žinioje esantis antrasis LTSR Aukščiausiosios Tarybos komisijos Nepriklausomybės planui rengti posėdžio protokolas. Jei atsirastų kitų, vietos žurnale būtų ir jiems.

Nepriklausomybės Akto signataras profesorius Bronislovas Genzelis Sąjūdžio įsikūrimo 25-mešio proga apžvelgia svarbiausius Lietuvą į šią dieną vedančius įvykius bei procesus ir klausia: kas esame – įnamiai ar šeimininkai? Analogiškų apmąstymų laukiame iš kiekvieno, kam rūpi atsakymai į Lietuvai pasaulio keliamus klausimus.

Europarlamentaras profesorius Vytautas Landsbergis atsiuntė vieną TSRS liaudies deputatų suvažiavimo dokumentą iš savo archyvo. Dėkojame ir raginame visus telktis tokiam darbui – praeities dokumentai turi būti prieinami tautos bendram protui.

Primename, kad žurnalas prenumeruojamas, o nusipirkti jį galima Vilniuje Universiteto knygyne *Littera* bei *Akademineje knygoje*, Kaune Vytauto Didžiojo universiteto knygyne, Šiauliuose Universiteto knygyne ir Klaipėdoje Ievos Simonaitytės bibliotekoje. Pasiskaityti žurnalą galima miestų ir rajonų bibliotekose.

Redaktorius

FAKTAI IR IŽVALGOS

ALFREDAS ERICHAS SENNAS

KRIZĖ LIETUVOJE,
1991 M. SAUSIS

Šios dramatiškų lietuvių istorijos įvykių apybraižos autorius yra žymus amerikiečių istorikas, nuolat rašantis Lietuvos naujausiosios istorijos klausimais. Į lietuvių kalbą yra išverstos jo knygos „Bundanti Lietuva“, „Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje“, „Lietuva 1940. Revoliucija iš viršaus“. Beveik prieš dešimtmetį išleista nedideliu tiražu, „Krizė Lietuvoje, 1991 m. sausis“ platesniam skaitytojų ratui lieka sunkiai prieinama, nors prof. A. E. Senno pasakojimas apie 1991-ųjų sausį iki šiol yra nepralengtas savo nešališkumu, faktiškumu ir apibendrinimų konkretumu.

Skelbdama šią apybraižą redakcija tikisi priminsianti, kad monumentalus įvykių reikšmę atitinkantis veikalas apie tas dramatiškąsias dienas, kai praėjo jau beveik ketvirtis amžiaus, neturėtų būti neįveikiamas užmojis lietuvių istorikams.

1991 m. sausio 7–14 dienomis sovietų kareiviai užpuolė beginklius Lietuvos piliečius, Lietuvos Vyriausybė išgyveno rimtą politinę krizę, promaskvietiškos jėgos pasiskelbė perimą valdžią, o šimtai tūkstančių lietuvių iš visų respublikos kampelių važiavo į Vilnių rodydami, kad remia šalies nepriklausomybę. Galiausiai, nors jokios aiškos pergalės pasiekta nebuvo, lietuviai išėjo iš krizės su nauja tautinės vienybės ir ryžto dvasia.

Vytauto Landsbergio vadovaujamos Aukščiausiosios Tarybos ir Kazimieros Prunskienės vadovaujamos Ministrų Tarybos santykiai jau kurį laiką buvo labai įtempti. Pagrindinis klausimas, kuriuo išsiskyrė parlamento dešiniųjų ir kairiųjų nuomonės, buvo toks: kaip užbaigti ekonominę blokadą, kurią 1990 m. pavasarį ir vasarą Lietuvai paskelbė SSRS prezidentas Michailas Gorbačiovas. Prunskienė, anksčiau priklausiusi Lietuvos komunistų partijai, ėmėsi vadovauti deryboms su Maskva, tuo tarpu iki širdies gelmių antikomunistiškai nusiteikę parlamento dešinieji jos iniciatyvomis nepasitikėjo ir jas kritikavo. Kadangi pagal Lietuvos Konstituciją nepasitikėjimui Vyriausybę pareikšti reikėjo 2/3 balsų, dešinieji, kuriems iš 141 vietos Aukščiausiojoje Taryboje priklausė apie 60–70, Prunskienės nuversti negalėjo, bet rugsėjo pradžioje Antano Terlecko vadovauja Lietuvos laisvės lyga ėmė rengti demonstracijas priešais Aukščiausiąją Tarybą, reikalaudami Prunskienės „komunistinės“ Vyriausybės atsistatydinimo.

Galutinė krizė įsiliepsnojo sausio 7 ir 8 dienomis, Vyriausybei paskelbus apie staigų maisto prekių kainų padidinimą. Antradienį, sausio 8 dieną, Aukščiausiosios Tarybos deputatams susirinkus po Naujųjų Metų pertraukos į posėdį, demonstrantai apgulė jos pastatą. Terleckas vadovavo Lietuvos laisvės lygos demonstrantams, reikalaujantiems Prunskienės atsistatydinimo, o promaskvietiškos sovietų kariuomenės dalinių Lietuvoje

remiamos organizacijos „Jedinstvo“ rėmėjai – maždaug 2000 daugiausia rusų tautybės darbininkų, kurie reikalavo, kad parlamentas būtų paleistas, o kabinetas atstatydyntas. (Promaskvietiškos jėgos pasivadino Demokratinių jėgų kongreso vardu.) Supratęs, su kuo susidėjo, Terleckas savo rėmėjus atitraukė į šalį, ir daugiau jie šioje akcijoje nebedalyvavo.

„Jedinstvo“ rėmėjai puolė parlamento pastatą, daužydami langus, ir prasibrovė į pirmą aukštą, tačiau apsaugos darbuotojai vandens čiurkšlėmis iš gaisrinių žarnų nustūmė juos atgal. Ministrės Pirmininkės pavaduotojas Romualdas Ozolas pasiūlė demonstrantams sudaryti delegaciją deryboms su Vyriausybės atstovais, o pastato viduje po dešimties minučių netrukusių diskusijų deputatai 100 balsų už, 4 susilaikius skubiai atšaukė kainų padidinimą.

Specialioje radijo laidoje Lietuvos prezidentas Vytautas Landsbergis įspėjo, kad Lietuva atsidūrė pavojuje: „Ginkluotas kumštis virš mūsų galvų pasirengęs smogti bet kurią dieną, o gal ir minutę“. Jis ragino lietuvius ateiti ginti savo parlamento ir Vyriausybės, „kuriuos jūs pasirinkote“. Po to jis pasirodė trečiojo aukšto lange ir demonstrantams pranešė, kad parlamentas kainų padidinimą atšaukė.

Jei kainos būtų buvusios pagrindiniu to meto klausimu, demonstracijos būtų tuo ir pasibaigusios. Vladislavas Švedas, Sovietų Sąjungos Komunistų partijos Lietuvos filialo antrasis sekretorius ir, visų manymu, tikrasis jo bosas, primygtinai teigė, kad šalyje yra susidariusi ekonominė krizė ir kad „ekonominė padėtis Lietuvoje blogėja greičiau nei Rusijoje“. Kainų padidinimo demonstracija faktiškai buvo tik politinių tikslų pretekstas, o demonstracijos, reikalaujančios Vyriausybės atstatydinimo ir parlamento paleidimo, tęsėsi.

Sąjūdis, pertvarkos judėjimą Lietuvoje įžiebusi organizacija, parengė tvarkaraštį, pagal kurį dviejų valandų trukmės pamainomis miesto rajonai ir net kiti miestai bei miesteliai siuntė žmones prie parlamento „saugoti respublikos“, bet susilaikyti nuo provokuojančių veiksmų. Plūstančios lietuvių minios į Nepriklausomybės aikštę priešais parlamentą pečiais išstūmė „Jedinstvo“ rėmėjus, kurie savo demonstracijas nuo šiol galėjo rengti priešais Mažvydo respublikinę biblioteką, kitoje šalia parlamento esančio didelio fontano pusėje.

Už antivyriausybinių demonstracijų nugaros stovėjo sovietų armija, kuri pirmadienį, sausio 7 dieną, į visas tris Baltijos respublikas atsiuntė pastiprinimus. Vis dėlto stebėtojai tikėjosi, kad Maskva imsis žingsnių prieš nesuvaldomas Baltijos respublikas. Visai neseniai, gruodžio 17 d., Gorbačiovas kalbėjo apie būtinybę atkurti ir teisėtumą sovietų valstybėje, gruodžio 19 d. sovietinių politinių veikėjų grupė pareikalavo karinės intervencijos ir prezidentinio valdymo Baltijos šalyse. Gruodžio 20 d. Eduardas Ševardnadzė, protestuodamas prieš diktatūros giesmę Sovietų Sąjungoje, paskelbė apie savo atsistatydinimą iš užsienio reikalų ministro posto. Visą likusią gruodžio dalį Maskva siuntė papildomus karinius dalinius į Lietuvą, ir, pavyzdžiui, Ignalinos atominėje elektrinėje Sniečkuje pastatė karinę sargybą. Per Kalėdas sovietų valdžia atkirto lietuviškų laikraščių kelius į išorinį pasaulį. Kariniai veiksmai prasidėjo sausio 7 d., naktį iš sausio 7 į 8 dieną daugiau kaip 100 tankų riaumėjo Vilniaus pagrindinėmis gatvėmis.

Sovietų kariškiai skelbė, kad jų tikslas Lietuvoje – ieškoti iš sovietų armijos pabėgusių arba tarnybos joje vengiančių jaunuolių. Lietuviai skatino savo jaunimą nepaklusti šaukimams į kariuomenę, ir dabar Audrius Butkevičius, Lietuvos vietinės gynybos būrių, kuriuos sovietų oficialioji valdžia pasmerkė kaip „neteisėtai sukarintą organizaciją“, vad, pakartojo savo iššūkį sovietų kariškiams: „Aš manau, kad ateinančias porą savaičių šaukiamojo amžiaus jaunuoliai neturėtų rodytis savo namuose“. Tačiau kadangi kareiviai, kurie į Lietuvą įžengė sausio 7 d., nedalyvavo gaudant lietuvių jaunuolius, šis pretekstas buvo tik dar vienas Maskvos dūmų pūtimo į akis triukas.

Nors kai kas tikėjosi, kad Maskva pirmiausia smogs Latvijai, kur buvo stipri rusų tautinė mažuma, Lietuva Maskvai buvo ypatinga rakštis, todėl, Meloro Sturua žodžiais tariant,

Lietuvos laisvės lygos demonstracija prie Seimo.
1991 01 08

Kainos atšauktos. Mitingas prie Seimo.
1991 01 08

Straipsnis iliustruotas Andriaus Petrulėvičiaus ir Zenono Nekrošiaus nuotraukomis.

Sąjūdžio sukviesti žmonės
stumia riaušininkus nuo
Seimo.
1991 01 08

„nubausdama Lietuvą, Maskva siekė įbauginti kitus“ (*Wall Street Journal*, 1991 m. sausio 25 d.). Gorbačiovas, matyt, pasijuto drąsesnis, kai po Naujųjų Metų moldavus pavyko priversti atsisakyti mėginimų sudaryti nacionalinę vyriausybę. Be to, Maskva puikiai žinojo apie didėjančią įtampą tarp Lietuvos Vyriausybės ir parlamento, o SSKP jau kuris laikas skelbė, kad jos narių skaičius auga greičiau nei kurios nors kitos partijos.

Pulkininkas leitenantas Viktoras Alksnis, atvirai remias kietesnę sovietų politiką Baltijos šalyse, vėliau aiškino, kad Maskvos planas buvo išprovokuoti demonstrantų susidūrimą su Lietuvos valdžia; tuomet kariškiai būtų įsikišę kaip taikdariai ir Lietuvoje paskelbė prezidentinį valdymą. Kita galimybė buvo, kad demonstrantai paskelbtų patys sudarą Lietuvos Vyriausybę ir paprašytų karinės pagalbos. Nors vėliau Michailas Gorbačiovas teigė, kad jis nieko nežinojo apie kariškių slaptuosius planus, sovietų kariuomenė turėjo savo programą.

Pirmasis demonstrantų užpuolimas sausio 8 d. sukėlė sumaištį Lietuvos Vyriausybėje. Išstūmus jedinstvenikus iš Nepriklausomybės aikštės, parlamento dešinieji užsipuolė Prunskienę. Pirmadienio vakare Landsbergis suabejojo „keistu sovietų armijos grasinimų ir staigaus kainų šuolio sutapimu“. Antradienį deputatas Zigmas Vaišvila išreiškė mintį, kad Prunskienė kainas padidino specialiai tokiu metu, kad sutaptų su sovietų armijos dalinių atėjimu. Landsbergio tonas duodant interviu Algimantui Čekuoliui, *Gimtojo krašto* redaktoriui, buvo nuosaikesnis: jis aiškino, kad parlamentas nesutinka su tuo, kada ir kaip buvo pakeltos kainos ir kad kabinetas neatsižvelgė į naują padėtį, susidariusią įvedus papildomus sovietų armijos dalinius į Baltijos šalis. Kaip ten bebūtų, dešinieji pasinaudojo momentu suvesti sąskaitas su Vyriausybe.

Apie kainų pakėlimą Prunskienė pranešė parlamento nariams pirmadienį ir po to išvyko į Maskvą aptarti su Gorbačiovu sovietų armijos dalinių judėjimą Baltijos šalyse ir galimybę atnaujinti derybas dėl Lietuvos nepriklausomybės. Gorbačiovas atsisakė aptarinėti armijos dalinių judėjimą ir dar kartą pabrėžė savo reikalavimą, kad Lietuva priimtų jo planą kovo 17 d. surengti referendumą dėl Sovietų Sąjungos vientisumo. Vėliau Prunskienė pasakojo, kad Gorbačiovas atrodė „neįprastai pasyvus ir bejausmis“, o atsisveikinant jo paskutiniai žodžiai buvo: „Grįžkite, suvaldykite padėtį ir atstatykite tvarką, kad man nereikėtų daryti to pačiam“.

Ministrė Pirmininkė grįžo į Vilnių sausio 8 d. 5 val. 15 min. po pietų ir tuoj pat susidūrė su reikalavimais atsistatydinti. Aukščiausioji Taryba, 108 nariams balsavus už, vienam prieš, aštuoniems susilaikius, priėmė Konstitucijos* pataisą, pagal kurią deputatai gali paleisti kabinetą paprasta balsų dauguma. 7 val. 30 min. vakare Prunskienė, sprendimą atšaukti kainų padidinimą aiškindama kaip nepasitikėjimo išreiškimą, pranešė apie savo atsistatydinimą. Deputatai jos atsistatydinimą priėmė 72 balsais, 8 balsavus prieš, 22 susilaikius.

Lietuvoje prasidėjo suirutės ir krizės dienos be Vyriausybės. Įtampą didino tai, kad maisto parduotuvės nedirbo dvi dienas: jos užsidarė antradienį padidintoms kainoms perskaičiuoti, o trečiadienį neatsidarė, nes vėl skaičiavo sumažintas kainas. „Vremia“, oficialioji Maskvos televizijos vakaro informacinė programa, antradienio vakare pranešė: „Atrodo, kad Aukščiausioji Taryba nebet kontroliuoja padėties“. Promaskvietiškos jėgos žengė toliau.

Atrodė, kad trečiadienį popiet bus pasiektas aukščiausias įtampos taškas. Antradienį vakare Landsbergis įspėjo, kad prieš Vyriausybę nusiteikę demonstrantai gali šturmuoti ir paimiti parlamentą; 9-osios dienos rytą *Lietuvos aidas* rašė: „Ateikite palaikyti savo valdžios – kitaip galite turėti svetimųjų valdžią“. „Jedinstvo“ elgesys rodė, kad jie ketina veikti: ketvirtą valandą buvo paskirtas masinis mitingas priešais Mažvydo biblioteką; popiet prie šiaurinės bibliotekos pusės privažiavo sovietų šarvuočiai ir ten sustojo. Kareiviai demonstrantams padėjo pastatyti garsiakalbius ir kitą mitingui skirtą įrangą.

Promaskvietiškos jėgos veikė ir kituose frontuose. Ankstyvą popietę Vilniaus oro uoste nusileido lėktuvas, pilnas sovietų desantininkų, kuriems vadovavo generolas pulkininkas

* *Laikinojo Pagrindinio įstatymo. – Red.*

Vladislavas Ačalovas, Maskvos gynybos ministro pavaduotojas. Kelios minutės prieš 4 val. sovietų tankai užgrobė televizijos bokštą, ir Lietuvos televizijos transliacija nutrūko kelioms valandoms. Maskvoje Gorbačiovas asmeniškai susitiko su Lietuvai prijauniančiųjų grupių atstovais, kurie pareikalavo, kad sovietų prezidentas Lietuvoje įvestų savo tiesioginį valdymą. Lietuvos parlamente Švedas pasiūlė parlamentui išsiskirstyti, o SSKP Lietuvoje paragino pradėti visuotinį streiką.

4 val. popiet prasidėjo „Jedinstvo“ mitingas priešais biblioteką. Dar didesnė lietuvių minia susirinko prieš parlamentą; abi susirinkusių žmonių minias skyrė reta beginklių apsauginių vorelė. Perspėdamas, kad Aukščiausioji Taryba gali būti užpulta bet kurią minutę, Landsbergis tuo pačiu ragino lietuvius nesigriebti smurto. Dvi susipriešinusios minios taikiai stovėjo šalia, skambant dainoms ir šūksniams abiejose fontano pusėse. Kai kurie rusų transparantai rodė, kad demonstrantai nesuprato savo pačių šūkių, pavyzdžiui, viename lietuviškai buvo užrašyta: „Reikalaujame Vyriausybės atsistatydinimo“, nors Prunskienės Vyriausybė jau buvo atsistatydinusi. Po to, kai rusų stačiatikių arkivyskupas Chrizostomas kreipėsi į žmones, ragindamas juos laikytis ramiai, mažiau laiko leisti masiniuose mitinguose ir vengti smurto, rusai pradėjo skirstytis, užleisdami teritoriją lietuviams. Iki septintos valandos neliko ir šarvuotųjų.

Vakare Vilniuje buvo ramu. Tankai pasitraukė nuo televizijos bokšto taip pat netikėtai, kaip ir buvo atvažiuavę, televizija vėl pradėjo transliuoti laidas, o Maskvos naujienų tarnyba TSN pastebėjo, kad Lietuvoje „įtampa šiek tiek sumažėjo“. Kai tą vakarą nuėjau į Nepriklausomybės aikštę, didelė žmonių minia taikiai dainavo, šoko ir kalbėjosi. Keli lietuviai sustabdė mane ir kartojo: „Mes nebijome nieko“. Kai vėliau tą vakarą televizija pakartotinai rodė krepšinio rungtynes, kuriose Kauno „Žalgiris“ įtikinamai nugalėjo Maskvos centrinę armijos klubą rezultatu 101:70, daugelis vylėsi, kad ši pergalė simboliškai reiškia pergalę ir kituose to meto įvykiuose.

Ketvirtadienį Vilniuje sklandė gandų debesys. Užsienio korespondentai rašė, kad prieš valdžią nusiteikusių demonstrantų nesimatė, bet tarp lietuvių Prunskienės atsistatydinimas kėlė aistras. Dešinieji kalbėjo apie tai, kad jai reikia kelti baudžiamąją bylą dėl piktnaudžiavimo valdžia; kairieji – apie švaistymąsi talentais. Du Lietuvos laikraščiai – *Lietuvos rytas* ir *Respublika*, kurie dažnai kritikavo parlamentą, – paskelbė telefoninę apklausą: skaitytojai buvo kviečiami įvardyti, ką jie laiko geriausiais ir blogiausiais kandidatais į Ministro Pirmininko postą. Kaip pranešė penktadienio laikraščiai, skaitytojai nurodė Prunskienę kaip geriausią kandidatę, o Virgilijų Čepaitį, Nepriklausomybės partijos vadovą, kaip blogiausią. (Landsbergiui teko penktoji vieta tarp blogiausių kandidatų.) *Lietuvos aidas*, kuris nuosekliai rėmė Landsbergį, kritikavo apklausą ir pasiūlė savo blogiausių kandidatų sąrašą, kuriame buvo ir „Dogas Buldogas“.

Vyriausybės krizė tęsėsi ir ketvirtadienį. Sąjūdis ragino kuo greičiau sudaryti kabinetą, bet sprendimą priimti buvo nelengva. Trečiadienio vakare įvykusiame Sąjūdžio susirinkime Terleckas pareiškė apie savo pasirengimą imtis šio darbo, bet grupė jo neparėmė. Svarstomos buvo dvi galimybės: dešiniųjų kabinetas ar koalicijos kabinetas. Aukščiausiosios Tarybos Centro grupė pasiūlė koalicijos kabinetą, vadovaujamą Ozolo, ir iškėlė sąlygą, kad prezidento ir Aukščiausiosios Tarybos galios būtų sumažintos. Tai buvo nepriimtina Landsbergiui.

Karštai buvo ginčijamasi ir apie tai, kaip reikėtų aiškinti sovietų armijos, kurios veiksmams iki tol atrodė nelabai ryžtingi, ketinimus. Kazimieras Antanavičius, Socialdemokratų partijos vadovas, teigė, kad Landsbergis perdėtai reaguoja į jedinstvenikų keliamą grėsmę, ir sakė, kad žmonių budėjimas prie Aukščiausiosios Tarybos „nereikalingas, nes niekam nėra jokios grėsmės“. Bronius Genzelis, Demokratinės darbo partijos (LDDP, buvusios nepriklausomos Lietuvos komunistų partijos) narys, pareikalavo Landsbergio atsistatydinimo. Vis dėlto valdžia sustiprino Aukščiausiosios Tarybos apsaugą; pirmasis pastato

Stačiatikių arkivyskupas Chrizostomas kreipiasi į mitinguotojus.
1991 01 13

Autonomininkų vienybė

„Vilniaus kraštas tik TSRS sudėtyje“

aukštas priminė kareivinių barakus, kuriuose laikinai gyveno 650 vyrų – apsauginių ir karatė specialistų.

Ketvirtadienį 2 val. 30 min. gauta Gorbačiovo telegrama, kurioje buvo reikalaujama, kad lietuviai nustotų bandę „atkurti buržuazinę santvarką“. 3 val. popiet Kazimieras Motieka, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas, per radiją pasakė: „Atrodo, atėjo valanda, kai mes visi turime priimti svarbiausią Lietuvai sprendimą: arba nepriklausomybė, arba amžina vergija“. Pranešęs, kad rusų darbininkai eina prie Aukščiausiosios Tarybos, jis kvietė dar daugiau žmonių ateiti ginti pastato: „Mes turime pastoti jiems kelią ir taip jiems pasipriešinti“. Iš savo stebėjimo taško Mažvydo bibliotekos aukštutiniame aukšte mačiau, kaip žmonių virtinės ėjo, kai kurie bėgo, iš visų pusių, ir per pusvalandį aikštė jau buvo pilna. 4 val. popiet spaudos konferencijoje Landsbergis pasakė, kad sovietai nori kraujo praliejimo, kad galėtų pateisinti karo padėties paskelbimą Lietuvoje. 4 val. 30 min. rusų darbininkams taip ir nepasirodžius, minia Nepriklausomybės aikštėje pradėjo skirstytis.

Parlamento viduje, iš aikštės skambant dainoms, Landsbergis galų gale pasirinko Ministrą Pirmininką – Albertą Šimėną, ekonomistą, Centro grupės narį. Centro grupės nariai ir kairieji neprieštaravo Šimėno kaip asmens kandidatūrai, bet abejojo jo kompetencija šioms pareigoms užimti. Kairieji vis dar negalėjo pamiršti Prunskienės atsistatydinimo aplinkybių: Lionginas Šepetys, LDDP narys, man sakė, jog Lietuva neturi tiek daug stiprių lyderių, kad galėtų nerodyti pagarbos tiems, kuriuos turi. Justas Paleckis, taip pat buvęs LDDP narys, Šimėno paskyrimą pavadino „politiniu manevru“ ir kėlė klausimą, kodėl dešinieji nesudarė savo kabineto; jo žodžiais tariant, jei Prunskienės kabinetas buvo „kamikadzės kabinetas“, Šimėno kabinetas bus „superkamikadzės“ ir neišsilaikys daugiau nei du tris mėnesius.

Dešinieji Šimėną stipriai rėmė. Čepaitis džiaugėsi, kad „komunistų Vyriausybė pašalinta“, ir sveikino „galimybę sudaryti nekomunistinę Vyriausybę“. Jis man aiškino, kad dešinieji „nepajėgūs“ sudaryti Vyriausybės vieni ir todėl turi „eiti į kompromisą su centristais“, net jeigu sudarytai Vyriausybei „pritrūktų ryžto“ atsiskirti nuo Maskvos. Landsbergis, savo ruožtu, prieštaravo minčiai, kad Šimėnas – dešiniųjų kandidatas. „Aš siūlau kandidatą“, – teigė jis. Tačiau vokiečių korespondentas Šimėną apibūdino kaip „lengvasvorį“, o *The Washington Post* korespondentas Michael Dobbs pacitavo Lietuvos žurnalisto Viliaus Kavaliausko žodžius: „Šimėnas – silpna asmenybė. Tai reiškia, kad Landsbergis bus savo paties Ministras Pirmininkas.“

Ketvirtadienio vakare sovietų spaudimas sustiprėjo. Sustreikavę Vilniaus oro uosto darbininkai rusai paskelbė oro uostą uždarytą. Vyriausybės nariai savo tiesioginę diskusijų laidą nusprendė transliuoti ne iš televizijos studijos, o iš parlamento pastato, kur buvo saugiau. Naktį po miestą važinėjo apie 30 sovietų tankų ir 1000 desantininkų, jie pravažiavo pro Spaudos rūmus, kur buvo leidžiami centriniai laikraščiai, ir televizijos bokštą. Pasklidus žiniai apie sovietų karių judėjimą, lietuviai skubiai rinkosi prie abiejų objektų, bet susidūrimų neįvyko.

Penktadienio rytą sovietai pradėjo veikti rimčiau. Vilniečiai atsibudę išgirdo, kad „Jedinstvo“ organizuoja darbininkų eitynes prie parlamento pastato; radijo pranešimai įspėjo: „Turime informacijos, kad persirengę užsienio šalies kareiviai taip pat dalyvaus arba kad šiame susibūrimo juos planuojama panaudoti“. Septintą valandą ryto buvo pranešta, kad 100 sovietų tankų su paleistais motorais stovi savo bazėje Šiaurės miestelyje, pasirengę važiuoti į miestą. Kai demonstrantai atėjo į Nepriklausomybės aikštę, didelė lietuvių minia buvo pasirengusi duoti jiems atkirtį; Michael Dobbs rašė: „Susipriešinusios minios svaidė viena kitai šūksnius per retą Lietuvos policininkų kardoną... Vienu metu kažkas iš rusų darbininkų pradėjo dainuoti „Internacionalą“, komunistų himną, bet juos užgožė lietuvių patyčių ir pajuokos šūksniai.“

Sąjūdis ragino lietuvius siųsti protesto telegramas Gorbačiovui, o Motieka paskelbė, kad parlamentui papildomų gynėjų nebereikia ir paragino juos eiti prie Spaudos rūmų ir televizijos bokšto. Kai tą rytą aš užėjau į Spaudos rūmus, kokios dvi dešimtys gynėjų su gaisrinėmis žarnos ir Lietuvos vėliava buvo pasirengusios po penkiolikos minučių sutikti rusų darbininkus. Vietoj jų atvažiavo tankai.

Sovietų kariai pradėjo puolimą apie 11 val. 30 min. užpuldami Lietuvos savanorių pastatus Alytuje ir Vilniuje. Lietuvos radijo pranešimuose buvo raginama laikytis ramiai: „Venkite provokacijų!“ Ankstyvą popietę kareiviai puolė Spaudos rūmus, greitai juos užėmė ir pralėjo pirmąjį tą savaitę kraują. Septyni žmonės buvo nuvežti į ligoninę, du nušauti, sunkvežimio vairuotojas, Antrojo pasaulinio karo sovietų armijos veteranas, sužeistas, tankui pervažiavus kelyje jo sunkvežimį. Televizijos kameros nufilmavo užpuolimą ir parodė, kaip įtūžęs dėl to, kad jį apipylė vandeniu, pulkininkas paleido automato papliūpą į Spaudos rūmų sieną. Televizijos vaizdai, pakartotinai rodyti 36 valandas, be abejonės, sustiprino sovietų mintį, kad reikia nutildyti Lietuvos visuomenės informavimo priemones.

Spaudos rūmų užpuolimas pakeitė susipriešinimo pobūdį. Promaskvietišku demonstrantų minia Nepriklausomybės aikštėje ėmė skirstytis. Nors TASS pranešė, kad Demokratinų jėgų kongresas paskelbė ultimatumą, kad jis sudarys „nacionalinį Lietuvos gelbėjimo komitetą“, jei Vyriausybė iki 3 val. po pietų nepatenkins Gorbačiovo reikalavimų, viešų demonstracijų prieš Lietuvos Vyriausybę nebebuvo. *Die Welt* korespondentas Walter Stoessinger rašė, kad iki vakaro dingo „paskutinis rusas“, o „lietuviai, vyrai, moterys ir vaikai, vėl ėmė dainuoti“. Lietuviai buvo susirinkę prie Spaudos rūmų paspoksoti į ten stovinčius sovietų tankus ir pasiginčyti su kareiviais. Kiti nuskubėjo prie televizijos bokšto, kur, artimiausiose gatvėse pastatę savo automobilius ir autobusus, sustojo aplink bokštą keliomis eilėmis. Stoessinger'io apskaičiavimu jų buvo apie 5000.

Sovietų daliniai bokšto nepuolė. Nors atrodė, kad tankai važiuoja ta kryptimi, apie 3 val. jie pasuko atgal. Sovietų daliniai pasirinko kitus objektus: netoli Alytaus užblokavo pagrindinį kelią nuo Lenkijos sienos į Vilnių, matyt, tikėdamiesi sustabdyti ginklų srautą; jie taip pat apsupo tarptautinę telefono stotį ir visoje respublikoje puolė kitus savanorių pastatus.

Lietuviai rengėsi parlamento puolimui. Landsbergis kartu su katalikų kunigu Robertu Grigu vadovavo priesaikos ceremonijai, kurios metu savanoriai davė priesaiką Lietuvos vėliavai ginti pastatą „iki paskutinio kraujo lašo“. Po pietų Landsbergis bandė prisiskambinti Gorbačiovui du kartus, bet jam nepavyko. Parlamentas skubiai patvirtino vienuolika paskirtų Šimėno kabineto ministrų, kad posėdžiuose būtų kvorumas ir Lietuva vėl galėtų turėti oficialią Vyriausybę.

Niekas negalėjo būti tikras dėl sovietų kariuomenės ketinimų, nors atrodė, kad televizijos ir radijo įrenginių užpuolimas – tik laiko klausimas. Kai Mečys Laurinkus, Lietuvos saugumo vadovas, pasirodė parlamente pranešti, kaip klostosi įvykiai, jo patarimas buvo žiūrėti vakare „Vremia“ ir klausyti, ką pasakys Maskva. Kaip ir kiti, jis nurodė, kad iki to meto dar buvo galima teigti, kad sovietai nori tik paimti „Komunistų partijos turtą“, kaip kariškių veiksmai buvo aiškinami 1990 m. pavasarį, bet Landsbergis deputatus įspėjo, kad armija užėmė Spaudos rūmus „kaip banditai“ ir kad įvykiai liudija apie „karinius veiksmus prieš Lietuvą“.

Penktadienį po pietų Juozas Jarmalavičius, promaskvietiškujų komunistų vadovas, pranešė apie Lietuvos gelbėjimo komiteto sudarymą (Komitet spasienuja Litvy), kuris savo ruožtu paskelbė perimęs „visą valdžią Lietuvoje“. Komiteto įgaliojimai perimti valdžią, išskyrus jo akivaizdžią ištikimybę Maskvai, buvo neaiškūs; buvo pranešta, kad jo nariai nenori skelbti savo pavardžių saugumo sumetimais; tačiau *The Washington Post* kores-

Seimo gynėjai.
1991 01 08

Okupantai užimtame Lietuvos
radijo pastate.
1991 02 16

Šarvuotis prie Lietuvos radijo
pastato.
1991 02 16

pondentas Michael Dobbs vėliau teigė, kad „praktiškai tarp partijos [Maskvai ištikimos Komunistų partijos] ir komiteto jokio skirtumo nėra“.

Landsbergis siūlė Aukščiausiajai Tarybai priimti nutarimą, kad „jeigu būtų sudaryta marionetinė Vyriausybė“, Lietuvos žmonėms veiksmai, kurių ji gali imtis, būtų neprivalomi. Aleksandras Abišala teigė, kad toks pareiškimas nebūtinas, o Čepaitis pareiškė, kad parlamentas iš esmės tokį pareiškimą jau yra padaręs. Landsbergis atkirto, kad „nepakenktų“, bet sutiko, kad klausimą spręsti būtų pavesta Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui.

7 val. popiet Landsbergis grįžo pranešti, kad sovietų pajėgos užėmė tarptautinę telefono stotį, ir vėl ragino padaryti pareiškimą dėl marionetinės Vyriausybės teisės aktų negaliojimo. Butkevičius dar kartą paragino Lietuvos jaunuolius atsisakyti tarnauti sovietų kariuomenėje, o televizijos bokšto gynimą įvardijo kaip svarbiausią to metų uždavinį.

Tą vakarą „Vremia“ nieko aiškaus nepasakė apie Maskvos ketinimus. Joje nieko nebuvo kalbama apie Spaudos rūmų užgrobimą, tik paminėta, kad sovietų kareiviai pastatą „laiko“; Lietuvos gelbėjimo komitetą „Vremia“ apibūdino kaip Lietuvos piliečių teisių gynėją; taip pat pranešė, kad Ignalinos atominės elektrinės darbininkai grasina streiku sausio 15 dieną, jei Lietuvos parlamentas neišsiskirstys. Žinias apie Lietuvą „Vremia“ baigė skųsdamasi, kad lietuvių chuliganai neleidžia ištikimiesiems Maskvai žmonėms, tokiems kaip Švedas, įeiti į parlamentą.

„Panorama“, Lietuvos informacinė laida, rodoma tuoj po „Vremia“ laidos, visą savo laiką skyrė padėčiai šalyje aptarti. Sovietų kareiviai plėtė veiksmų mastą, jie užpuolė Medžiotojų ir žvejų draugijos patalpas, ieškodami ginklų. Laida baigėsi Landsbergio ir populiaraus poeto Justino Marcinkevičiaus kreipimusi į klausytojus. Landsbergis ragino žmones būti ryžtingiems. „Lietuva vėl pakils“, – jis teigė, pareiškdamas, kad Lietuva gyvuos, „kol bus gyvas nors vienas lietuvis“. Marcinkevičius kalbėjo apie „juodą grėsmingą negandą“, ragino lietuvius būti pakantiems vienas kito ir kitų nacionalinių grupių atžvilgiu. „Laisvės reikalas“, – baigė jis, – „visuomet teisus“.

Po „Panoramos“ Vilniaus meras Vytautas Bernotas kreipėsi į lietuvius prašydamas padėti Vilniaus geležinkelio stotyje įstrigusiems keleiviams, nes sovietų kareiviai užvaldė stotį ir ją uždarė. Žinios apie naujus karinius veiksmus prieš lietuvių gynybinius postus ėjo nenutrūkstamu srautu. Kai Maskvos televizija pavėlavo pradėti vėlyvasias vakaro žinias, lietuviai suprato, kad žinios bus cenzūruojamos. Kai laida pagaliau prasidėjo, laidos pranešėjai leido suprasti, kad jie tikrai yra cenzūruojami.

Sovietų kariuomenės spaudimas neatlyžo per visą naktį. Prieš pat vidurnaktį eidamas pro savanorių pastatą netoli Šv. Petro ir Povilo bažnyčios, pagalvojau: „Kaip viskas atrodė ramu“. Po pusvalandžio pastate sprogo bomba. Antrą valandą nakties Šimėnas pranešė, kad Vilniaus stotyje jau stovi 11 traukinių, iki ryto jų gali būti iki 20. Jis pareiškė, jog negali išsiaiškinti, kas iš karininkų vadovauja padėčiai, o pareigūnai Maskvoje neatsako į telefonų skambučius. Beveik tuo pat metu sovietų šarvuočiai pradėjo važinėti po miestą; 1 val. 45 min. televizija pranešė, kad po miestą važinėja 20 tankų. Čepaitis pareiškė: „Jie nenori mums leisti miegoti“; „tai“, – sakė jis, – „senas sovietų valdžios metodas“.

Lietuviai liko savo postuose. Demonstrantai priešais parlamentą klausėsi roko muzikos koncerto, kuris staiga nutrūko pradėjus važinėti sovietų šarvuočiams. Televizijos reporteriai pranešė, kad, nepaisant Spaudos rūmų užgrobimo, *Lietuvos aidas* išleido šeštadienio numerį, o naktį 3 val. 11 min. Landsbergis, išvargęs ir išsekęs, pasirodė per televiziją pasveikinti šeštadieninį numerį „kaip mūsų atsaką į tankus, dujas ir šaudymus. Mes nugalėsime!“

Lietuvos televizija tęsė transliaciją visą naktį: sekė šarvuočių judėjimą, perdavė interviu su Lietuvos politiniais veikėjais ir kartojo svarbesnes anksčiau rodytas laidas. Per televiziją buvo perduotas kreipimasis į baltarusius ir lenkus Lietuvoje, o 2 val. 16 min. naktį pakartotas Česlovo Okinčio, lenkų tautybės Lietuvos parlamento nario, kreipima-

sis į Lenkijos Senatą, kurį skaitydamas Okinčicas pravirko, atrodo, ypač padėjo suartinti lenkus ir lietuvius šioje krizėje.

Ketvirtą valandą ryto, nepaisant žinios, kad rusų kareiviai užėmė Lietuvos specialiųjų pajėgų akademiją, didesnių karinių veiksmų grėsmė atrodė praėjusi, ir nuotaika priešais parlamentą vėl tapo šventinė. Tačiau problemos neišnyko. Dešimtą valandą ryto Čepaitis vėl pasirodė televizijoje, prašydamas žmonių padėti geležinkelio keleiviams, atsidūrusiems keblioje padėtyje dėl sovietų kariuomenės veiksmų. Stotyje dabar stovėjo du tarptautiniai traukiniai, ir Čepaitis ragino lietuvius atnešti maisto šioms nekaltoms sovietų kariuomenės aukoms. (Kitame pranešime buvo nurodyta, kad šeštadienį 12 val. stotyje buvo 35 traukiniai su 20 000 į spąstus pakliuvusių keleivių.)

Šeštadienis išaušo nežadėdamas nieko gero. Devintą valandą ryto Vyriausybės atstovas pareiškė: „Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų ketinimai tapo nedviprasmiški: jos siekia sunaikinti mūsų teisinę sistemą, sukliudyti savanorių darbui ir, pasinaudojusios padėtimi, griebtis veiksmų prieš kitas Lietuvos Vyriausybės institucijas“. 11 val. 49 min. radijo pranešime cituoti Marlin Fitzwater žodžiai, kad dar per anksti kalbėti apie jėgos panaudojimą Lietuvoje, lietuvių nenuramino nei dėl Maskvos, nei dėl Vašingtono ketinimų.

Šeštadienį dėmesio centre buvo Gorbačiovo naujosios Federacijos Tarybos, susidedančios iš SSRS respublikų atstovų, posėdis, kuris, kaip buvo tikimasi, turėjo priimti sprendimą dėl prezidento pasiūlytos naujosios SSRS respublikų sąjungos sutarties. Lietuviai buvo atsisakę dalyvauti Taryboje, ir kai kas dabar būkštavo, kad Gorbačiovas į Tarybą ketina pakviesti Lietuvos gelbėjimo komitetą.

Apie šeštadienio popietės abejones ir nežinomybę liudija kai kurių parlamente buvusių žmonių pasisakymai. Nepriklausomybės aikštėje primityvi gynybinė siena buvo sudaryta iš pusračių sustatytų autobusų, parlamento viduje deputatai ir žurnalistai kalbėjosi tyliai. „Jie mūsų dar nesusąūdė“, – pamatęs mane linksmai pareiškė jaunas žurnalistas Audrius Siaurusevičius. Čepaitis atrodė įsitikinęs, kad parlamento nepuls: „Mes įsitikinę, kad prieš teisėtus vyriausybės atstovus smurtas nebus panaudotas“.

Ir dešiniams, ir kairiesiems Maskvos tikslai buvo nesuprantami. Ketvirtadienio vakare Kazimieras Antanavičius man sakė, kad susidariusi krizė – tai „įprasta situacija, kurių buvo daug ir dar daug bus“; Paleckis kalbėjo, kad lietuviai patys išprovokavo Maskvos pyktį. Šeštadienį Valatka susitaikiusiu tonu kalbėjo: „Jie mus smarkiai spaudžia, ir atrodo, kad kai kurie mūsų veiksmai tik padeda jiems tai dar greičiau daryti“. Eduardas Vilkas padėtį apibūdino kaip „visiškai be jokios logikos“ – „jei jie viską užgrobs, nebeliks su kuo pasirašyti susitarimą“. Tą popietę Čepaitis *Washington Post* reporteriui sakė: „Neįmanoma šios šalies sugrąžinti į Stalino laikus. Jie Maskvoje galbūt kvaili, bet ne visiškai idiotai“.

Kiti deputatai tikėjosi geresnės ateities. Rašytojas Kazys Saja pareiškė: „Aš į tai žiūriu optimistiškai... Net jei mes čia žūtume... jie nugalės visų žmonių širdžių Lietuvoje.“ Rašytojas Saulius Šaltenis save apibūdino kaip „pesimistinį optimistą“, sakydamas, kad žmonės – tai baterijos, kurias pakrauna laikmečio įtampa.

Antrą valandą popiet Algirdas Brazauskas padarė oficialų pareiškimą, reaguodamas į gandus, kad jo partija, Demokratinė darbo partija, bendradarbiauja su rusais. Tą dieną 8 val. ryto Brazauskas buvo mėginęs skambinti savo draugams ir pažįstamiems sovietų stovykloje, stengdamasis išsiaiškinti, kas vyksta, ir dabar jis pareiškė: „Mes smerkiame kolaborantus.“ LDDP, tvirtino jis, ir toliau remia 1990 m. kovo 11 d. Aukščiausiosios Tarybos nepriklausomybės paskelbimą. Jis pasmerkė „nežmoniškus, antihumaniškus“ sovietų kariuomenės veiksmus, sustabdant eismą Vilniaus geležinkelio stotyje, ir ragino televizijos žiūrovus „laikytis ramybės“.

Popiet lietuvius nudžiugino žinia, kad Boriso Jelcino vadovaujama RSFSR vyriausybė pasmerkė jėgos panaudojimą Baltijos šalyse, o vėliau žinia, kad Federacijos Taryba Maskvoje

Okupantų tankas prie Spaudos rūmų.
1991 01 12

Sausio 13-osios rytas
prie televizijos bokšto

paragino išspręsti konfliktą Lietuvoje politinėmis priemonėmis. Pranešęs, kad Taryba paskyrė trijų asmenų delegaciją, kuri į Lietuvą turėtų skristi sekmadienio rytą, Landsbergis sutiko, kad „be abejonės“ turėtų būti konflikto politinis sprendimas, tačiau spaudos konferencijoje suabejojo, ar galima pasitikėti Maskva, kad ji jėgos nenaudos. Atskiroje Vilniuje surengtoje spaudos konferencijoje sovietų kariuomenės vadai neigė, kad jie naudoja jėgą.

Lietuviai rengėsi sutikti naktį su viltimi, kad ji bus rami. Organizacijos siūlė nakvynę iš kitų miestų ir miestelių atvykusiems demonstrantams, o Lietuvos operos ir baleto teatras kvietė į nemokamą „Pilėnų“ operą apie lietuvių, kurie viduramžiais sunaikino savo pilį liepsnose, bet nepasidavė vokiečių įsiveržėliams, didvyriškumą. Vakare televizija pranešė, kad Vilniaus mieste duonos iškepta 50 procentų daugiau, siekiant patenkinti atvykusių į miestą ginti Respublikos žmonių poreikius.

Iš tiesų, sausio 12 d. šeštadienio vakare Lietuvoje atrodė ramu, per „Panoramą“ Abišala ragino Lietuvos žmones išlaikyti budrumą, „nors įtampa slūgsta“, o Juozas Tumelis, Sąjūdžio pirmininkas, dar kartą perspėjo žmones laikytis tik pasyvaus pasipriešinimo ir vengti provokacinių veiksmų. Beginkliai lietuviai stovėjo aplink televizijos bokštą ir parlamentą, Vilnius buvo atkirstas nuo išorinio pasaulio, bet pranešimuose per Maskvos televiziją buvo teigiama, kad Gorbačiovas savo kariuomenę laiko ant pavadžio, o delegacija vyksta į Vilnių tikrinti padėties.

Po vidurnakčio viskas pasikeitė. Zigmas Vaišvila pasirodė per televiziją ir pranešė apie keistą Ministrų Tarybos pastato užpuolimą, kurį įvykdė, kaip atrodo, girti asmenys. Jis kvietė laikytis ramiai ir pasakė, kad žiūrovai, išgirdę nerimastingus gandus, gali skambinti į Aukščiausiosios Tarybos informacijos biurą. Televizijos pranešėjai ragino klausytojus nepalikti televizijos bokšto ir nevykti prie Ministrų Tarybos; jie turėtų likti saugoti bokšto.

Tuo po pirmos valandos mieste vėl pradėjo riedėti tankai, iš paskos juos sekė lietuvių motociklininkai. Sovietų pajėgoms vadovavo generolas pulkininkas Ačalovas. Mano stebėjimo duomenimis, pirmieji tankų šūviai nuskambėjo 1 val. 36 min., jiems važiuojant prie televizijos bokšto. 1 val. 38 min. Butkevičius televizijos žiūrovams pasakė, kad šaudoma iš tuščių šovinių ir kad Vyriausybė dar funkcionuoja. 1 val. 40 min. pasigirdo ketvirtasis šūvis, 1 val. 43 min. Butkevičius vėl pasirodė per televiziją ir pakartojo, kad šaudoma iš tuščių šovinių paprasčiausiai pagąsdinti žmones. Sovietai, pareiškė jis, nešaudytų į beginklius žmones, ir lietuviai turėtų laikytis tvirtai. 1 val. 44 min. sovietų šarvuočiai privažiavo prie parlamento prieigų, bet jokių aiškių veiksmų prieš jį nesiėmė. Minia Nepriklausomybės aikštėje laikėsi tvirtai, skandavo „Lietuva“, o Butkevičius vėl pasirodė per televiziją ir ragino laikytis pasyvaus pasipriešinimo.

Landsbergis kalbėjo 1 val. 47 min., jis pasakė: „Mes jau patyrėme laivės vertę“, žadėjo, kad lietuviai remis nepriklausomybę, ir papasakojo, kad bandė paskambinti Gorbačiovui Maskvoje, bet prisiskambinti negalėjo: „Jei kraujas bus pralietas, jis kris ant jo galvos“. Savo kalbą jis užbaigė žodžiais „tebūnie Dievo valia“, bet lietuviai turėtų prisiminti, kad „ateina laisvės rytas“.

1 val. 53 min. televizijos pranešėja Eglė Bučelytė pranešė, kad sovietų kareiviai yra prie radijo ir televizijos pastato ir kad Aukščiausiosios Tarybos deputatai tuoj pat turi vykti į parlamentą. Ji žadėjo savo poste likti tol, kol jai bus leista. 1 val. 59 min. ginkluoti kareiviai įsivežė į pastatą. 2 val. 2 min. paskutinėmis savo transliacijos akimirkomis Vilniaus radijas iš antrojo aukšto pareiškė: „Mes su tavim, Lietuva! Mes teiksime informaciją tol, kol galėsime.“ Tada pasigirdo trenksmas ir po jo – tyla.

Kadangi televizijos studijos buvo viršutiniuose aukštuose, laida tęsėsi, kareiviams naršant po pastatą. Koridoriuose išdėstytose videokamerosose buvo matyti, kaip sovietų kareiviai landžioja į kiekvieną kambarį. 2 val. 2 min. Landsbergis pakartojo: „Lietuva bus laisva“, o 2 val. 8 min. garsas iš televizijos studijos nutilo, Bučelytės atvaizdas poste išblėso 2 val.

9 min. Dar aštuonias minutes televizija rodė minią ir vaizdus iš Nepriklausomybės aikštės: žmonės kalbėjo „Sveika, Marija!“ 2 val. 17 min. vaizdas dinga, o po minutės ir garsas, demonstrantams Nepriklausomybės aikštėje dainuojant „Lietuva, brangi!“ ... neoficialųjį Lietuvos himną sunkiausiais sovietų valdžios metais.

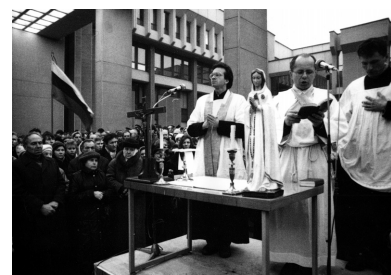
Smurtas aplink televizijos bokštą tęsėsi dar dvi valandas. Audrius Siaurusevičius Londo no laikraščiu *The Guardian* rašė: „Kareiviai tankuose ir šarvučiuose nedavė jokio garsinio įspėjamojo ženklo. Tą naktį tuoj po pusės antros aš sekiau iš paskos, 16 tankų ir šarvučių kolonai staugiant link televizijos bokšto... O tada prasidėjo tikras pragaras. Kareiviai ėmė šaudyti į orą, tankai važiuo per jų kelyje pasitaikiusius sunkvežimius ir automobilius, traiškydami juos... „Fašistai, okupantai, eikite lauk!“ – jie šaukė. „Lietuva, Lietuva, Laisvę Lietuvai!“ Gelžiniams vikšrams važiuojant į priekį, jie stovėjo tvirtai, bandydami juos sustabdyti savo kūnais, net plikomis rankomis... O tuomet dujos – jų šmėkliški debesys ritosi per dūstančią minią. Nuo raketų pliūpsnių išdužo dauguma bokšto langų, apipildami žemai stovinčią minią stiklo šukėmis, kurios daug ką sužeidė. Per dvi valandas viskas baigėsi. Televizijos perdavimo bokštas atsidūrė tvirtose sovietų kariuomenės rankose“.

Kareiviai link bokšto važiuo per minią; demonstrantams atsisakius skirstytis, tankai apsupo bokštą traiškydami visa, kas pasitaikė jų kelyje. Juozas Jermalavičius, kuris praeitais metais man sakė, kad labiausiai nori išvengti kraujo praliejimo, nuo tanko viršaus paskelbė Lietuvos gelbėjimo komiteto valdžią ir liepė žmonėms eiti namo. Kai aplink bokštą pagaliau viskas nurimo, lietuvių demonstrantai grįžo su nešiojamaisiais radijo aparatais ir, įjungę Laivės radiją, kareivius privertė išgirsti rusų kalba perduodamą pasakojimą apie skerdynes.

Ketvirtą valandą ryto, šūviams prie televizijos bokšto vis dar girdintis Nepriklausomybės aikštėje, kur minia nerimastingai laukė galimo puolimo, užbarikaduotame parlamento pastate susirinko 82 Aukščiausiosios Tarybos deputatai. Pradėjo plaukti informacija apie žūtis prie televizijos bokšto, Nepriklausomybės aikštėje garsiakalbiai skelbė ieškomų draugų ir giminių pavardes, kad žmonės lengviau susirastų ir nuramintų vienas kitą. Pastato viduje parlamentas įgaliojo Lietuvos užsienio reikalų ministrą Algirdą Saudargą, tuo metu buvusį Lenkijoje, prireikus sudaryti egzilinę vyriausybę, ir dar kartą pabrėžė, kad visos vietinės valdžios institucijos ir toliau turėtų laikytis įkurtosios Vyriausybės nurodymų: „Bet kuri kita Vyriausybė Lietuvoje yra neteisėta ir jos įsakymai Lietuvos žmonėms nėra privalomi.“

4 val. 11 min. mano radijo aparatas pagavo Kauno radijo, kuris, matyt, jau veikė nuo 2 val. 10 min., pranešimą, kad prie televizijos bokšto žuvo devyni žmonės, 70 sužeista. Kadangi buvo manoma, kad sovietų pajėgos dar puls parlamentą, pranešėjas prašė, kad moterys ir vaikai į Nepriklausomybės aikštę neitų. Po kelių minučių aukų skaičius išaugo: devyni žuvę, 108 sužeisti; pranešėjas pakvietė Lietuvos žmones į vidurdienį įvyksiančius masinius mitingus, o vėliau ragino kasdien organizuoti protesto mitingus. Šešiomis kalbomis – lietuvių, rusų, lenkų, vokiečių, prancūzų ir anglų – radijas kartojo: „Kreipiamės į Latviją, Estiją ir visas pasaulio šalis: čia Lietuvos radijas... Jie negali mūsų nutildyti“. Kauno televizija taip pat pradėjo transliuoti savo programas; nors Vilniuje Kauno televiziją buvo sunku pagauti, jos vaizdai pasiekė vakarinę Respublikos dalį ir Lenkiją.

4 val. 30 min. radijo siųstuvai pradėjo veikti parlamento pastate Vilniuje ir Lietuvai pranešinėjo paskutines naujienas bei gandus. Buvo pranešta, kad televizijos pastatas Kaune atiteko sovietams, bet vėliau tai buvo paneigta. Aukų skaičius prie televizijos bokšto išaugo iki vienuolikos žuvusių ir 108 sužeistų. Buvo pranešta, kad sovietų snaiperiai šaudo į parlamentą; kaimyninių namų gyventojų paprašė išjungti šviesas. 4 val. 39 min. pasigirdo pranešimai, kad sovietai puola parlamentą. „Mūsų tauta beginklė,“ – pranešė vokiškai kalbantis balsas. 4 val. 42 min. sovietų tankai vėl nuriaumojo Vilniaus gatvėmis, užbaigę savo darbą prie televizijos bokšto. 4 val. 47 min. Vyriausybė užtikrino žmones, kad ji vis dar valdo padėtį, kad visuomeninis transportas ir maisto tarnybos veikia.

Gedulingos mišios už žuvusiuosius.
1991 m. sausio 13-osios rytas

Arkikatedros aikštė.
1991 01 16

5 val. 2 min. Butkevičius paprašė lietuvius civilius, stovinčius priešais parlamentą, atsisitraukti apie 200 metrų, bet teritorijos nepalikti. Buvo gauta žinių, kad prie pastato artėja civiliniais rūbais persirengę sovietų kareiviai, ir gynėjams buvo svarbu, kad juos galėtų atskirti. Butkevičius prašė, kad žmonės pasilikėtų netoli parlamento, bet vengtų provokacijų: „Mums reikia liudininkų, o ne aukų“. Laukto puolimo nebuvo; 5 val. 8 min. Vyriausybė pranešė turinti ryšį su išoriniu pasauliu. 5 val. 20 min. Juozas Olekas, Lietuvos sveikatos ministras, per radiją paprašė medikų pagalbos. 5 val. 32 min. radijas paragino lietuvius rinktis saugoti telefono stotį Kaune.

6 val. 13 min. kalbėjusieji per radiją prašė, kad minia Nepriklausomybės aikštėje neišsiskirstytų; jos teikiama apsauga vis dar buvo reikalinga. 6 val. 32 min. pranešėjas per radiją vokiškai pranešė, kad parlamentas „apsuptas“ ir kad tai gali būti paskutinės Vyriausybės gyvavimo minutės. 6 val. 38 min. Vyriausybė pranešė, kad ji susisiektų su Pasaulio lietuvių bendruomenės būstine Šveicarijoje, ir nusiskundė, kad sovietų visuomenės informacijos priemonės jau skleidžia dezinformaciją, teigdamos, kad televizijos bokšto užėmimas nebuvo „planuota“ operacija.

Kai vilniečiai atsikėlė sekmadienio rytą, sovietų karinės mašinos važinėjo gatvėmis per garsiakalbius skelbdamos, kad Lietuvos gelbėjimo komitetas perėmė valdžią, Vilniaus komendantu paskirtas generolas majoras Vladimiras Uschopčikas, Vilniaus garnizono vadas, ir vilniečiai nuo 10 val. vakaro iki 6 val. ryto turi laikytis komendanto valandos. Mitingai, demonstracijos ir eitynės uždraustos, taip pat draudžiama spausdinimo ir kopijavimo įrangą naudoti antivyriausybiniams tikslams.

Radijas tuo tarpu pranešė, kad Aukščiausioji Taryba vis dar funkcionuoja. Sovietų kariuomenės veiksmų aukos – 13 žuvusių, 165 sužeisti, iš jų 26 sunkiai. Prie parlamento gynėjai tempė statybines konstrukcijas prieigoms į Nepriklausomybės aikštę blokuoti. Delegacija iš Maskvos Vilniaus oro uoste turėjo nusileisti vidurdienį.

Lietuviai moraliai jautėsi tvirtesni, žinodami, kad išorinis pasaulis sužinojo, kas įvyko. Anksčiau jie bijojo, kad gali būti izoliuoti ir atkirsti, bet sekmadienį tapo aišku, kad daugeliui užsienio korespondentų, kurie buvo tiesiog užtvindę miestą, pavyko išsiųsti savo pranešimus. Į Lietuvą nenutrūkstamu srautu plūdo pasipiktinimo ir paramos žodžiai. Lietuvius drąsino ir tai, kad jų siekiams pritarimą reiškė Borisas Jelcinas. Jie sveikino iš viso pasaulio ateinančias žinias apie nepritarimą Michailo Gorbačiovo Nobelio taikos premijai.

Tarp blogesnių naujienų buvo žinia, kad dingo Ministras Pirmininkas Šimėnas; sklido gandai, kad jį pagrobė sovietų kariškiai. Naujuoju Lietuvos Ministru Pirmininku parlamentas išrinko Gediminą Vagnorių; Landsbergis aiškino, kad tokiu būdu buvo bandoma apsaugoti Šimėną ir Lietuvos Vyriausybę, jei Ministras Pirmininkas tikrai pateko į priešo rankas. Jau seniai buvo žinoma, kad Vagnorius laikomas Prunskienei priešiško dešiniųjų šešėlinio kabineto Ministru Pirmininku.

Visą dieną lietuviai nervingai laukė parlamento puolimo. Motieka sakė, kad sovietų komendantas pateikė ultimatumą ir pareikalavo, kad iki 4 val. po pietų pastatas būtų tuščias; vėliau pasidarė nebeaišku, ar nustatytas terminas – 4 val., 6 val., 8 val. ar net 10 val. Po pietų Čepaitis per radiją tvirtino, kad jokio ultimatumo nebuvo. Aš pats buvau Nepriklausomybės aikštėje 4 val. po pietų, bet nemačiau jokių puolimo ženklų, nemačiau, ir kad būtų tikimasi puolimo.

Vis dėlto įtampa buvo didžiulė, greitai pasklisdavo įvairūs gandai, kai žmonės nesuprasidavo, ką sako radijas. Vienu metu kai kam pasirodė, kad jie girdi, kaip Landsbergis kalbasi su įsiveržėjais, prašydamas leidimo „dar vieną paskutinį kartą“ kreiptis į žmones. Jie taip pat nesuprato, kai Landsbergis pasakojo apie tai, kaip jis kreipėsi į Gorbačiovą, sakydamas: „Duokite ranką“; jiems pasirodė, kad Landsbergis kapituliuoja. Apie 5 val. po pietų parlamente kažkas paskelbė, kad „įvedama karo padėtis“, nes laukiama puolimo.

Netrukus tai buvo paneigta, bet Vyriausybė įspėjo žmones prie parlamento atsitraukti toliau nuo langų, jei prasidėtų kariniai veiksmai.

Sumaištį dar labiau padidino Šimėno pasirodymas; jokio aiškaus jo dingimo paaiškinimo taip ir nebuvo sulaukta – vieni kalbėjo, kad jis vežęs savo vaikus į saugią vietą, kiti – kad jis pasislėpė nepasitikėdamas vairuotoju ir asmens sargybiniu. Aukščiausiojoje Taryboje Antanavičius pareikalavo, kad Landsbergis paaiškintų, kas vyksta, bet Landsbergis tvirtino, kad tai ne viešų diskusijų klausimas, nes ji gali išgąsdinti žmones aikštėje. Vagnorius liko Ministru Pirmininku, Vaišvila tapo Ministro Pirmininko pavaduotoju; Vyriausybė pareiškė padėką demonstrantas, kurie įvykdė savo „pilietinę pareigą“.

Delegacija iš Maskvos suvaidino teigiamą vaidmenį, ieškant laikinosios išeities iš aklavietės. Atvykusią į Vilnių delegaciją oro uoste pasitiko Jermalavičius ir kiti Lietuvos gelbėjimo komiteto atstovai. Jie bandė patys nustatyti delegacijos darbotvarę, tačiau delegatai tvirtai pareiškė norį vykti tiesiai į parlamentą. Po pietų Landsbergis pranešė, kad delegatai žiūri įvykių prie televizijos bokšto vaizdo įrašus. Buvo kalbama, kad jie apstulbę ir susirūpinę.

Vakare rusų delegatai tarpininkavo sudarant paliaubas. Lietuvių delegacija, į kurią įėjo Motieka, Laurinkus ir Abišala, susitiko su sovietų komendanto atstovais ir susitarė, kad Lietuvos Vyriausybė paprašys demonstrantų pasitraukti nuo parlamento, o kariškiai pažadėjo, kad naktį gatvėse jų patrulių nebus. Radijas tuoj pat pradėjo skelbti, kur į Vilnių atvykę demonstrantai galėtų pernaktuoti, bet Vaišvila parlamentui pasakė: „Skirstymasis nebus greitas,“ o lauke esantiems demonstrantams pridūrė: „Neskubėkite.“ Naktis praėjo ramiai, nors per radiją buvo pranešta, kad kareivių dalinys Kaune tvirtina, jog jie pavaldūs tiesiogiai Maskvos nurodymams, ir todėl susitarimas jiems negalioja.

Pirmadienį gyvenimas Lietuvoje ėmė tekėti tokia vaga, kokia nusistovėjo keliems ateinantiems mėnesiams. Vyriausybė ir toliau dirbo parlamento pastate. Vagnorius nenorėjo naudotis Ministrų Tarybos pastatu, nes jis buvo neapginamas, ir, rekvizavęs Užsienio santykių komisijai* priklausiusį kabinetą, ant durų prikabino ranka rašytą iškabą: „Čia Vyriausybės štabas“.

*Lietuvos aid*o žurnalistas Vagnoriaus paklausė apie sumaištį, susijusią su jo postu. Ministras Pirmininkas atsakė: „Šį klausimą tiria speciali deputatų komisija, kuriai vadovauja pirmininko pavaduotojas K. Motieka. Kol kas sunku pasakyti, kokia bus jų išvada. Dabar galime būti tik tikri, kad klausimas bus ištirtas išsamiai, ir visuomenė gaus būtiną informaciją.“ Atrodo, kad valstybės laikraštis *Lietuvos aidas* darė prielaidą, kad Vagnorius Ministro Pirmininko poste liks.

Pirmadienį specialusis Pskovo dalinys, pagrindinis chaoso ir žudynių Lietuvoje dalyvis, išvyko į Latviją vykdyti kitos savo užduoties. Tą pačią dieną į Vilnių atvyko generolas Valentinas Varennikovas, sovietų sausumos pajėgų vadas; Lietuvoje esantys daliniai toliau darė spaudimą lietuvių ryšių sistemai. Pirmadienio vidurdienį kareiviai užėmė patalpas, iš kurių buvo perduodamos radijo laidos, Gedimino prospekte, už SSKP pagrindinės būstinės. Tai buvo gyvenamasis namas; kareiviams daužant pirmąjį aukštą, nieko nebudama pro trečiojo aukšto langą Lietuvos vėliava mojavė moteris. Susirinkęs prie namo nemažas jaunuolių būrys skandavo: „Fašistai, fašistai.“ Ant pirmojo aukšto palangės užsilipęs kareivis mosavo šautuvu prieš minią, bandydamas ją įbauginti. Kai jis nustojo mosuoti ir šautuvą nerūpestingai nukreipė į mane, aš staiga supratau, kad galiu tapti atsitiktine smurto auka. Sausio 23 d. kareiviai užgrobė laikraštinio popieriaus sandėlį.

Pirmadienį ir antradienį sovietų delegacija toliau dirbo Vilniuje. Pirmadienį per pietus ji susitiko su lietuvių intelektualais didžiojoje Mokslų akademijos salėje. Garso sistema veikė prastai, norėdami ką nors pasakyti, žmonės šaukė iš vietų, ir apskritai susirinkimas nedavė jokių aiškių rezultatų, be to, jį pertraukė žinia apie radijo perdavimo patalpų užgrobimą. Delegacija dirbo toliau susipažindama su padėtimi, tačiau kuo toliau, tuo labiau jos darbas

Arkikatedros aikštėje.
1991 01 16

* Užsienio reikalų komisija. – Red.

ėmė rodytis bevaisis, lietuviai skundėsi, kad delegacija nenori klausytis jų argumentų. Didžiausiu delegacijos pasiekimu reikia laikyti sekmadienio paliaubas.

Pirmadienį Gorbačiovas telefonu kalbėjosi su Landsbergiu: nors vėliau Landsbergis pokalbį pavadino „konstruktyviu“, Gorbačiovas jį laikė „nekonstruktyviu“. Gorbačiovas tvirtino nieko nežinojęs apie įvykius, smurtas buvęs vykdomas ne jo įsakymu. Nors Gorbačiovas prašė Landsbergį priimti delegaciją kaip jo asmeninius atstovus, jis nelaukė, kol sugrįš delegacija, ir apkaltino lietuvius, kad jie patys „išprovokavo“ kareivius.

Pagrindinės konfrontacijos problemos liko ir ateityje greičiausiai nežadėjo nieko gero. *The Washington Post* korespondentas Michael Dobbs rašė, kad jam tikrai atrodo, jog „krizė dar nepasiekė savo aukščiausio taško“. Lietuviai ir toliau budėjo prie parlamento. Oras smarkiai atšalo, laužai Nepriklausomybės aikštėje skleidė aitrius dūmus. Antradienį aplink aikštę parlamento gynėjai pradėjo statyti gynybinę sieną iš betono blokų. Antradienį vakare pradėta būgštauti, kad parlamentą gali pulti sraigtasparniai, bet naktis praėjo ramiai ir atrodė, kad nerimastingos Maskvos ir Vilniaus paliaubos dar kurį laiką galios.

Pirmadienį po pietų prasidėjo paskutinis atsisveikinimas su žuvusiais prieš televizijos bokšto. (Skrido gandai, kad bokšto viduje nuo sovietų žuvo dešimtys žmonių, bet kareiviai jų kūnus slapta kažkur išvežė.) Dešimt žuvusiųjų – devyni vyrai ir viena moteris – buvo pašarvoti Vilniaus sporto rūmuose, prie jų išsirikiavo gedinių eilė. Mano apskaičiavimu, 8 val. vakare po penkis ar šešis sustojusių žmonių eilė driekėsi daugiau kaip kilometrą, o turint galvoje Rytų Europos elgesio taisyklės eilėse, kiek joje iš viso žmonių, pasakyti buvo neįmanoma. Du mano draugai stojo į eilę 5 val. vakare, o į pastatą įėjo vidurnaktį, prieš tai dar valandai parėję namo užmigdyti vaikų. Trečiadienį šimtai tūkstančių lietuvių dalyvavo procesijoje lydint žuvusiųsios iš Sporto rūmų į gedulingas mišias Katedroje.

Apžvelgiant pragarišką savaitę Lietuvoje, reikia pasakyti, kad nors kai kurie lietuviai šnairomis žiūrėjo į Landsbergio taktiką kviesti žmones ginti Vyriausybės – jis dažnai kreipdavosi į žmones, sakydamas „Tėvynė pavojuje“, – lietuvių tautos tvirtas nepriklausomybės palaikymas tikriausiai buvo pagrindinis veiksnys, kuris sužlugdė sovietų kariuomenės planus. Po to, kai masiniai lietuvių mitingai nustelbė jedinstvenikų demonstracijas, kareiviams toliau viską teko daryti patiems. Penktadienį buvo užimti lengviausiai užgrobiami pastatai. Federacijos Tarybos raginimas susidariusią padėtį spręsti politinėmis priemonėmis kariuomenei, matyt, buvo didžiausia kliūtis, o radijo ir televizijos įrenginių užpuolimu sekmadienio naktį, matyt, buvo bandoma delegaciją pastatyti prieš įvykusį faktą.

Be to, dėl lietuvių pasyvaus pasipriešinimo taktikos atsakomybė už smurtą atiteko kariuomenei ir jos vietiniams bendrininkams. Už visus materialiuosius nuostolius ir visas žūties atsakinga buvo kariuomenė ir „Jedinstvos“ demonstrantai. Lietuviai gynė „įstatymą ir tvarką“; promaskvietiškos jėgos bandė įvykdyti perversmą.

Aukščiausiosios Tarybos pastatas tapo karinės intervencijos žlugimo simboliu. Ar sovietai ketino užimti pastatą? Turint galvoje kitus panašius įvykius, tikriausiai taip. Kodėl jie nepuolė? Žudynės prie televizijos bokšto, matyt, ir tokiems rinktiniais daliniams buvo per daug rimta; netikėtas 200 užsienio žurnalistų buvimas Vilniuje Maskvai žadėjo blogą įvaizdį pasaulio spaudoje; buvo kalbama, kad lietuviai pasirengę paskandinti pastatą liepsnose – iš jo nebūtų išėjęs gyvas nė vienas rusų kareivis. Nors pulkininkas Alksnis aiškino, kad kariuomenė buvo pasirengusi žengti toliau, bet Gorbačiovas juos sulaikė.

Gorbačiovas išėjo iš konfrontacijos, švelniai tariant, skaudžiai sugadinęs savo reputaciją. Jo užsienio draugai, tokie kaip Vokietijos ir Amerikos Vyriausybės, iš kailio nėrėsi bandydami pateisinti kiekvieną argumentą, kokį tik jis galėjo pateikti, bet Sovietų Sąjungoje pasitikėjimo juo beveik nebeliko. Jo paties delegacija palaikė lietuvius; vienas delegacijos narys, Armėnijos prezidentas Levonas Ter Petrosianas, kariuomenės veiksmus pavadino „nekonstituciniais“ ir sakė, kad net delegacija negalėjo sužinoti Lietuvos gelbėjimo komiteto

narių pavardžių. Vėliau Gorbačiovas pripažino, kad komandavimą sovietų tankams keista priskirti anoniminiam komitetui, ir įsakė komitetą paleisti. (Akivaizdu, kad sovietams ištikimus jiems žmones reikėjo prisiminti kitaip įvardytus.) Tačiau jis nepasmerkė karinių veiksmų ir toliau tvirtino, kad kariuomenė veikė savigynos tikslais. Be to, jis nebuvo linkęs įsakyti kariuomenei atiduoti užgrobtus pastatus.

Lietuvos įvykiai taip pat sukėlė sovietų visuomenės informavimo priemonių krizę. Aleksandras Nevzorovas, televizijos veikėjas, ragino statyti paminklus sovietų dalinių, puolusių televizijos bokštą, didvyriškumui atminti. (Sovietai teigė, kad lietuviai iššovė pirmieji, bet niekas, įskaitant mane ir užsienio korespondentus, nebuvo matęs ginkluoto lietuvio prie parlamento pastato.) Kita vertus, TSN pranešėja Tatjana Mitkova atsisakė skaityti Vyriausybės pateiktą pranešimą, atidavė jį kažkam kitam ir pakomentavo: „Tai buvo oficialioji versija, kas įvyko prieš prasidedant kariuomenės veiksmams Vilniuje ir Kaune, deja, tai visa informacija, kurią iš Lietuvos gali skelbti Televizijos naujienų tarnyba.“ Gorbačiovas į problemą reagavo, pareikalaudamas suteikti daugiau galių cenzūrai žiniasklaidos atžvilgiu.

Lietuvoje Maskvos veiksmai sustiprino dešiniųjų pozicijas parlamente. Jedinstvo demonstracijos, įvykusios tuoj pat po to, kai buvo padidintos kainos, prisidėjo prie Prunskienės Vyriausybės žlugimo, ir nors iš pradžių dešinieji nesijautė pakankamai stiprūs, kad galėtų turėti savo Ministrą Pirmininką, sekmadienį jų kandidatas Vagnorius jau vadovavo Ministrų Tarybai. Antra vertus, manipuliacijos Konstitucijai pakeisti, kad lengviau būtų smogti Prunskienei, ir paslaptingas Šimėno išstūmimas į šalikelę nežadėjo nieko gero tolesnei Lietuvos politinei kultūrai.

Nors Gorbačiovas ir apgailestavo, kad Lietuvos Vyriausybei vadovauja Landsbergis, pati Maskva prisidėjo prie jo pozicijų stiprinimo, sistemingai pakirtinėdama lietuvių, kurie pritarė lankstesnėms deryboms, pozicijas. Maskvos sunkios rankos politika nuolat baigdavosi konfrontacijomis, kuriose kaip tautos lyderis priešininkus pranokdavo Landsbergis. Antanas Terleckas man tvirtino, kad „komunistai“ Lietuvoje bando išstumti Landsbergį, bet „Landsbergis nepakeičiamas“.

Lietuviai daug iškalbingiau už bet kokią referendumą parodė, kad remia nepriklausomybės idėją. Jie išėjo iš krizės įsitikinę, kad kokia niūri bebūtų rytdiena, ateityje jie laimės. Liongino Šepečio žodžiais tariant, „mūsų pusėje tiesa“. Tačiau ateinančios dienos buvo grėsmingos. Sausio 13 dieną Justinas Marcinkevičius rašė: „Aš ką tik grįžau iš Nepriklausomybės aikštės, aš žvelgiau į žmonių veidus ir akis, į jų ryžtą ir su didžiuliu, baisiu nerimu galvojau, kas laukia mūsų visų, kas laukia Lietuvos. Aš tikiu, kad sėkla pasėta ir kad anksčiau ar vėliau išaugs daigas, vadinamas Nepriklausomybe.“ Filosofas Arvydas Juozaitis pridūrė: „Dieve duok, kad kaina būtų kuo mažesnė.“

VYTAUTAS SINKEVIČIUS

Mykolo Romerio universiteto profesorius

LIETUVOS LAISVĖS KOVOS SĄJŪDŽIO TARYBOS 1949 M. VASARIO 16 D. DEKLARACIJA LIETUVOS TEISĖS SISTEMOJE

Skaitant Deklaraciją apima pagarbus jaudulys. Ir pasididžiavimas. Pasididžiavimas tuo, kad tokia Deklaracija buvo parašyta. Negali nesistebėti, kokios didelės dvasios ir pasiaukojimo buvo žmonės, kokį begalinį tikėjimą, kad okupuota Lietuvos valstybė vėl bus laisva, jie turėjo, kai partizanų bunkeryje, žibalinės lempos šviesoje, aplinkui siaučiant sovietų kariuomenės daliniams, tykant mirtiniams pavojams kūrė šį unikalų dokumentą. Dokumentą, kuriame atsispindi ir skaudi to meto Lietuvos istorinė patirtis, ir Tautos pasiryžimas priešintis Sovietų Sąjungos okupacijai, ir gilios išvalgos apie tai, kokia turėtų būti Lietuvos valstybė, kai ji vėl taps nepriklausoma.

LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaraciją ir 1999 m. sausio 12 d. Seimo priimtą įstatymą*, kuriuo Deklaracija paskelbta Lietuvos valstybės teisės aktu, galima nagrinėti ir vertinti įvairiais aspektais, taip pat ir teisiniu. Nors Deklaracijos ir įstatymo tekstai yra trumpi ir lakoniški, tačiau jie yra labai talpūs.

Deklaracija – tai ir Lietuvos valstybės tęstinumą liudijantis teisės aktas, tai ir Lietuvos valstybės atkūrimo programinis dokumentas, tai ir teisės aktas, kuriame nurodyti nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos valstybės konstituciniai pagrindai.

Galime paklausti: ar Deklaracija tiesiogiai, tai yra savaime, nuo pat paskelbimo yra Lietuvos valstybės teisės aktas, pirminis konstitucinės teisės šaltinis (kaip, tarkime, Konstitucija, kiti konstituciniai aktai), ar ji tapo Lietuvos valstybės teisės aktu tik po to, kai buvo priimtas įstatymas dėl šios Deklaracijos?

* Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos“. Vals-tybės žinios, 1999, Nr. 11 – 241.

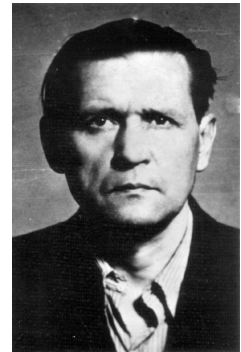
Norint atsakyti į šį klausimą, būtina išsiaiškinti kelis dalykus: kieno valia yra atspindėta Deklaracijoje, koks joje įtvirtintų nuostatų turinys ir kokios reikšmės santykiai yra aptariamai?

Deklaracijoje nurodoma, kad ji skelbiama reiškiant lietuvių tautos valią. Ar LLKS Taryba turėjo įgaliojimus paskelbti šią Deklaraciją lietuvių tautos vardu? Taip, turėjo, nes ji vienijo visas Sovietų Sąjungos okupacijai besipriešinančias ir su jos okupacine kariuomene kovojančias lietuvių tautos karines ir visuomenines formuotes, kurių pagrindinis siekis buvo atkurti Lietuvos nepriklausomybę, ir joms atstovavo. Akivaizdu, kad Tauta niekada nebuvo atsisakiusi Lietuvos valstybės, kad nepriklausoma valstybė visada buvo suvokiama kaip didžiausia vertybė, kaip galimybė skleisti Tautos kūrybinei galiai, išsaugoti Tautos identitetą, kalbą, kultūrą. Juk neatsitiktinai ir dabar galiojanti Konstitucija prasideda žodžiais „Lietuvių tauta – prieš daugelį amžių sukūrusi Lietuvos valstybę“. LLKS Taryba buvo Tautos atstovybė, kuri išreiškė ir vykdė tautos valią. Pabrėžtina, kad tai buvo vienintelė teisėta Tautos atstovybė tuometinėje okupuotoje Lietuvoje; jokia kita Tautos atstovybė okupuotoje Lietuvoje tuo metu neegzistavo. Tai, kad LLKS Taryba buvo sudaryta ne pagal 1938 m. Lietuvos Konstituciją, nepaneigia, kad LLKS Taryba buvo teisėta Tautos atstovybė tuometinėje okupuotoje Lietuvoje.* Tarptautinėje teisėje pripažįstama, kad „ypatingos aplinkybės verčia kurti ypatingas teisės normas /.../. Nenumatyta kritinei situacijai susiklosčius, pirmiausia taikoma ne Konstitucija, o atsižvelgiama į gyvybinius valstybės ir tautos interesus“**. Akivaizdu, kad Sovietų Sąjungos okupacija buvo ypatinga, kritinė situacija, kuriai esant Lietuvos valstybės ir Tautos išlikimui buvo iškilęs mirtinas pavojus. LLKS Tarybos, kaip Tautos atstovybės, susiformavimą lėmė būtinumas apginti gyvybinius Tautos ir valstybės interesus. Tam reikėjo suvienyti visas Sovietų Sąjungos okupacijai besipriešinančias ir su jos okupacine kariuomene kovojančias lietuvių tautos karines ir visuomenines formuotes ir joms atstovauti. Būtent tai, kad LLKS Taryba vadovavo pasipriešinimo sovietinei okupacijai judėjimui, yra pagrindas LLKS Tarybą laikyti vienintele teisėta Tautos atstovybe tuometinėje okupuotoje Lietuvoje. Tai, kad 1938 m. Konstitucija nenumatė tokios Tautos atstovybės, nėra joks argumentas kvestionuoti LLKS Tarybos kaip vienintelės teisėtos Tautos atstovybės tuometinėje okupuotoje Lietuvoje. Konstitucijoje numatytos Tautos atstovybės – Seimo – okupacijos sąlygomis nebuvo įmanoma sudaryti; kita vertus, būtų absurdiška teigti, kad 1938 m. Konstitucijoje apskritai galėjo (ar turėjo) būti įtvirtintos nuostatos, kurios numatytų LLKS Tarybos sudarymą bei statusą.

Priėmus Deklaraciją, buvo dar labiau centralizuotas visos Lietuvos partizaninis judėjimas. Nors emigracija, be abejonės, vaidino labai svarbų vaidmenį išsilaisvinimo kovoje (ypač po to, kai organizuotas pagrindis Lietuvoje buvo sunaikintas), tačiau, kaip 1947 m. rugpjūčio 5–15 dienomis Paryžiuje vykusioje „Lietuvių tautos vadovaujančių veiksmų antroje konferencijoje“, kurioje dalyvavo VLIK'o vadovybė ir Lietuvos diplomatai, kalbėjo Bronius Kazys Balutis, „būtų ne tik per drąsu iš mūsų pusės pretenduoti į rezistencijos krašte dirigavimą, bet netiktų kalbėti ir apie direktyvas, netiktų net ir sugestionavimą minėti. Mes užsieniuose /.../ visi esame tik ekspozitūros to, kas darosi krašte. Todėl ne jiems rikiuotis pagal mus, o mums rikiuotis pagal juos. Mes galime juos tik orientuoti apie padėtį užsieniuose“***.

Deklaracijos priėmimo metu Lietuvoje nebuvo kitos institucijos, kuri taip plačiai atstovautų okupacijai besipriešinančiam Tautos judėjimui, kuri galėtų išreikšti ir vykdyti tikrąją Tautos valią. Todėl LLKS Taryba, priimdama Deklaraciją, atspindinčią pagrindinį Tautos siekį – atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę, – turėjo visišką teisinį pagrindą reikšti šį siekį visos Tautos vardu lygiai taip, kaip šį Tautos siekį 1918 m. vasario 16 d. išreiškė Lietuvos Taryba ir 1990 m. kovo 11-ąją Sąjūdis per Aukščiausiąją Tarybą.

DEKLARACIJOS SIGNATARAI

Jonas Žemaitis-
Vytautas

Aleksandras Grybinas-
Faustas

Straipsnis iliustruotas
nuotraukomis iš Ge-
nocido aukų muziejaus
archyvų.

* Žalimas D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius, Demokratinės politikos institutas, 2005, p. 233.

** Cituojama pagal Marek. K. *Identity and Continuity of States in Public International Law*. Geneve, Librairie E. Droz, 1954, p. 98.

*** Mockūnas L. *Pavargęs herojus*. Vilnius, Baltos lankos, 1997, p. 222.

53

227

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos

D e k l a r a c i j a

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba, atstovaudama visas Lietuvos teritorijoje esančias vieningos vadovybės vadovaujamas karines visuomenines grupuotes, būtent:

- a/ Pietų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Dainavos ir Tauro apygardas,
- b/ Rytų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Algimanto, Didžiosios Kovos, Vyčio ir Vytauto apygardas,
- c/ Vakarų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Kęstučio, Prisiūkėlio ir Žemaičių apygardas,

tai yra, reikšdama lietuvių tautos valią, pakartodama Vyriausiojo Lietuvos Atstatymo Komiteto 1946.VI.10. Deklaracijoje, BDPS 1947.V.28. nutarimuose ir BDPS Deklaracijoje Nr.2 paskelbtus pagrindinius principus bei juos papildydama nutarimais, priimtais 1949.II.10. BDPS Prezidiumo ir BDPS Karo Tarybos jungtiniame posėdyje, s k e l b i a :

1. LLKS Taryba, remdamasi BDPS prezidiumo ir BDPS Karo Tarybos jungtinio posėdžio 1949.II.10. nutarimais, okupacijos metu yra aukščiausias tautos politinis organas, vadovaujantis politinei ir karinei tautos išsilaivsinimo kovai.
2. LLKS Tarybos ir jos Prezidiumo būstinė yra Lietuvoje.
3. Valstybinė Lietuvos santvarka - demokratinė respublika.
4. Suvereninė Lietuvos valdžia priklauso tautai.
5. Lietuvos valdymas vykdomas per laisvą, demokratinius, visuotinius, lygiais, slaptais rinkimais išrinktą Seimą ir sudarytą Vyriausybę.
6. Nuo okupacijos pabaigos ligi susirenkant demokratiniam Lietuvos Seimui, įstatymų leidžiamąją galią turi Laikinoji Tautos Taryba.
7. Laikinąją Tautos Tarybą sudaro: visų vieningoje vadovybėje Lietuvoje ir užsienyje kovojančių sričių, apygardų, rinktinių, aukštųjų mokyklų, kultūrinių, religinių organizacijų bei sąjūdžių ir tautoje atramą turinčių politinių partijų atstovai, prisilaukiant proporcingo atstovavimo principo.
8. Atstaus Lietuvos Nepriklausomybę, ligi susirenkant Seimui, Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas eina LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas.
9. Laikinoji Lietuvos Vyriausybė sudaroma LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko pavedimu. Vyriausybė atsakinga prieš Laikinąją Tautos Tarybą.
10. Lietuvių veiklai užsienyje ir Lietuvos atstatymo darbui koordinuoti LLKS Tarybos Prezidiumas turi LLKS Užsienio Delegatūrą, kuri, bendradarbiaudama su Vakarų valstybėse akredituotais Lietuvos atstovais, sudarinėja komisijas bei delegacijas ginti ir atstovauti Lietuvos reikalus Suvienujų Nacijų Organizacijoje, įvairiose konferencijose ir kitose tarptautinėse institucijose.
11. LLKS Užsienio Delegatūros nariai iš savo tarpo išsirenka LLKS Užsienio Delegatūros Pirmininką, kuris skaitomas LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininku pavaduotoju.
12. LLKS Užsienio Delegatūros nariai laikomi lygiateisiais LLKS Tarybos nariais.
13. Šiai Deklaracijai vykdyti nuostatus leidžia LLKS Taryba.
14. Lietuvos valstybės atstatymas, ligi Seimo bus priimta ir

paskelbta žmogaus laisvės ir demokratijos siekimus atitinkanti valstybės konstitucija, vykdomas pagal šioje Deklaracijoje paskelbtus nuostatus ir 1922 m. Lietuvos Konstitucijos dvasią.

15. Atstatytoji Lietuvos valstybė garantuoja lygias teises visiems Lietuvos piliečiams, neprasikaltusiems lietuvių tautos interesams.

16. Komunistų partija, kaip diktatūrinė ir iš esmės priešinga pagrindiniam lietuvių tautos siekimui ir kertiniam Konstitucijos nuostatui - Lietuvos nepriklausomumui, - netaikoma teisine partija.

17. Asmenys, bolševikinės arba vokiškosios okupacijos metu išdavę Tėvyną bendradarbiavimu su priešu, savo veiksmais ar įtaka pakenkę tautos išsilaisvinimo kovai, susitępę išdavystėmis ar krauju, yra atsakingi prieš Lietuvos Tėvyną.

18. Konstatuojama teigiama religijos įtaka ugdant tautos moralę ir palaikant jos atsparumą sunkiausių laisvės kovų laikotarpiu.

19. Socialinė globa nėra vien atskirų piliečių ar organizacijų reikalas, bet vienas pirmųjų valstybės uždavinių. Ypatingą globą valstybė teikia išsilaisvinimo kovose nukentėjusiems asmenims ir jų šeimoms.

20. Socialinių problemų racionalus išsprendimas ir krašto ūkinis atstatymas yra susijęs su žemės ūkio, miestų ir pramonės reforma, kuri vykdoma pačioje nepriklausomo gyvenimo pradžioje.

21. LLRS Taryba, glaudžioje vienybėje su kovojančia tauta, kviečia visus geros valios lietuvius, gyvenančius tėvynėje ir už jos ribų, pamiršti įsitikinimą skirtumus ir įstijungti į aktyvų tautos išsilaisvinimo darbą.

22. LLRS Taryba, prisidėdama prie kitų tautų pastangų sukurti pasaulyje teisingumą ir laisvę pagrįstą pastovią taiką, besiremiančią pilnutiniu įgyvendinimu tikrosios demokratijos principų, išplaukiančių iš krikščioniškosios moralės supratimo ir paskelbtų Atlanto Chartoje, Keturiuose Laisvėse, 12-je Prezidento Trumano Punktų, Žmogaus Teisių Deklaracijoje ir kitose teisingumu ir laisvės deklaracijose, prašo visą demokratinį pasaulį pagalbos savo tikslams įgyvendinti.

Okupuotoji Lietuva
1949.11.16.

Vytautas

LLRS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas

Jonas Ladauskas

LLRS Tarybos
nariai:

Trančė

Uspalkis
J. Daukys
Ladega

DEKLARACIJOS
SIGNATARAI

Vytautas Gužas-Kardas

Juozas Šibaila-
Merainis24-25 p. „Aušros“ būrio
partizanai

Deklaracijoje nurodoma, kad LLKS Taryba yra aukščiausias Tautos politinis organas (1 p.). Tai viena svarbiausių Deklaracijos nuostatų. Visuotinai priimta, kad Tautos aukščiausia politinė institucija yra ne kas kita, o Tautos atstovybė.

1999 m. sausio 12 d. Seimo priimtame Įstatyme, kuriuo ši Deklaracija paskelbta Lietuvos valstybės teisės aktu, ši nuostata dar labiau išryškinta. Įstatyme rašoma: „LLKS Taryba, priimdama Deklaraciją, buvo *vienintelė teisėta valdžia Lietuvos teritorijoje*“ (2 str. 2 d.). Ką ši nuostata reiškia teisine prasme, kokias teises pasekmes sukelia?

Teisine prasme ši nuostata reiškia, kad okupuotoje Lietuvoje nebuvo jokios kitos teisėtos valstybinės valdžios, išskyrus LLKS Tarybą.

Taigi ši nuostata reiškia ir tai, kad tuo metu okupuotoje Lietuvoje veikusios vadinamoji „Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba“, „Lietuvos TSR Ministrų Taryba“ nebuvo Lietuvos valstybės valdžios institucijos. Tai buvo Lietuvą okupavusios ir ją aneksavusios Sovietų Sąjungos sudarytos administracinės įstaigos, per kurias Sovietų Sąjunga, pasiremmdama savo kariuomene ir kitomis represinėmis struktūromis, valdė okupuotos Lietuvos valstybės teritoriją.

Deklaracijos ir Įstatymo nuostata, kad LLKS Taryba buvo vienintelė teisėta valdžia okupuotos Lietuvos teritorijoje turi dar vieną svarbų aspektą.

Visuotinai pripažįstama, kad okupuotos valstybės valdžios tęstinumą geriausiai išreiškia jos Vyriausybės buvimas emigracijoje. Lietuvos Vyriausybė emigracijoje nebuvo sudaryta, nors mėginimų pavaizduoti tokios Vyriausybės sudarymą buvo. Jie žinomi Kybartų aktų pavadinimu. Tai du Respublikos Prezidento Antano Smetonos ranka rašyti ir jo pasirašyti aktai, datuoti 1940 m. birželio 15 d., nurodant, kad jie surašyti Kybartuose. Vienu aktu Respublikos Prezidentas atleidžia Ministrą Pirmininką Antaną Merkį ir jo sudarytą Ministrų Tarybą iš pareigų ir skiria Stanislovą Lozoraitį Ministru Pirmininku. Kitu aktu Ministrui Pirmininkui Stanislovui Lozoraičiui pavedama pavaduoti Respublikos Prezidentą. Tačiau, kaip rašė Vaclovas Sidzikauskas*, pasirodė, kad šie aktai buvo surašyti ne 1940 m. birželio 15 d., o 1940 m. spalio 15 d., ir ne Kybartuose, o Šveicarijoje, Berne, pakeliui į JAV. Surašyti šiuos aktus Antaną Smetoną tuomet paragino Lietuvos diplomatai; šie aktai buvo reikalingi tam, kad, besikeičiant situacijai Europoje, prireikus būtų sudaryta egzilinė Vyriausybė. Tokia Vyriausybė tarptautinės teisės požiūriu galėtų atstovauti Lietuvos Respublikai, buvusiai iki 1940 m. birželio 15 d.

Stanislovas Lozoraitis tik karui pasibaigus, rugsėjo 1945 m. rudenį, apie šiuos aktus informavo JAV prezidentą Harį Trumeną (Harry S. Truman), Didžiosios Britanijos Ministrą Pirmininką Klementą Etlį (Clement Attlee) ir Prancūzijos laikinosios vyriausybės vadovą Šarlį de Golį (Charles de Gaulle), kartu pareikšdamas, kad svarstant Lietuvos klausimą tarptautiniuose pasitarimuose, turėtų dalyvauti teisėti Lietuvos atstovai, kad tokiems atstovams nedalyvaujant, kiekvienas nutarimas, liečiantis Lietuvos interesus ir teises, būtų laikomas negaliojančiu. S. Lozoraitis prašė apsisvarstyti, kokių priemonių JAV galėtų imtis Sovietų Sąjungos kariuomenei ir administracijai iš Lietuvos pašalinti, o ligi tai įvyks, prašė apsaugoti lietuvių tautą, tremtinius Sibire ir pabėgėlius Vakarų Europoje. Deja, nei iš minėtų valstybių vadovų, nei iš tų šalių vyriausybių jokio atgarsio S. Lozoraitis nesulaukė. Taip Kybartų aktai liko nepripažinti, o Vyriausybė emigracijoje veikti nepradėjo**.

Taigi nors Lietuvos Vyriausybės užsienyje nepavyko sudaryti, tačiau Deklaracijos nuostata, kad *LLKS Taryba yra aukščiausias Tautos politinis organas*, reiškė ir tai, kad ir sovietinės okupacijos metu Lietuvoje teisiškai egzistavo Lietuvos valstybės valdžią įgyvendinanti institucija. Ši institucija – LLKS Taryba. Šio fakto teisinis konstatavimas, kartu su kitais – užsienyje veikė Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybės, kurios atstovavo iki okupacijos buvusiai Lietuvos Respublikai; buvo pripažįstami Lietuvos Respublikos pasai, t. y. buvo pripažįstama Lietuvos Respublikos pilietybė; buvo saugoma Lietuvos nuosavybė

* Sidzikauskas V. *Lietuvos diplomatijos paraštėje*. Vilnius, Vaga, 1994, p. 251–252.

** Mockūnas L. *Pavargęs herojus*. Vilnius, Baltos lankos, 1997, p. 214–215.

užsienyje ir kt. – atspindi ne tik valstybės valdžios tęstinumą, bet ir Lietuvos valstybės tęstinumą tuo metu, kai ji buvo fiziškai nuslopinta.

Kartais vis dar tenka išgirsti maždaug tokias formuluotes: „Lietuva – pirmoji iš buvusių TSRS sąjunginių respublikų...“, „Lietuva, kaip posovietinė valstybė...“, „Lietuva, išėjusi iš TSRS...“ ir pan. Nors šios ir panašios formuluotės vartojamos įvairiame kontekste, jų potekstėje glūdi esminė klaidinga prielaida – vadinamoji „Lietuvos TSR“ netiesiogiai (ar tiesiogiai) laikoma valstybe; na, gal ir ne visai tikra valstybe, gal „socialistine“, gal su „ribotu suverenitetu“, bet vis dėlto valstybe!

Deklaracijos nuostata, kad *LLKS Taryba yra aukščiausias Tautos politinis organas*, ir Įstatymo nuostata, kad *LLKS Taryba buvo vienintelė teisėta valdžia okupuotoje Lietuvoje*, yra vienas iš labai svarbių argumentų, patvirtinančių, kad „Lietuvos TSR“ niekada nebuvo Lietuvos valstybė, nebuvo jokia Lietuvos valstybingumo forma. Visuotinai pripažinti valstybės požymiai yra įtvirtinti 1933 m. Montevideo konvencijoje „Dėl valstybių teisių ir pareigų“*, kurios 1 straipsnyje nustatyta, kad valstybė, kaip tarptautinės teisės subjektas, turi turėti tokius požymius: 1) nuolatinius gyventojus; 2) apibrėžtą teritoriją; 3) vyriausybę; 4) galėti užmegzti santykius su kitomis valstybėmis. Gebėjimas palaikyti santykius su kitomis valstybėmis reiškia ne ką kitą, o valstybės faktinę nepriklausomybę nuo kitos valstybės valdžios. Taigi neatskiriamas valstybės požymis yra jos suverenitetas. Akivaizdu, kad po 1940 m. okupacijos Lietuva neteko suvereniteto. Tauta neturėjo jokių sąlygų laisvai ir savarankiškai spręsti valstybės ir visuomenės organizavimo klausimų: pasirinkti valstybės santvarką, nustatyti ūkinio ir visuomenės gyvenimo pagrindus, pasirinkti užsienio politikos kryptis. Tauta taip pat neteko galimybės laisvai ir savarankiškai rinkti Seimo – Tautos atstovybės. Okupacinės valdžios sudaryta administracija likvidavo Lietuvos Respublikos valstybinės valdžios institucijas; visi politinio pobūdžio sprendimai, taip pat bent kiek svarbesni ūkiniai sprendimai buvo priimami ne Lietuvoje ir ne jos institucijų, o Maskvoje. Šiuos sprendimus priimdavo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vadovaujantys organai, o jeigu kai kuriuos neesminius sprendimus leisdavo priimti Lietuvoje, juos priimdavo Lietuvos komunistų partijos, kuri buvo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vietinis teritorinis padalinys, vadovybė. Deklaracijoje labai tiksliai apibūdinta tuo metu Lietuvoje veikusios komunistų partijos antivalstybinė esmė: „Komunistų partija, kaip diktatūrinė ir iš esmės priešinga pagrindiniam lietuvių tautos siekimui ir kertiniam Konstitucijos nuostatui – Lietuvos nepriklausomumui, – nelaikoma teisine partija“**.

Visuotinai pripažįstama ir tai, kad valstybės teisinio subjektiškumo šaltinis yra tautos suvereni valia. Išreikšti šią valią sovietinės okupacijos sąlygomis Tauta neturėjo jokių galimybių. Tad iš kur galėjo atsirasti „Lietuvos TSR“ kaip valstybė? Vadinamąją „Lietuvos TSR“ sukūrė ne Tauta ir ne jos atstovai. „Lietuvos TSR“ atsirado iš okupacinės valdžios sudaryto ir Tautos valios neatspindinčio vadinamojo „liaudies seimo“ sprendimo, kuris teisine prasme visada buvo ir yra niekinis. Taigi *laikyti vadinamąją „Lietuvos TSR“ valstybe nėra jokio teisinio pagrindo*. Galima teigti, kad „Lietuvos TSR“ terminas atspindi okupuotos Lietuvos valstybės teritorijos valdymo būdą, kurio esmę galima apibūdinti taip: Sovietų Sąjungos valdžios organai sukūrė jiems pavaldžias ir jų kontroliuojamas vietines administracines įstaigas, suteikė joms pavadinimus, turėjusius rodyti šių įstaigų neva Tautos atstovaujamąjį pobūdį (pavyzdžiui, „Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba“, „Lietuvos TSR Ministrų Taryba“) ir per šias įstaigas, pasiremdami represinėmis struktūromis, valdė okupuotą Lietuvos valstybės teritoriją. Čia galima pridurti, kad visos vadinamosios „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos“, veikusios Lietuvoje nuo jos okupacijos iki tol, kol 1990 m. vasario 24 d. laisvuose demokratiniuose rinkimuose buvo išrinkta Aukščiausioji Taryba, taip pat buvo ne kas kita, o tik okupacinės valdžios sudarytos vietinės administracinės įstaigos, turėjusios klusniai legalizuoti ir įgyvendinti sovietinės okupacinės valdžios sprendimus, padėti jai

* Vadapalas V. *Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija*. Vilnius, Eugrimas, 2003, p. 68.

** Tai, kad Sovietų Sąjungos komunistų partija nebuvo politinė partija tikrąja šio žodžio prasme, pripažįsta ir Rusija, kuri yra buvusios Sovietų Sąjungos teisių ir pareigų tęsėja ir perėmėja. Ši partija, kaip 1992 m. lapkričio 30 d. nutarime konstatavo Rusijos Konstitucinis Teismas, buvo tuometinės Sovietų Sąjungos valstybinės valdžios pagrindinė sudedamoji dalis, lemdavusi visus svarbiausius sprendimus. *Konstitutionnyj Sud Rossijskoj Federaciji*. (1992 – 1996). Moskva, *Novyj Jurist*, 1997, p. 230–260.

DEKLARACIJOS
SIGNATARAI

Bronius Liesys-Naktis

Leonardas Grigonis-
Užpalis

valdyti okupuotos ir aneksuotos Lietuvos valstybės teritoriją. Todėl jokie tokie terminai kaip „buvusios sąjunginės respublikos“, „posovietinės respublikos“, „posovietinės valstybės“, o tuo labiau „Lietuvos kaip valstybės, buvusios Sovietų Sąjungos sudėtyje“ Lietuvai negali būti taikomi. Apie tai Seimas labai aiškiai pareiškė 1999 m. sausio 12 d. priimtame Memorandume Šiaurės Atlanto Aljanso valstybių parlamentams*. Pagal tarptautinės teisės principą *ex injuria non oritur* jokia valstybė negali įgyti suverenių teisių į jos okupuotą ir neteisėtai valdomą teritoriją. Lietuva, kaip ir Latvija bei Estija, „negali būti laikomos išstojusiomis iš SSRS, nes, būdamos SSRS neteisėtai okupuotos ir aneksuotos, teisiškai SSRS nepriklausė“**. Tarptautinės teisės požiūriu Lietuva niekada nebuvo sudėtinė SSRS dalis, todėl negali būti laikoma „buvusia sovietine respublika“***. *Ne Lietuva „išėjo“ iš Sovietų Sąjungos – tai Sovietų Sąjunga (tiksliau – jos teisių bei pareigų tęsėja ir perėmėja Rusija) buvo priversta išeiti iš Lietuvos, kurioje neteisėtai buvo daugiau kaip 50 metų.*

Deklaracija svarbi ir tuo, kad joje įtvirtinti būsimos nepriklausomos Lietuvos valstybės konstituciniai pagrindai. Pagal valdymo formą Lietuva turėjo būti demokratinė respublika (1 p.); būsimoji naujoji Lietuvos Konstitucija turėjo atitikti žmogaus teises ir demokratinius siekimus (principus) (14 p.); buvo numatyta, kad naują Lietuvos Konstituciją priims Seimas (14 p.), kuris bus renkamas laisvais, demokratiniais, visuotiniais, lygiais, slaptais rinkimais (5 p.); būtent taip išrinktas Seimas ir Vyriausybė valdys Lietuvą (5 p.).

Tai tik kai kurie Deklaracijoje nustatyti nepriklausomos Lietuvos valstybės konstituciniai pagrindai. O tol, kol Seimas priims naują Konstituciją, „Lietuvos valstybės atstatymas /.../ vykdomas pagal šioje Deklaracijoje paskelbtus nuostatus ir 1922 m. Lietuvos Konstitucijos dvasią“ (14 p.). Kodėl Deklaracijos autoriai nurodo 1922 m. Konstituciją, o ne Lietuvoje galiojusią 1938 m. Konstituciją? Juk valstybės tęstinumą geriausiai išreiškia būtent paskutinė iki valstybės okupacijos galiojusi Konstitucija nepriklausomai nuo jos turinio. Galbūt atsakymą į šį klausimą bent iš dalies pateikia Deklaracijos nuostatos apie tai, kokios institucijos įgyvendins valstybės valdžią nepriklausomoje Lietuvoje. Pažymėtina, kad Deklaracijoje buvo numatyta kitokia valstybės valdžią vykdančių institucijų sąranga negu 1938 m. Konstitucijoje: pagal 1938 m. Konstituciją valstybės valdžią vykdo „Respublikos Prezidentas, Seimas, Vyriausybė ir Teismas“ (4 str.); Deklaracijoje nurodoma, kad tai daro demokratinio būdu, visuotiniais rinkimais išrinktas Seimas ir Vyriausybė (5 p.). Prezidentas – svarbiausia valstybės valdžios figūra pagal 1938 m. Konstituciją – šioms institucijoms nėra priskirtas.

Deklaracijoje nėra nuostatų, apibrėžiančių Prezidento vietą valstybės valdžios sistemoje, jo įgaliojimus bei santykius su kitomis valdžios institucijomis. Apsiribojama trumpu teiginiu: „Atstačius Lietuvos nepriklausomybę, ligi susirenkant Seimui, Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas eina LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas“ (8 p.), taip pat nuostata, kad „Laikinoji Lietuvos Vyriausybė sudaroma LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko pavedimu“ (9 p.). Tačiau čia pat daroma išlyga – „Vyriausybė atsakinga prieš Laikinąją Tautos Tarybą“ (9 p.) – t. y. ne Respublikos Prezidentui, kaip nustatyta 1938 m. Konstitucijoje, bet tik Laikinajai Tautos Tarybai, kuri nuo okupacijos pabaigos iki susirenkant demokratiniam Lietuvos Seimui turi teisę leisti įstatymus (6 p.). Pagal Deklaraciją Laikinąją Tautos Tarybą turėjo sudaryti „visų vieningoje vadovybėje Lietuvoje ir užsienyje kovojančių sričių, apygardų, rinktinių aukštųjų mokyklų, kultūrinių, religinių organizacijų bei sąjūdžių ir tautoje atramą turinčių politinių partijų atstovai, prisilaikant proporcingo atstovavimo principo“ (7 p.).

Taigi Deklaracijos nuostatas, įtvirtinančias Prezidento institutą, galima vertinti kaip labai aptakias ir net atsargias: Prezidento institutas numatytas, tačiau jo galių nustatymas paliekamas ateičiai (po to, kai bus išrinktas Seimas).

* Lietuvos Respublikos Seimo Memorandumas Šiaurės Atlanto Aljanso valstybių parlamentams. Valstybės žinios, 1999, Nr. 7-144.

** Vadapalas V. Tarptautinė teisė. Vilnius, Eugrimas, 2006, p. 218.

*** Žalimas D. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės. Vilnius, Demokratinės politikos institutas, 2005, p. 158.

Toks atsargumas buvo pateisinamas. Galima manyti, kad Deklaracijos autoriai gerai suprato, kokią pavojų Lietuvos valstybei gali kelti Konstitucijoje įtvirtintas griežtai „prezidentokratinis“ režimas, visų svarbiausių valdžios galių sutelkimas vieno asmens, tegul ir Respublikos Prezidento, rankose, kokią pavojų gali kelti tokia valstybės valdžių sąranga, kai tarp jų nėra pusiausvyros ir atsvarų.

Deklaracijos autoriai, be abejo, gerai žinojo ir tai, kaip 1940 m. (Sovietų Sąjungai įvedus į Lietuvą kariuomenę ir okupavus Lietuvą) buvo manipuluojama 1938 m. Konstitucijos nuostatomis, pagal kurias Prezidentas vienasmeniškai galėjo skirti ir atleisti Ministrą Pirmininką ir ministrus, galėjo niekieno nevaržomas paleisti Seimą, turėjo teisę leisti įstatymus. Deklaracijos autoriai gerai žinojo ir tai, kaip Sovietų Sąjunga ir jos sudaryta vietinė okupacinė administracija, manipuluodami 1938 m. Konstitucija, siekė užmaskuoti Lietuvos okupaciją, kad, Mykolo Riomerio žodžiais tariant, atrodytų, jog „konstitucinės santvarkos pakeitimas daromas ne Sovietų Sąjungos nurodymais, o remiantis Lietuvos Konstitucija ir Lietuvos valdžios institucijų aktais“*.

Galima manyti, kad Deklaracijoje 1922 m. Konstitucijai prioritetą buvo atiduotas ir dėl to, kad pagal šią Konstituciją centrinė valstybės valdžią įgyvendinanti institucija buvo Seimas, kad joje buvo realizuota XX amžiaus pradžioje Lietuvoje plačiai propagauta idėja, jog, kaip rašė Steigiamojo Seimo narys Juozas Purickis, „tikras nepriklausomos Lietuvos šeiminkas turėjo būti visos Tautos išrinktas Seimas“, kad „tik Seimas yra valstybės suvereną“, kad „Seimo suverenumas eina iš Tautos, kuri, rinkdama Seimo atstovus, reiškia savo valią“**.

Tačiau pastebėtina, kad ir 1922 m. Konstitucija Deklaracijoje remiamasi taip pat su tam tikru atsargumu. Formuliuotė, kad „Lietuvos valstybės atstatymas vykdomas /.../ pagal 1922 m. Konstitucijos dvasią“ (pabrėžiu – pagal Konstitucijos *dvasią*), leidžia teigti, kad ir ši Konstitucija Deklaracijos autoriams buvo priimtina ne visa. Ir tai suprantama, nes 1922 m. Konstitucijoje įtvirtinta valdžių sąranga, kai Seimas iš esmės buvo visagalis, taip pat turėjo trūkumų ir neleido užtikrinti valstybės stabilumo, sudarė prielaidas staigiam ir ryškim dalies visuomenės radikalėjimui, ne tik politinių jėgų, bet ir visuomenės susipriešinimui. Kuo tai baigėsi 1926 m., visiems žinoma.

Deklaracijos nuostatos dėl valstybės valdžios sąrangos, dėl valdžios institucijų įgaliojimų leidžia teigti, kad jos autoriai matė būsimą nepriklausomą Lietuvą kaip parlamentinę Respubliką, kurios svarbiausias požymis yra tas, kad tik Seimas turi įgaliojimus leisti įstatymus, kad Vyriausybė yra atsakinga Seimui ir tik Seimas gali lemti Vyriausybės likimą, suteikdamas jai įgaliojimus veikti ir ją nušalindamas pareiškus nepasitikėjimą, kad tik Seimas, kaip Tautos atstovybė, turi teisę spręsti aukščiausiųjų valstybės pareigūnų politinės teisinės atsakomybės klausimus.

Galima prisiminti, kad rengiant ir šiuo metu galiojančios 1992 m. Konstitucijos projektą vienas iš klausimų, dėl kurio buvo daugiausia diskutuojama, taip pat buvo Seimo ir Respublikos Prezidento įgaliojimų santykis. Aukščiausiosios Tarybos sudarytos Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti projekte*** aiškiai dominavo Seimas; alternatyviame projekte****, kurį parengė Santara „Už demokratinę Lietuvą“ buvo numatyti labai dideli Respublikos Prezidento įgaliojimai. Antai, buvo numatyta, kad Respublikos Prezidentas turi teisę atleisti Ministrą Pirmininką, reorganizuoti Vyriausybę, įvesti tiesioginį valdymą administraciniuose vienetuose, pirmininkauti Vyriausybės posėdžiuose ir pan. Manytina, kad laikotarpis, praėjęs po Konstitucijos priėmimo, akivaizdžiai liudija, kaip valstybiškai atsakingai buvo pasielgta 1992 m., kai rengiant galutinį Konstitucijos projektą jame buvo įtvirtinta pusiausvyra tarp valstybės valdžią įgyvendinančių institucijų, buvo nustatyta tokia valstybės valdžios sąranga, kai kiekviena valstybės valdžią įgyvendinanti institucija gali pristabdyti, atsverti kitą valdžią, kai nė viena iš jų negali turėti absoliučios valdžios,

DEKLARACIJOS SIGNATARAI

Adolfas Ramanauskas-
Vanagas

* Riomeris M. Lietuvos sovietizacija, 1940–1941: istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas. Vilnius, Lituanus, 1989, p. 17.

** Purickis J. Seimų laikai. Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmėtis. Kaunas, 1928, p. 141.

*** Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas, parengtas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti. Lietuvos aidas, 1992 m. gegužės 1.

**** Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas, parengtas Santaros „Už demokratinę Lietuvą“. Lietuvos aidas, 1992 m. rugsėjo 11 d.

negali dominuoti kitų atžvilgiu. Todėl labai atsargiai vertintini kartais pasigirstantys raginimai pakeisti Konstituciją ir stipriai išplėsti Respublikos Prezidento galias, pakeisti Konstitucijoje įtvirtintą valdžių pusiausvyrą.

Deklaracijoje numatyta ne tik tai, kokia bus iš sovietinės okupacijos išsilaisvinusios ir vėl nepriklausomos Lietuvos valstybės valdžios institucijų sąranga, jų sudarymo tvarka, įgaliojimai. Deklaracijoje yra labai talpių nuostatų, susijusių su žmogaus teisėmis ir laisvėmis, jų garantijomis. Pagal Deklaracijos 15 punktą „atstatytoji Lietuvos valstybė garantuoja lygias teises visiems Lietuvos piliečiams, neprasikaltusiems lietuvių tautos interesams“. Deklaracijoje numatyta žemės ūkio ir pramonės reforma, kuri laikoma prielaida „socialinių problemų racionaliam sprendimui ir krašto ūkiniam atkūrimui“, – tokia reforma turėjo būti „vykdoma pačioje nepriklausomo gyvenimo pradžioje“ (20 p.). Deklaracijoje „konstatuojama teigiama religijos įtaka ugdant tautos moralę ir palaikant jos atsparumą sunkiausiu laisvės kovų laikotarpiu“ (18 p.), įtvirtintas labai svarbus teisinės valstybės principo elementas – teisingumą vykdo tik teismai, taip pat nustatyta, kad „asmenys, bolševikinės arba vokiškosios okupacijos metu išdavę Tėvynę bendradarbiavimu su priešais, savo veiksmais ar įtaka pakenkę tautos išsilaisvinimo kovai, susitepę išdavystėmis ar krauju, yra atsakingi prieš Lietuvos Teismą“ (17 p.).

Deklaracijoje įtvirtintas Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos principas: LLKS Taryba prisideda „prie kitų tautų pastangų sukurti pasaulyje teisingumu ir laisve pagrįstą pastovią taiką, besiremiančią pilnutiniu įgyvendinimu tikrosios demokratijos principų, išplaukiančių iš krikščioniškosios moralės supratimo ir paskelbtų Atlanto Chartoje, Keturioje Laisvėse, 12-je Prezidento Trumeno Punktų, Žmogaus teisių Deklaracijoje ir kitose teisingumo ir laisvės Deklaracijose“ (22 p.). Šios nuostatos reiškia, kad Lietuvos geopolitinė orientacija – demokratinis Vakarų pasaulis, kad Lietuva savo ateitį sieja tik su Vakarų demokratinėmis šalių bendrija. Šiose Deklaracijos nuostatose iš esmės atsispindi kolektyvinės gynybos principas. Kartu LLKS Taryba prašo visą demokratinį pasaulį pagalbos Lietuvos išsilaisvinimo kovoje, kad būtų įgyvendinti jos tikslai. Svarbiausias LLKS Tarybos tikslas – atkurti laisvą, demokratinę, nepriklausomą Lietuvos valstybę.

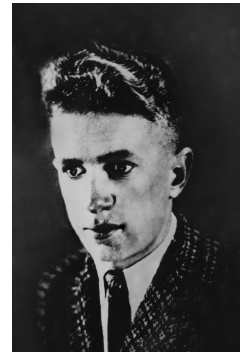
Įstatyme dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos nurodoma, kad juo nustatomas Deklaracijos statusas Lietuvos Respublikos teisės sistemoje (1 str.), kad Deklaracija yra Lietuvos valstybės teisės aktas (3 str.). Atsižvelgiant į Deklaracijos paskirtį ir jos turinį, galima teigti, kad *Deklaracija priskirtina konstitucinės reikšmės teisės aktams, kad ji yra vienas iš Lietuvos nepriklausomos valstybės konstitucinių pamatų*. Šią reikšmę Deklaracija turėjo nuo pat 1949 m. vasario 16 d., t. y. nuo jos priėmimo, ir tebeturi šiandien. Deklaracija pati savaime yra pirminis konstitucinės teisės šaltinis. Seimo priimtas specialus įstatymas, apibrėžęs Deklaracijos vietą ir statusą Lietuvos teisės sistemoje, yra labai svarbus šio akto reikšmės teisinis *įtvirtinimas*, kurį padarė atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės Seimas – Tautos atstovybė. Priėmus šį įstatymą Deklaracija buvo oficialiai įvesta į Lietuvos teisės sistemą. Galima manyti, kad jeigu Deklaracija būtų žinoma Kovo 11-osios Akto rengėjams, ji būtų atspindėta Akte taip, kaip jame atspindėti 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės. Šie dokumentai Kovo 11-osios Akte yra apibūdinti kaip Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas. Deja, Kovo 11-osios Akto rengėjams Deklaracija nebuvo žinoma; ji buvo rasta KGB archyve vėliau, jau atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę.

Tai, kad Seimas priėmė specialų įstatymą, apibrėžiantį Deklaracijos vietą ir statusą Lietuvos teisės sistemoje, neturėtų būti interpretuojama, kad Deklaracijos statusas ir vieta Lietuvos teisės sistemoje esą priklauso vien nuo to, ar Seimas yra priėmęs atitinkamą sprendimą. Seimo diskrecija šioje srityje yra labai ribota, nes, kaip minėta, Deklaracija

yra konstitucinės reikšmės teisės aktas nuo jos priėmimo. Seimo priimtas įstatymas, apibrėžiantis Deklaracijos vietą ir statusą Lietuvos teisės sistemoje, yra labai svarbus šio akto reikšmės teisinis *įtvirtinimas*, bet ne Deklaracijos konstitucinės reikšmės sukūrimas ar šios Deklaracijos legitimavimas. Deklaracija savaime yra konstitucinės reikšmės teisės aktas, pirminis konstitucinės teisės šaltinis ir toks visada išliks. Tačiau Seimo sprendimai, kuriais *įtvirtinamas* Deklaracijos, kaip Lietuvos valstybės teisės akto, kaip vieno iš valstybės konstitucinių pamatų statusas, yra labai svarbūs toliau atkuriant istorinį teisingumą, parodant Lietuvos valstybės tęstinumą jos okupacijos sąlygomis. Tai, kad Deklaracija okupuotoje Lietuvoje buvo mažai žinoma, kad realią valdžią okupuotoje Lietuvoje turėjo ne LLKS Taryba, o sovietinės okupacinės struktūros, kad Lietuvos valstybė tuo metu nebuvo atkurta pagal Deklaracijos nuostatas ir pan., nepaneigia išvados, kad Deklaracija yra konstitucinės reikšmės teisės aktas. Pažymėtina, kad atitinkamo teisės akto konstitucinę reikšmę paprastai lemia ne tai, ar šis aktas buvo įgyvendintas, ar jis vėliau buvo patvirtintas parlamento ar koku nors kitu būdu legitimuotas. Atitinkamas teisės aktas įgyja konstitucinės reikšmės pobūdį pirmiausia dėl to, kad jį priima ypatinga institucija, t. y. įgaliojimus turinti (galinti) Tautos valią reikšti institucija, ir dėl to, kad teisės akte nustatomi būtent valstybės konstituciniai pamatai. Neįmanoma nuginčyti fakto, kad LLKS Taryba, priimdama Deklaraciją, buvo vienintelė teisėta Tautos atstovybė ir vienintelė teisėta valstybės valdžia okupuotoje Lietuvoje, kad LLKS Taryba, kuri atstovavo visoms Lietuvos teritorijoje esančioms vieningos vadovybės vadovaujamoms karinėms visuomeninėms grupuotėms, turėjo įgaliojimus (galėjo) reikšti ir įgyvendinti Tautos valią. Neįmanoma paneigti ir to, kad Deklaracijoje įtvirtinti nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo metmenys, taigi įtvirtinti Lietuvos valstybės konstituciniai pamatai. Vadinasi, 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija konstitucinės reikšmės teisės akto pobūdį įgyja ne dėl parlamento priimto sprendimo ar kokio nors kitokio jos legitimavimo, o pirmiausia dėl savo turinio.

Čia reikėtų sugrįžti prie 1990 m. Kovo 11-osios Akto. Neabejotina, kad Kovo 11-osios Aktas yra Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas, kad Akte įtvirtintos nuostatos yra konstitucinės reikšmės. Negalima sutikti su teisės literatūroje pateiktu požiūriu, kad „prieš pradėdant rengti būsimos kodifikuotos rašytinės konstitucijos (1992 m. – *autorius pasta-ba*) projektą, buvo nuspręsta, jog nuostatą dėl valstybės suvereniteto ir valstybės formos, kuri jau buvo konstatuota Kovo 11-osios Akte ir Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme, reikia įtvirtinti surengiant visuotinę apklausą – plebiscitą ir taip *suteikti šiai normai konstitucinį statusą*“* ir kad „1991 m. vasario 9 d. plebiscitas, remdamasis tautos suvereniteto principu, *galutinai legitimavo 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės aktą*“**. Nurodyti teiginiai nelaikytini pagrįstais vien dėl to, kad taip sudaromos prielaidos teigti, jog, nors iki visuotinės apklausos (plebiscito) nuostata dėl valstybės suvereniteto ir valstybės formos buvo konstatuota Kovo 11-osios Akte ir Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme, iki minėtos apklausos (plebiscito) ši nuostata, neva, dar neturėjo konstitucinio statuso! Antra, jie yra nesuderinami su Kovo 11-osios Akto nuostata, kad „nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“. Ši Kovo 11-osios Akto nuostata, kaip ir visas Aktas, turi konstitucinį statusą nuo jo priėmimo. Pagaliau šie teiginiai nesuderinami ir su Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 1 straipsniu, kuriame *expressis verbis* buvo įtvirtinta, kad Lietuva yra Respublika, kad Lietuva yra suvereni valstybė. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas buvo ne kas kita, o Lietuvos laikinoji Konstitucija, taigi nuostata dėl valstybės suvereniteto ir valstybės formos turėjo konstitucinį statusą dar iki 1991 m. vasario 9 d. visuotinės apklausos (plebiscito).

Teisiškai nekorektišku laikytinas ir teiginys, kad „1991 m. vasario 9 d. plebiscitas, remdamasis tautos suvereniteto principu, *galutinai legitimavo 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės aktą*“. Šiame teiginyje esanti formuluotė „*galutinai legitimavo*“ leidžia daryti ir tokią, visiškai klaidingą, prielaidą, kad 1990 m. Kovo 11 d. Aktas buvęs neva nepakankamai

DEKLARACIJOS
SIGNATARAIPetras Bartkus-
Žadgaila

* Vaičaitis V. *Konstitucinių įstatymų fenomenas*. Vilnius, Teisinės informacijos centras, 2004, p. 77.

** Ten pat, p. 78.

legitimus, nes jis vėliau plebiscito būdu buvo „galutinai legitimuotas“. Teiginys apie 1990 m. kovo 11-osios Akto tariamai vėliau įvykusį „galutinį legitimavimą“ yra nesuderinamas su faktu, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990 m. kovo 11 d. priimdama Aktą dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo, turėjo visus Tautos jai suteiktus įgaliojimus (mandatą) atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Šiuos įgaliojimus Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba gavo iš Tautos per rinkimus, kurie įvyko 1990 m. vasario 24 d. Teisinis faktas, kad Lietuvos gyventojai, turintys rinkimų teisę, 1990 m. vasario 24 d. įvykusių rinkimų metų suteikė išrinktiems Aukščiausiosios Tarybos deputatams Tautos atstovų mandatą ir prievolę atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti Tautos suverenią galią per šią Aukščiausiąją Tarybą, yra konstatuotas 1990 m. kovo 11 d. priimtame specialiaame Aukščiausiosios Tarybos akte – Deklaracijoje dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų*, kuri buvo priimta prieš priimant Aktą dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo. Taigi Lietuvos nepriklausoma valstybė buvo atkurta vienkartinio, neatšaukiamo ir nepaneigiamo Tautos atstovų sprendimu, ir Kovo 11-osios Akto vėliau nereikėjo dar kaip nors „galutinai legitimuoti“.

1991 m. vasario 9 d. visuotinė apklausa (plebiscitas) buvo surengta ne dėl čia aprašytų teisės literatūroje pasitaikančių teiginių. Nors tokie teiginiai grindžiami nuorodomis į Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos stenogramas, taigi lyg ir cituojami deputatų pasisakymai, iš stenogramų matyti, jog Kovo 11-osios Akto nuostatos, kad Lietuvos Respublika yra nepriklausoma demokratinė valstybė, atžvilgiu kaip tik buvo vengiama bet kokių referendumų. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. vasario 11 d. posėdyje Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas prof. V. Landsbergis kalbėjo: „.../ iš mūsų štai vis reikalauja kažkokio referendumo, kad pasirodę neapdairūs patys ir pripažintume, jog kovo 11 dienos aktai neva dar nepakankami, ir tada įkliūtume į žinomą „neišstojimo įstatymo“ kilpą. Todėl atsakydavome, matydami klastą ir primindami, jog rinkėjų mums duotas mandatas atkurti nepriklausomybę taip pat yra Tautos suverenios galios raiška, kurią mes, išrinkti deputatai, tik paskelbėme ir po to vis labiau praktiškai įgyvendiname. Bet dabar jau patys nutarėme pasitikrinti. .../ Pasitikrinome. Žmonės nemaž nesuabejoję dėl nepriklausomybės, veikiau priešingai – dar tvirčiau apsisprendę, įsitikinę; jų balsai patvirtino, kad Kovo 11-oji buvo reikalinga ir teisinga, o dabar yra atėjęs laikas žengti toliau“***.

Pažymėtina, kad rengiant minėtą apklausą (plebiscitą) nebuvo net minties, kad gyventojai turės apsispręsti dėl valstybės suvereniteto ar valstybės formos. Kovo 11-osios Akto nuostata, kad Lietuva yra nepriklausoma demokratinė valstybė, nuo pat jo priėmimo buvo ir yra nekvestionuojamas dalykas. Svarbiausias 1991 m. vasario 9 d. visuotinės apklausos (plebiscito) tikslas buvo visiškai kitoks: noras dar kartą parodyti pasaulio valstybių bendrijai, kad Tauta jau pasirinko Lietuvos nepriklausomybę, ir paskatinti užsienio valstybių (taip pat ir Vakarų demokratiinių valstybių) vadovus kuo greičiau pripažinti Lietuvos valstybės nepriklausomybę.

Teisinėje literatūroje kartais teigiama ir tai, kad „1990 m. kovo 11 d. akto ir 1991 m. vasario 9 d. apklausos – plebiscito bei jį teisiškai įtvirtinančio vasario 11 d. konstitucinio įstatymo (*konstitucinis įstatymas vadinasi „Dėl Lietuvos valstybės“ – autoriaus pastaba*) santykis galėtų būti traktuojamas panašiai kaip ir vasario 16 d. akto bei 1920 m. Steigiamojo Seimo gegužės 15 d. rezoliucijos santykis“****. Gaila, kad nepateikiami argumentai, kuriais toks teiginys grindžiamas, ir nėra nurodoma, koks yra 1918 m. vasario 16 d. Akto bei Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos santykis. Šiame straipsnyje plačiau nediskutuojant dėl minėto teiginio, galima pasakyti tik tai, kad Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucija nelaikytina teisės aktu, kuris, vadovaujantis jau minėta logika, „galutinai legitimavo“ 1918 m. vasario 16 d. Aktą. Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d.

* Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 9-220.

** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos antrąjį sesiją. 1991 m. sausio 24, 28–29, 31 d., vasario 1, 4–5, 11 d. posėdžių stenogramos, Nr. 25, 1993, p. 441.

*** Vaičaitis V. Konstitucinių įstatymų fenomenas. Vilnius, Teisinės informacijos centras, 2004, p. 78.

priimto Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo Akto, taip pat ir 1990 m. kovo 11 d. priimto Akto dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo, mūsų nuomone, nereikėjo dar kaip nors „galutinai legitimuoti“, nes abu šie aktai yra Tautos atstovybių priimti ir Tautos valia grindžiami konstitucinę reikšmę turintys aktai, kuriais ir legaliai, ir legitimiai buvo atkurta Nepriklausoma Lietuvos valstybė*. 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija, kaip minėta, konstitucinės reikšmės teisės akto pobūdį taip pat turi ne dėl vėliau jos atžvilgiu priimto Seimo sprendimo ar kokio nors kitokio jos legitimavimo, o pirmiausia dėl to, kad ją priėmė LLKS Taryba, kuri tuometinėje okupuotoje Lietuvoje buvo vienintelė teisėta Tautos atstovybė, turėjusi įgaliojimus (galėjusi) reikšti Tautos valią, ir dėl savo turinio.

Kadangi LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija yra konstitucinės reikšmės teisės aktas, yra vienas iš Lietuvos nepriklausomos valstybės konstitucinių pamatų, šią Deklaraciją saugo ir gina Konstitucija. Nors Konstitucijoje tai nėra tiesiogiai nurodyta, Deklaracijos konstitucinė apsauga kyla iš Konstitucijos nuostatų, įtvirtinančių Tautos teisę gyventi ir kurti nepriklausomoje Lietuvos valstybėje, įtvirtinančių Lietuvos valstybės nepriklausomybę.

Jau šiandien akivaizdu, kad iš Deklaracijos nuostatų kyla ne tik moralinio pobūdžio pasekmės, bet ir būtinumas priimti įstatymus bei kitus teisės, kuriais būtų atkuriamas istorinis teisingumas, įtvirtinamas valstybės tęstinumas, įprasminamas LLKS Tarybos ir jos Prezidiumo Pirmininko teisinis statusas. Seimo 2009 m. kovo 12 d. priimta Deklaracija, kuria LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas Jonas Žemaitis pripažįstamas kovojančios su okupacija Lietuvos valstybės vadovu, faktiškai vykdžiusiu Respublikos Prezidento pareigas, yra tik vienas iš teisės aktų, kuriais atkuriamas istorinis teisingumas, įtvirtinamas valstybės tęstinumas, o LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkui pripažįstamas jo tuometinei teisei padėčiai adekvatus statusas**. Tai, kad okupuotoje Lietuvoje tuo metu veikusios vienintelės teisėtos Tautos atstovybės ir vienintelės teisėtos valstybės valdžios institucijos – o būtent tokia buvo LLKS Taryba – vadovas praėjus ilgam laiko tarpui paskelbiamas „kovojančios su okupacija Lietuvos valstybės vadovu, faktiškai vykdžiusiu Respublikos Prezidento pareigas“, nėra nei „istorijos perrašinėjimas“, nei „teisės negerbimas“, kaip Seimo posėdyje teigė kai kurie Seimo nariai***. Seimo kanceliarijos Teisės departamento rašte**** pateikta pastaba, esą „jeigu teikiama deklaracija siekiama teisinių pasekmių, /.../ siūlytina atkreipti dėmesį į 2002 m. birželio 19 d. Konstitucinio Teismo nutarimą, kuriame konstatuota, kad /.../ Respublikos Prezidento statusas yra individualus, besiskiriantis nuo visų kitų valstybės pareigūnų statuso, kad /.../ pagal Konstituciją įstatymų leidėjui neleidžiama nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuriuo būtų paneigtas individualus, nuo visų kitų valstybės pareigūnų teisinio statuso besiskiriantis Respublikos Prezidento teisinis statusas ir sudarytos teisinės prielaidos kurį nors kitą asmenį prilyginti Respublikos Prezidentui – valstybės vadovui“ laikytina teisiškai nepagrįsta, nes ji, autoriaus nuomone, grindžiama klaidinga prielaida, esą Seimo sprendimus, kuriais yra konstatuojamas okupuotoje Lietuvoje veikusios vienintelės teisėtos Tautos atstovybės ir vienintelės teisėtos valstybės valdžios institucijos vadovo teisinis statusas, suvaržo šiuo metu galiojanti Konstitucija. Manytina, kad teikiant minėtą pastabą nebuvo jokio teisinio pagrindo remtis šiuo metu galiojančia Konstitucija, nes jos nuostatos, taigi ir nuostatos, apibrėžiančios Respublikos Prezidento teisinį statusą, negali būti taikomos atgal, t. y. negali būti taikomos tiems santykiams, kurie buvo susiklostę 1949–1954 metais. Tuo metu buvusiems santykiams taikomi tuo metu galioję teisės aktai. Akivaizdu, kad okupacijos sąlygomis pritaikyti 1938 m. Konstitucijos nebuvo jokių galimybių. Turėjo būti taikomi tie teisės aktai, kurie tuo metu galiojo, taigi turėjo būti taikoma LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija. Deklaracijos nuostata „LLKS Taryba /.../ okupacijos metu yra aukščiausias tautos politinis organas, vadovaujantis politinei ir karinei tautos išsilaisvinimo kovai“ suponuoja, kad šios institucijos vadovas teisiškai

* Istorinėje literatūroje yra teigta, jog Steigiamoji Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezolucija, kuria buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė, yra „visos tautos rinktų atstovų valios pareiškimas“ ir kad „tas didelės istorinės reikšmės įvykis galutinai patvirtino 1918 02 16 nepriklausomybės paskelbimo aktą /.../“ (Žr. pvz., V. Daugirdaitė-Sruogienė. Lietuvos Steigiamasis Seimas. New York, 1975, p. 66). Manytina, kad yra pagrindo kitaip vertinti 1918 m. vasario 16 d. Akto ir Steigiamosios Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezolucijos „Lietuvos valstybės nepriklausomybės proklamavimas“ santykį. Pritaikant K. Račkausko nuomonę, kad „nustatydamas Lietuvos valstybės pamatus, Seimas negali prieštarauti Vasario 16 d. Aktui, nes jo paties galia ir teisinis pagrindas yra išvestiniai iš to Akto. Jis negali būti pilnai suverenus, bet aprėžtas, sąlygotas, ir negali savo valia keisti savo titulą ar plėsti savo kompetenciją. Jam Tarybos yra uždėta pareiga nustatyti Lietuvos valstybei papildomus pagrindus, respektuojant tuos, kurie yra Lietuvos Tarybos suminėti Akte“ (Račkauskas K. Lietuvos konstitucinės teisės klausimai. New York, 1967, p. 15–16). Kita vertus, 1918 m. vasario 16 d. Akto vartojama formulė „skelbia atstatyti“ ir Steigiamosios Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezolucijos formulė „skelbia atstatyti“ rodo, jog yra pasibaigęs tam tikras 1918 m. vasario 16 d. atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės raidos laikotarpis ir kad prasideda naujas, kai jau funkcionuoja visuotinių demokratinių rinkimų būdu sudaryta Tautos atstovybė – Seimas. Be abejo, ir Steigiamosios Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezolucija, ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. vasario 11 d. priimtas konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“ yra konstitucinę reikšmę turintys teisės aktai, nes juose įtvirtinti Lietuvos valstybės konstituciniai pamatai.

** Lietuvos Respublikos Seimo 2009 m. kovo 12 d. deklaracija „Dėl Jono Žemaičio pripažinimo Lietuvos valstybės vadovu“. Valstybės žinios, 2009, Nr. 30–1166.

*** Lietuvos Respublikos Seimo antroji sesija. 2009 m. kovo 12 d. posėdžių stenogramos, Nr. 28, p. 35, 38.

**** Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2009 m. kovo 12 d. raštas Lietuvos Respublikos Seimui „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo deklaracijos „Dėl Jono Žemaičio pripažinimo Lietuvos valstybės vadovu“ projekto (Reg. Nr. XIP-402)“.

yra ir okupuotos Lietuvos valstybės vadovas. Kitaip tariant, LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas valstybės vadovo statusą įgijo pagal pačią LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaraciją. Pagal iki okupacijos Lietuvoje galiojusias Konstitucijas, taip pat ir pagal 1938 m. Konstituciją valstybės vadovas buvo vadinamas Respublikos Prezidentu. Todėl visiškai suprantamas ir teisiškai pateisinamas Seimo 2009 m. kovo 12 d. sprendimas LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininką Jonas Žemaitį pripažinti kovojančios su okupacija Lietuvos valstybės vadovu, faktiškai vykdžiusiu Respublikos Prezidento pareigas. Deklaracijos 8 punkto nuostata, kad LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas eina Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas „atstčius Lietuvos nepriklausomybę, ligi susirenkant Seimui“, mūsų nuomone, nėra teisinė kliūtis šiam pripažinimui ir nepaneigia fakto, jog LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas pagal pačią LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaraciją teisiškai buvo okupuotos Lietuvos valstybės vadovas. Nors Deklaracijoje tokios nuostatos *expressis verbis* nėra, toks LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko statusas kyla iš Deklaracijos. Būtent ši aplinkybė kartu su tuo, kad valstybės vadovas pagal 1938 m. Konstituciją buvo vadinamas Respublikos Prezidentu, leidžia Seimui konstatuoti, kad LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas Jonas Žemaitis buvo kovojančios su okupacija Lietuvos valstybės vadovas, faktiškai vykdęs Respublikos Prezidento pareigas. Šiuo metu galiojanti Konstitucija ir Konstitucinio Teismo nutarimai negali būti aiškinami taip, kad jie neleistų ar trukdytų atkurti istorinį teisingumą, neleistų konstatuoti tokio LLKS Tarybos ir jos Prezidiumo Pirmininko teisinio statuso, kurį jie turėjo pagal LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaraciją ar kuris išplaukia iš šios Deklaracijos nuostatų. Šiuo metu galiojanti Konstitucija negali būti taikoma tų santykių, kurie susiklostė ir pasibaigė iki jos įsigaliojimo, atžvilgiu.

Pateikti LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos ir įstatymo, kuriuo ši Deklaracija paskelbta Lietuvos valstybės teisės aktu, vertinimai – tik atskiri, fragmentiški pastebėjimai. Deklaracijos ir Įstatymo nuostatos dar laukia išsamaus ne tik istorikų, bet ir teisininkų tyrinėjimo bei vertinimo. Tačiau kuo didesnis laiko tarpas skiria mus nuo tų dienų, kai buvo priimta Deklaracija, tuo labiau išryškėja jos nuostatų valstybinis prasmingumas ir reikšmė nepriklausomos Lietuvos valstybės konstitucingumo raidai, tuo labiau atsiskleidžia Deklaracijos signatarų ir visų Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio dalyvių pasiaukojimo Tautai ir Lietuvos valstybei didingumas.

Partizanai žygyje

DOKUMENTAI

L. BERIJA: „SVARSTANT LIETUVOS KLAUSIMĄ, AŠ DARIAU TEISINGAS IŠVADAS“

„Nepriklausomybės sąsiuviniai“ jau publikavo dokumentą, susijusį su gana kraupia, bet kartu ir prieštaringa sovietinės epochos figūra – Lavrentijumi Berija („L. Berijos raportas apie Lietuvą“, „Nepriklausomybės sąsiuviniai“ Nr. 1). Priminsime, kad žvelgiant iš Lietuvos, įdomiausi ir gana netikėti yra jo paskutiniai veiklos ir gyvenimo mėnesiai, kai po Stalino mirties jis tapo įtakingu vidaus reikalų ministru, vadovavusiu ne tik milicijai, bet ir saugumui. Iš jo lūpų tuo laikotarpiu netgi sklido žodžiai, kad žodis „banditas“ kažin ar taikytinas to meto Lietuvos laisvės kovotojams. 1953 m. birželį, ministro poste išbuvęs vos 100 dienų, L. Berija buvo suimtas, o gruodį sušaudytas.

Pateikiame autentišką medžiagą, susijusią su Lietuva – tai suimto L. Berijos tardymo protokolas, kurioje kalbama apie Lietuvą. Joje apžvelgiama 1953 metų padėtis Lietuvoje, išdėstomi to meto Lietuvos TSR vidaus reikalų ministro P. Kondakovo parodymai, L. Beriją tardžiusio SSRS generalinio prokuroro R. Rudenkos teikiamų kaltinimų esmė.

„Visiškai slapta. Draugui G. M. Malenkovui [tuometis SSRS Ministrų Tarybos pirmininkas].

Tardymo protokolas. 1953 birželio 25.

1953 birželio 24 d. TSRS generalinis prokuroras R. Rudenka apklausė kaltinamąjį L. R. Beriją. Tardymas pradėtas 22 val.

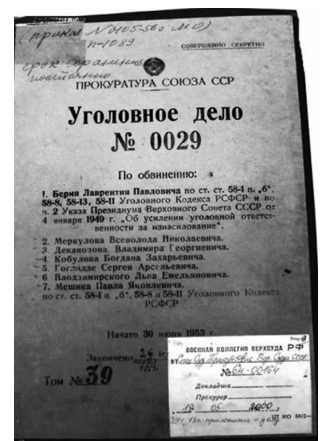
Ar jūs 1953 balandį iškvietėte į Maskvą buvusį [1952 03 31–1953 05 08] Lietuvos TSR vidaus reikalų ministrą Piotrą Kondakovą?

Išskviečiau.

Koks buvo šio iškvietimo tikslas?

Jis buvo iškviestas aiškintis klausimų, susijusių su Vidaus reikalų ministerijos reorganizacija.

Ar jūs manote, kad Kondakovo ataskaitos nagrinėjimas vyko normalioje aplinkoje?

L. Berijos byla

Mano manymu, daugiau ar mažiau normalioje aplinkoje.
Jums pagarsinami Kondakovo parodymai:

Balandžio 20 mane priėmė Berija, dalyvaujant jo pavaduotojams, valdybų viršininkams, taip pat buvusiems Latvijos ir Estijos TSR vidaus reikalų ministrams Kovalčiukui ir Moskalenkai.

Mano ataskaitą apie padėtį Lietuvoje, ministerijos kovą su nacionalistiniu pagrindžiu, pagrįstą objektyviais duomenimis, bei tolesnes ministerijos organų priemones Berija priėmė su dideliu nepasitenkinimu, ypač toje dalyje, kur pateikiau duomenis apie priešiškus nacionalistinių elementų veiksmus ir pranešiau likviduotų banditų ir jų nužudytų tarybinių žmonių skaičių.

Berija prikibo prie žodžio „banditai“ ir reikalavo įrodymų, duodančių pagrindą taip juos vadinti. Aš jam paaiškinau, kad jie yra ginkluoti, apiplėšinėja ir žudo tarybinius žmones.

Į tai Berija atsakė: „Jūs patys verčiate juos imtis tokių veiksmų“.

Smarkiai susierzinęs, Berija neleido man tęsti ataskaitos, pavadino visą ministerijos veiklą provokacine ir kartu pareiškė, kad nelietuvių tautybės asmenų buvimas ministerijoje, milicijoje, vidaus apsaugos kariuomenėje liudija apie rimtus partijos nacionalinės politikos iškraipymus kadrų srityje.

Berijos žodžiais, aktyvūs organų, kovojančių su priešiškais elementais, veiksmai kelia vietos gyventojų nepasitenkinimą, o tarybų valdžios priemonės iškeldinant antitarybinius, buržuazinius, buožinius ir kitus priešiškus elementus, vykdydžiusius ardomąją veiklą, yra provokacija, sukelianti lietuvių tautos pasipriešinimą ir grasinanti tarybų valdžiai Lietuvoje.

Teisingai parodė liudininkas Kondakovas?

Tendencingai. Galbūt iš mano pusės buvo grubumo, bet toli gražu ne tokio, kokį nurodo Kondakovas. Manau, kad svarstant Lietuvos klausimą, aš dariau teisingas išvadas.

Ar bandėte priversti Kondakovą duoti melagingus ir kompromituojančius duomenis apie vadovaujančius partinius kadrus Lietuvoje?

Ne.

Skelbiu liudytojo Kondakovo parodymus:

Supratęs, kad mano ataskaita nedomina Berijos, o mano bandymas ją tęsti dar labiau jį erzina, aš nutraukiau ją ir tik atsakinėjau į užduodamus man klausimus, kuriais iš esmės buvo siekiama gauti žinių apie CK ir partijos apskričių komitetų aparato būklę ir jų sekretorių charakteristikas.

Pažindamas visus draugus tik iš teigiamos pusės, aš taip ir išdėsciau Berijai, o apie CK ir partijos apskričių komitetų aparato būklę nieko negalėjau pasakyti, nes gerai jos nežinojau, be to, laikiau, kad tai į mano pareigas neįeina.

Berija man uždavė ir tokį klausimą: kas galėtų būti Lietuvos KP CK pirmuoju sekretoriumi išskyrus draugą Sniečkų?

Kai aš pasakiau, kad man sunku atsakyti į tokius klausimus ir kartu dar kartą išsakiau teigiamą nuomonę apie draugą Sniečkų, Berija visiškai įtūžo ir pareiškė, kad aš ne ministras, o valdininkas su antpečiais, man patikėto darbo baro neužtikrinu ir iš einamų pareigų būsiu atleistas.

Per visą priėmimo laiką Berija ne kartą užsipuolė mane su keiksmiais ir necenzūriniais posakiais, įžeidinėdamas mano žmogiškąjį orumą.

Teisingai parodė Kondakovas?

Neteisingai.

L. Berija mauzoliejaus tribūnoje

Pripažįstate, kad skatinamas savo nusikalstamų tikslų, siekėte pašalinti rusus iš visų vadovaujančių darbų Lietuvoje?

Nepripažįstu, nusikalstamų tikslų neturėjau.

Jums pagarsinami Kondakovo parodymai:

Būtina pažymėti, kad didelį nepasitenkinimą Berija parodė rusų draugų adresu, dirbančių partinėse, tarybinėse ir kitose organizacijose ir įstaigose. Rusų buvimą Lietuvoje jis laikė nepasitikėjimo vietiniais nacionaliniais kadrais išraiška.

Galite tai patvirtinti?

Nepatvirtinu.

Ar pripažįstate, kad turėjote tikslą aktyvinti reakcinę Vatikano veiklą Lietuvoje?

Nepripažįstu, aš turėjau kitą tikslą – suskaldyti katalikų bažnyčią, ir šiuo klausimu buvo parengtos specialios priemonės.

Jums skelbiami Kondakovo parodymai šiuo klausimu:

Tokius pat veiksmus ir necenzūrinius posakius Berija vartojo ir Lietuvos KP CK adresu, ypač kalbėdamas apie kovą su antitarybine katalikų bažnyčios veikla.

Jo manymu, daugelį metų saugumo ir vidaus reikalų organai neteisingai vykdė represijas prieš katalikų dvasininkijos reakcinę sparną, ir tikintieji įvertino kaip persekiojimą už religiją, o Lietuvos KP CK lyg ir stovi nuošaly ir tam netrukdo.

Berija kalbėjo, kad reikia peržiūrėti bylas savo laiku ištremtų ir areštuotų įžymių buržuazinių ir katalikų veikėjų, grąžinti juos į Lietuvą ir per juos paveikti nacionalistinių pažiūrų elementus.

Tokia priemonė ne susilpnintų, o suaktyvintų buržuazinius ir nacionalistinius elementus Lietuvoje.

Teisingai parodo Kondakovas?

Neteisingai. Aš nevarčiau necenzūrinių posakių Lietuvos KP CK atžvilgiu; aš nedaviau nurodymų peržiūrėti ištremtų ir areštuotų įžymių buržuazinių ir katalikų veikėjų bylas.

Kaip parodžiau aukščiau, katalikų bažnyčios suskaldymo klausimu TSRS VRM parengė specialias priemones, kurių aš nespėjau peržiūrėti.

Ar pripažįstate, kad įsakėte Kondakovui ir jo pavaduotojams rūpestingai slėpti nuo partinių organų iš jūsų gautus iš esmės kenkėjiškus nurodymus?

Nepripažįstu.

Jums skelbiami Kondakovo parodymai:

Baigdamas priėmimą Berija įspėjo mus, kad apie mūsų pokalbį niekas neturi žinoti.

Ar tai tiesa?

Taip pat netiesa.

Ar pripažįstate, kad įsakėte Kondakovui slapta nuo partinių organų pateikti aiškinamąjį raštą apie padėtį Lietuvoje?

Ne, neįsakiau.

Kondakovui sekti jam rengiant raštą jūs komandiravote į Lietuvą savo įgaliotą asmenį Sazykiną?

Aš komandiravau Sazykiną padėti Kondakovui. Sazykinas nagrinėjo lietuviško pogrindžio klausimus pagal savo pareigas.

Jums skelbiami liudininko Kondakovo parodymai:

Berija man įsakė skristi į Vilnių, surinkti medžiagą apie partinio ir tarybinio aparato padėtį ir per tris dienas pateikti jam raštą. Į „pagalbą“ mums buvo komandiruotas TSRS VRM 4-osios valdybos viršininkas Sazykinas, kuris Vilniuje buvo *incognito* ir stebėjo, kaip mes vykdome pavedimą.

Sazykinas dar kelyje iš Maskvos į Vilnių sudarė aiškinamojo rašto schemą (originalas saugomas pas draugą L. Martavičių) [tuometis LSSR VRM ministro pavaduotojas] ir pateikė ją mums.

Neturėdami duomenų apie partinio ir tarybinio aparato būklę ir būdami įspėti nesikreipti dėl jų į Lietuvos partinius organus, mes, rašydami aiškinamąjį raštą, naudojome vadovaujančių partinių ir tarybinių darbuotojų 1952 metų telefonų numerių sąrašais.

Sazykinas, atsižvelgdamas į Berijos nurodymus, neleido mums rašte pažymėti respublikos partinių, tarybinių ir čekistinių organų darbo teigiamų momentų. Rašto dalyje apie nacionalistinio pogrindžio būklę, kur buvo duomenys apie nužudytus banditus per operacijas likviduojant ginkluotas nacionalistines grupes, Sazykinas rekomendavo vengti žodžio „banditai“, kadangi jo Berija nemėgo ir jis, žinoma, laikė juos nekaltai žuvusiais.

Jūs patvirtinate tokius Sazykinui duotus nurodymus?

Pirmą kartą girdžiu.

Ar pripažįstate, kad po to, kai jums buvo pateiktas šis raštas, apskritai teisingai atspindintis padėtį Lietuvoje, jūs pareikalavote iškraipyti jums tinkama kryptimi šiuos duomenis ir tam vėl pasiuntėte į Lietuvą Sazykiną?

Nepripažįstu. Sazykiną vėl komandiravau surinkti papildomos medžiagos paaiškinamajam raštui.

Jums skelbiami liudininko Kondakovo parodymai:

Šiame 6–7 puslapių rašte pagrindiniai duomenys visuose skyriuose buvo išdėstyti objektyviai.

Balandžio 28 paaiškinamasis raštas po daugkartinių taisymų buvo įteiktas Berijai ir, žinoma, jo nepatenkino. Jis vėl mus barė, ypač už skyrius: nacionalistinis pogrindis, partinių ir tarybinių kadrų būklė, kaltino ir tuo, kad mes stengiamės nuslėpti tikrąją padėtį Lietuvoje.

Mums buvo įsakyta grįžti į Vilnių ir parengti išsamesnį dokumentą. Čia pat, savo kabinete, kur dalyvavo ir Sazykinas, Berija įspėjo mane, L. Martavičių ir A. Gailevičių [1948–1953 m. LSSR valstybės saugumo, 1953–1954 m. vidaus reikalų ministro pavaduotojas], kad jeigu mes šio rašto neparašysime, tai jį parašys TSRS vidaus reikalų ministerija.

Tai skambėjo kaip grasinimas, jeigu neįvykdysime užduoties.

Ir vėl mus lydėjo valdybos viršininkas Sazykinas, kuris pats ėmėsi rašyti skyrių apie katalikybę, naudodamasis medžiaga iš paskaitos, skaitytos respublikos organų operatyviniams darbuotojams, nes nieko naujo prie to, ką mes išdėstėme pirmajame variante, nepajėgė surasti.

Skyrius apie partinius ir tarybinius kadrus buvo papildytas senais faktais apie pažeidimus ir iškreipimus, pasitaikiusius renkant mokesčius, platinant obligacijas ir vykdant kitas priemones kaimuose. Visi šie faktai buvo žinomi Lietuvos KP CK, jie savo laiką buvo svarstyti CK biure ir dėl jų buvo priimti reikalingi sprendimai.

Patvirtinate šių Kondakovo pateiktų faktų teisingumą?

Ne, nepatvirtinu. Rašte pateikti faktai buvo tie patys, kurie buvo ir TSRS VRM žinioje ir jie niekieno nebuvo užginčyti. Aš neginčiju, kad šie faktai galėjo būti svarstomi Lietuvos KP CK anksčiau.

Pripažįstate, kad dėl jūsų nusikalstamų nurodymų buvo dezorganizuota Lietuvos VRM organų veikla?

Nepripažįstu. Lietuvos VRM organų veikla buvo ne dezorganizuota, bet pagerinta, priemonės kaip tik pagerino Lietuvos VRM organų darbą.

Jūs kalbate netiesą. Jums teikiami Kondakovo parodymai:

Berijos nurodymu Lietuvos VRM ir milicijos organuose vienu metu ir per trumpą laiką buvo įvykdyta ministerijos aparato reorganizacija, panaikintos VRM apskričių valdybos ir visiškai pakeista tiek ministerijos, tiek ir periferijos organų vadovybė.

Būtina pažymėti, kad VRM apskričių aparatų likvidavimas buvo įvykdytas beveik prieš mėnesį iki Sąjungos vyriausybės nutarimo apie apskričių likvidavimą. Visa tai privedė prie respublikos čekistinio aparato dezorganizavimo ir jo išjungimo nemažam laikotarpiui iš aktyvios kovos su antitarybine nacionalistinio pagrindžio ir kitų priešiško elementų veikla Lietuvoje.

Pripažįstate tai?

Kondakovas neteisingai parodo. Aš to nepripažįstu. Kondakovą pakeitė todėl, kad jis buvo silpnas ir neatitiko savo paskirties.

Paskyrus naują vidaus reikalų ministrą J. Vildžiūną [nuo 1953 birželio 13], buvo sugautas nacionalistinio pagrindžio vadeiva J. Žemaitis [Lietuvos partizanų ginkluotųjų pajėgų vadas bei organizatorius, pasipriešinimo Lietuvos okupacijai koordinatorius].

Sumuodamas visus šiuos klausimus, išvadai klausiu, ar pripažįstate, kad vykdydamas savo kenkėjišką veiklą Lietuvoje, veikėte kaip partijos ir Tarybų valstybės priešas ir sąmoningai skatinote buržuazinius nacionalistinius elementus, sudarydamas jiems nebaudžiamumo aplinką?

Nepripažįstu. Aš remiausi geriausiais ketinimais – pagerinti VRM organų darbą...

Tardymas baigtas 1953 liepos 25 2 val. 30 min.“

Parengė Anatolijus Lapinskas

Redakcijos priedas. Visa pokarinė TSRS raida rodo, kad svarbiausieji jos istorijos posūkiai susiję su kova dėl požiūrio į reformas: mąstantieji valdžioje suvokė, kad, nepaisant propagandinio triukšmo, valstybinis kapitalizmas neatlaiko lenktynių su privatiniu kapitalizmu. Net garsusis Leonido Brežnevo laikų šūkis „Ekonomika turi būti ekonomiška“ ezopine kalba byloja būtent tai.

Lavrentijus Berija akivaizdžiausiai buvo užsimojęs sparčiam ir giliam sistemos pertvarkymui. Ar jo tikslas buvo konfederacija, apie ką pagaliau buvo priverstas prabilti paskutinysis TSRS vadovas Michailas Gorbačiovas? Apie ką L. Berija, turimomis žiniomis, galėjo kalbėtis su Maskvoje kalinamu Lietuvos partizanų vadu Jonu Žemaičiu? Kokiu nors jo vaidmeniu Lietuvoje?

Apie tai ir kitus okupacinio režimo mechanizmų derintojų veiksmus tikimės papasakoti kituose Nepriklausomybės sąsiuvinų numeriuose.

KELYJE Į NEPRIKLAUSOMYBĘ

LTSR AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS KOMISIJOS LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO PLANUI RENGTI 1990 M. VASARIO 19 D. POSĖDŽIO STENOGRAMA

Nepriklausomybės sąsiuvinių 2012 metų antrajame numeryje buvo paskelbta šios komisijos 1990 m. sausio 3 d. posėdžio stenograma. Dabar skelbiamas 1990 vasario 19 d. posėdžio dokumentas. Abiejų stenogramų tekstų patikslinti nebuvo galimybių – kur yra audioįrašai, kas juos šifravo, nustatyti nepavyko. Kaip ir sausio 3 d. stenogramoje, tekste yra nemaža neaiškių vietų, didžiuma kalbėtojų lieka neatpažinti. Nepaisant šių trūkumų, dėl kurių stenograma vargu bau galėtų būti laikoma moksliskai parengtu tekstu (yra vilties, kad bus surasti audioįrašai ir remiantis jais bus pašalinti neaiškumai), redakcija nutarė tekstus skelbti laikydamosi nuomonės, kad publikacijų turinio informacinis aktualumas bent iš dalies padengia mokslinės precizikos stoką.

Stenogramos turinys gana iškalbingai parodo, kad dėl Nepriklausomybės kaip tikslo, kaip siekio buvo visiškai sutariama. Deja, keliai, kuriais į nepriklausomybę eitina, buvo matomi visiškai skirtingai. Ši stenograma juos išryškina gana kategoriškai. Tai – matyt – ir laikytina didžiausia šių tekstų verte.

Esama ir dar vieno motyvo: siekio susitarti dėl principų – elgesio normų, kurios turėtų būti nepajudinamos nepriklausomai nuo veikiančiųjų asmenų politinių orientacijų ir interesų netapatumų. Sąjūdžio remti kandidatai į deputatus tokių principinio pobūdžio susitarimų paieškoms turėjo mažiau laiko, dominavo ekspromtas, todėl principinio pobūdžio susitarimais Sąjūdžio atstovams parlamente tapo valstybės atkūrimo dokumentų paketas, o vėliau – Lietuvos Respublikos Konstitucija. Visa tai sukurta žygyje – jau atkovoiant ir įtvirtinant valstybę. Gaila, kad ši epopėja dar neparašyta ir nesigirdi, kad jos jau būtų kas nors ėmęsis. Beje, ir šie dokumentai yra tik fragmentai dar mažesnio istorijos epizodo – kaip Valstybės atkūrimo galimybes įsivaizdavo dalis geranoriškųjų LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų. O buvo ir kitokių.

Kartu su stenograma publikuojami du Komisijos rengtojo Nepriklausomybės atkūrimo plano projektai – vienas, vasario 4 dienos, labai dar literatūriškas, ir kitas, kovo 6 dienos, šiek tiek konkretesnis.

Vasario 19 dienos posėdžiui pirmininkavo Romualdas Ozolas.

R. OZOLAS. /.../ Išsikristalizavo vaizdas, koks tas dokumentas turėtų būti. Mūsų mąnymu, tas dokumentas turėtų būti dviejų variantų. Turėtų būti dviejų principų. Išplėtotas variantas: principai turėtų būti apibrėžti kiek galima trumpiau, o dalys šito dokumento galėtų būti kitokios, bendrųjų nuostatų. Sakykim, puslapis politikos, puslapis ekonomikos nuostatų, teisėtvarkos nuostatų, kultūros nuostatų, užsienio arba tarptautinių santykių nuostatų. Galima sakyti, kad trys pirmieji skirsniai, kaip vakar spėjau apmesti iš to, kas buvo anksčiau padaryta, padaryti nauji, man, kaip [ir] studentui, vienos dienos pritrūko. Teisėtvarkos, kultūros ir tarptautinių santykių praktiškai nėra padaryta, nors patys pa-

grindiniai teiginiai yra žinomi. Pvz., tarptautinių santykių patys pagrindiniai darbai jau yra net ir surašyti. Jeigu būtų priimtina, aš siūlyčiau perskaityti tai, kas yra surašyta, tai vienas egzempliorius, o paskui galima būtų svarstyti ir kritikuoti. Dabar prieš tai dar norėčiau pasitarti, kaip galima būtų padaryti dėl galimo skelbimo. Mano supratimu, vis tik reikia forsuoti ir bet kuriomis priemonėmis padaryti tai, kas čia yra bandoma padaryti, ir paskelbti, ko gero, dar ir prieš rinkimus. Ar tai būtų tikslinga?

Antras klausimas. Ar skelbti vien nuo Nepriklausomybės komisijos, ar paderinus, tiksliau pasakius, rimtai padirbėjus, ir su Laikinąja politine konsultacine taryba. Jeigu su ta Taryba galima būtų apsitarti ir rasti kokį nors bendrą sutarimą, būtų labai stiprus papildomas šitų principų parėmimo aktas. Bet tai yra sunkoka, nes su ja šnekėtis gan /.../. Kiekviena nuostata gal užims pusę dienos, kol bus išnagrinėta. Todėl iki pasitarimo pabaigos gal iš karto neatsakysime. Bet reikėtų pagalvoti. Ir atsakymą rasti, taip ar kitaip. Jums leidus skaitau.

Klausimas iš vietos. (*Nesigirdi.*)

R. OZOLAS. Principų projektas. Čia svarstome. O jeigu rastume /.../, tai reikėtų dar šią savaitę padirbėti. Sakysim, 23 dienos rytą susirinkti, padaryti galutinį sudėliojimą ir atiduoti.

Klausimas iš vietos. (*Nesigirdi.*)

R. OZOLAS. Nepriklausomybės atstatymo principai. Tą atstatymą mes panaudojame dokumente, todėl gal reikėtų vieno modelio laikytis. Bendrosios nuostatos. Pirmas. Yra trys punktai iš bendrųjų nuostatų. Pirmas. Nepriklausomybė – tai paskelbtas tautos apsisprendimas savarankiškai, nepriklausomai nuo kitų valstybių valios tvarkyti savo vidaus ir užsienio reikalus, nustatyti savo politinį, ekonominį ir socialinį vystymąsi. Tokia bendra tezė. Jos konkretizavimas. Lietuvos nepriklausomybė deklaruota 1918 metų vasario 16 dieną. Ji prarasta 1939–1940 metais dėl Stalino–Hitlerio pakto ir po to įvykdytos Lietuvos okupacijos ir aneksijos. Nepriklausomybės atkūrimas, kai Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba yra konstatavusi ir Vokietijos–TSRS sutarčių, ir 1940 metų Lietuvos Seimo nutarimo bei TSRS Aukščiausiosios Tarybos nutarimo dėl Lietuvos priėmimo į TSRS sudėtį neteisėtumą, yra naujai išrinktos Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos prerogatyva. Nepriklausomybė atkuriamą juridškai atstatant 1918 metų vasario 16 dienos Deklaracijos veikimą. Dėl kurių nors aplinkybių nuo Deklaracijos skelbimo susilaikant nepriklausomybė gali būti vykdoma atskirų Lietuvos gyvenimo sričių juridinio ir faktinio išlaisvinimo būdu. Sutarčių suderinėjimu.

Antras. Lietuvos nepriklausomybė kitų pasaulio valstybių atžvilgiu – tai teisė dalyvauti tarptautiniame gyvenime, vadovaujantis valstybinio lygiateisiškumo, suvereniteto gerbimo, nesikišimo į vidaus reikalus principais, sudarant su užsienio valstybėmis abipusiškai naudingas sutartis. Atstačius nepriklausomybę nedelsiant kreiptumėmės į pasaulio valstybes dėl Lietuvos Respublikos pripažinimo.

Trečias. Nepriklausoma Lietuvos valstybė yra parlamentinė respublika, kurios aukščiausieji valdžios organai renkami remiantis visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu. Jos uždavinys – garantuoti žmogaus teisių ir laisvių realizavimą, palankiausią tautos ir valstybės raidą.

Politikos nuostatos.

Irgi trys tokie punktai.

Pirmas. Visas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos XII sesijos veikimas turi būti laikomas pereinamuoju iš okupuotos į nepriklausomą Lietuvos [Respubliką] laikotarpiu. Šios Aukščiausiosios Tarybos uždavinys vienas – Lietuvos nepriklausomybės realizavimas.

Antras. Nepriklausomybės realizavimas turi du etapus: juridinį atkūrimą ir faktinį įteisinimą. Juridinis atkūrimas įvykdomas atstatant 1918 metų vasario 16 dienos Deklaracijos juridinį veikimą. Faktinis įteisinimas pradedamas po nepriklausomybės juridinio

atkūrimo, kreipiantis į pasaulio valstybes dėl pripažinimo ir imant sudarinėti sutartis su TSRS ir kitomis valstybėmis dėl Lietuvos ekonominės, socialinės, karinės, diplomatinės padėties apibrėžimo, o baigiamas pagrindinėms pasaulio valstybėms Lietuvą pripažinus *de jure*.

Trečias. Man nepavyko jo iki galo pakankamai aiškia forma išreikšti. Bet idėja tokia, kad nepriklausomybė skelbiama ne pagal užgaidą, o skelbiama pagal būtinumą.

Ketvirtas. Šito nepriklausomybės atstatymo politika vykdoma remiantis skelbimo nebūtinumo paneigimo principu. Skelbimo nebūtinumo. Vidaus sąlygų požiūriu nepriklausomybės skelbimas – tai jos juridinių, socialinių, psichologinių neskelbimo galimybių išnaudojimo momentas. Išorės sąlygų požiūriu – tai realios grėsmės nepriklausomybės galimybei susiklostymas. Išorinių ir vidinių sąlygų samplaikos nepriklausomybės skelbimą gali padaryti būtina anksčiau negu atskirai paimtos būtinybės.

Ekonomikos nuostatos.

Pirmas. Nepriklausomos Lietuvos ekonomika – tai įvairių nuosavybės formų ūkio ekonomika, reguliuojama laisvos prekių ir pinigų rinkos.

Antras. Pramonė ir žemės ūkis perprofiluojami ir modernizuojami taip, kad pajėgtų gaminti pasaulinėje rinkoje konkurentišką produkciją.

Trečias. Demonopolizuojami žaliavų ir energetinių išteklių šaltiniai. Disponuojama alternatyviais žaliavų, medžiagų ir gaminių įgijimo šaltiniais.

Ketvirtas. Sukuriama Lietuvos ūkio reikalams adekvati finansų ir kredito sistema su konvertuojama valiuta.

Penktas. Veikia Lietuvos prekių ir pinigų rinkos apsaugos mechanizmas.

Šeštas. Ekonomikos ugdymo strategija numato Respublikos ekonomikos pasaulinės integracijos būdus, formas ir etapus.

Teisėtvarkos nuostatos dar neparašytos. Bet pirma iš jų turėtų būti ta, kuri jau pasakyta preambulėje. Savo valdymo forma nepriklausoma Lietuva yra parlamentinė respublika, paremta įstatymų leidimo ir vykdymo valdžios atribojimo principu ir savivaldybės mechanizmo įveiksiminiu, kuris garantuoja kiekvieno individo, kaip demokratijos vykdytojo, atsakomybę už savo valstybės politinę struktūrą ir politinės struktūros demokratinį funkcionavimą. Ir t. t.

Kultūros vėlgi akcentuoja žmogaus kultūros kūrimo ištakos pirmenybių /.../ ir valstybinių įstaigų, kaip pagalbinių joms realizuoti, nuostatas.

O tarptautinių santykių patys svarbiausi pagrindai. Išorės problemos, gerbiami draugai tokius uždavinius yra surašę, /.../ pavidalu jie egzistuoja, bet nedaug yra, aš juos perskaičysiu.

Pirmas. Apibrėžti TSRS ginkluotųjų pajėgų derybų ir Lietuvos pajėgų statusą. Pradėti derybas su TSRS dėl sutarčių sudarymo apie TSRS ginkluotųjų pajėgų dislokavimą Lietuvoje.

Antras. Paruošti Respublikos karinių pajėgų koncepciją ir spręsti nacionalinės kariuomenės atkūrimo klausimą.

Trečias. Spręsti Lietuvos jaunuolių karinės tarnybos sąlygas. Paruošti įstatymus dėl Respublikos jaunuolių karinės alternatyvinės tarnybos.

Ketvirtas. Pradėti formuoti pasienio apsaugą ir muitinės tarnybą, artimiausiu laiku perimant Respublikos žinion pasienio kontrolės punktus (Vilnius, Klaipėda, Lazdijai).

Penktas. Paruošti užsienio politikos koncepciją, apsprendžiančią Respublikos prioritetą. Ar į TSRS, Rytų Europą, Vakarų Europą, Šiaurės Ameriką ir t. t.

Šeštas. Politikos planavimo komitetas. Dėl to dar galima pagalvoti. Paruošti programą ir suformuoti delegaciją į Helsinkį.

Septintas. Su TSRS pagalba realizuoti tokius darbus:

a) įtvirtinti tarptautinės teisės primatą Sąjungos įstatymuose;

b) įteisinti TSRS ambasadose ir atstovybėse prie tarptautinių organizacijų Respublikos atstovus, kurie oficialiai atstovautų Lietuvos interesams ir tapti SNO specializuotų organizacijų nariais;

c) įteisinti Respublikos garbės konsulų institutą.

Čia tokie parengiamieji iki pripažinimo de jure /.../ savarankiškais:

a) užmegzti neoficialius ryšius su Lietuvos Respublikos diplomatinėmis atstovybėmis, susitarti dėl trumpalaikių mūsų atstovų lankymųsi jose;

b) peržiūrėti tas Respublikos tarptautines sutartis ir paruošti jų prolongavimą arba anuliavimo projektus, ypač su TSRS, Lenkija, Vokietija;

c) iš pradžių reikia reorganizuoti dabartinę Užsienio reikalų ministeriją, /.../ Lietuvos /.../;

d) paruošti Užsienio reikalų ministerijos, Lietuvos diplomatinės atstovybių įstatymų projektus;

e) zonuoti dirvą tarptautiniame teisme, SNO, kad kritinei situacijai esant, būtų galima kreiptis dėl Lietuvos valstybingumo patvirtinimo ar kito statuso pripažinimo;

f) įpiršti, gal įdiegti, teigti užsienio masinės informacijos priemonėms mintį, kad Lietuvos nepriklausomybės siekimas nėra separatizmas, o tai yra naudojimas mažiausia galimybe siųsti studijoms, kvalifikacijai kelti į Vakarų aukštąsias mokyklas Respublikos žmones.

Iki principų čia neišaugo. Tai yra konkretūs darbai. Minimaliai atitinka. Maksimaliai čia dar neįvardyta.

Tai bendrais bruožais. Labai apgailestaudamas, kad negalėjau iki galo išvardyti šitų /.../. Bet man atrodo, kad pirmame, antrame, trečiame skirsniuose yra labai fundamentalių nuostatų, kurias būtina aptarti, kad galima būtų sėkmingai dirbti toliau per tas keletą likusių dienų.

A. BRAZAUSKAS. Aš tokį klausimą turėčiau. Sakykite, toks dokumentas, kaip mes jį čia pavadinsime, aš nežinau. Ar jis kokį turi atlikti vaidmenį? Kam jis reikalingas yra? Koks tikslas jo?

R. OZOLAS. Jo tikslas – nepriklausomybės atstatymo politikos konvencijų pamatai. Susitarimas – ką gi laikome nepriklausomybės atstatymu iš esmės ir konkrečiai atitinkamose mūsų visuomeninės veiklos srityse.

A. BRAZAUSKAS. Turiu dar klausimą. Jeigu jau iš tikrųjų yra nepriklausomybės atstatymo planas arba programa, taip? Tai nejaugi šitą programą reikia paskelbti visam pasauliui, kad visi žinotų, kur mes, kokiais metodais mes eisime, ir kad mums pakištų koją ten, kur labiausiai pažeidžiamos vietos mūsų? Ar mums reikia šitą dalyką reklamuoti ir deklaruoti visam pasauliui? Man iškilo toks klausimas. Ar neatrodytų, kad turėtų būti toks dokumentas padėtas į labai gerą seifą dabar. Ir išimamas, kada reikalinga veikti, pasižiūrima, suderinami mūsų veiksmai su tuo dokumentu, kolektyviai priimtu, ir pirmyn į priekį. Kaip? Čia jau politikos klausimas. Pačios artimiausios.

R. OZOLAS. Jeigu leisite, aš atsakysiu...

A. BRAZAUSKAS. Mes prideklaravę esam tiek ir tiek, visam pasauliui. Ir vakar girdėjote per televiziją. Čia jau visi dabar žiūri. Dar žiūri, kokį dokumentą dar Lietuva priims, kad būtų galima pastatyti į tą vietą, kur reikia prirėmus.

R. OZOLAS. Jeigu dėl laukimo kokių dokumentų, galiu pasakyti, kad visuotinis nusivylimas viešpatauja Tarybų Sąjungoje, kadangi mes paskutinėje sesijoje nepriėmėme nepriklausomybės deklaracijos. Visi laukia.

A. BRAZAUSKAS. Jie labai smarkiai šito laukia. Tikrai.

R. OZOLAS. Dėl to, kad reikėtų dėti į seifą, iš tiesų. Tai yra labai rimtas klausimas. Ir mano supratimu, tas antrasis išplėstinis variantas, kuris numato konkrečias priemones, kaip bus siekiama. Akademikas Žukauskas ir gerbiamas Zaikauskas yra pateikę ekonomi-

kos priemonių planus. Štai ten yra, ko reikia mūsų konkretizavimui. Tai būtina turi būti į seifą uždaryta. O šitas abstrahuotas tokiu lygmeniu, kad Lietuva galėtų turėti supratimą, kas yra daroma apskritai. Bet žinoti, kokios priemonės daromos bus konkrečiai, nebūtina. Tegul galvoja. Bet kad nebūtų to neaiškumo, kad mainosi ir vienoks, ir kitoks tų klausimų interpretavimas. Kai kuriais klausimais turi būti tikrai vienas vienintelis šitų dalykų interpretavimas.

P. KŪRIS. /.../ Aš prie draugo Brazausko klausimo. /.../ Man atrodo, mums nevalia skelbti šitą planą. Mes turime paruošti Aukščiausiajai Tarybai. Ten bus nuspręsta, ką daryti.

R. OZOLAS. Čia aš irgi norėčiau pritarti ministrui Kūriui. Kad planas kaip toks būtų konkretus priemonių planas. Tas didysis, išplėtotas. Dabar turi kiekviena komisija pateikti savo profesiskai argumentuotą priemonių planą. Principai gali būti paskelbti. Apie principų pateikimą Aukščiausiajai Tarybai nebuvo kalbėta, ir jeigu mes laikome tikrai esant reikalinga, kad tai padėtų visuomenei stabilizuotis, rasti bendrą supratimą, tai mes turėtume teisę šitą padaryti. Bent jau kaip projektą. Komisijos vardu pateikti principų projektą, kuris galėtų būti svarstomas iki susirinks Aukščiausioji Taryba ir priims ir principus, ir konkrečių veiksmų planą.

P. KŪRIS. Du dokumentai. Principai... Tuose principuose neliko pagrindinio principo arba neužfiksuotas labai aiškiai toks principas: ar mes eisime Tarybų, ar kitu keliu. Jeigu mes norime, kad pasaulis žinotų, kaip mes siekiame Lietuvos nepriklausomybės, tas kelias turi būti labai aiškiai užfiksuotas. Aiškiau negu dabar. Dabar jį galima /.../. Antras dalykas, principus mes turime padaryti lakoniškesnius ir aiškesnius.

/.../ Ten, kur jūs minėjote tarptautinės teisės principus, iš karto kyla abejonė, kad mes /.../ remiamės trimis tarptautinės teisės principais. Jų yra dešimt. Vardyti jų neriekia, bet reikia pasakyti: suverenios lygybės, nesikišimo /.../.

/.../ matote, kur yra pavojus. Kai mes neišvardijame principų. Tų įvairių principų, pvz., Europos sienų nekintamumas /.../ arba teritorijos neliečiamybės principas. /.../ Nutylėjimas sukels tam tikrus neaiškumus. /.../ dėl principų reikia pamąstyti, padirbėti, juos išgryninti, /.../ ryškesnius, švaresnius. /.../ Mano nuomone, principų į Lietuvos nepriklausomybę deklaracija /.../ turi būti dviejų puslapių dokumentas.

/.../ nesustojant, nesulaikant darbo dėl konkrečių veiksmų kiekvienoje srityje, o toliau – taktikos, strategijos reikalas, kada kokie etapai, kaip laiku mes įvykdysime, koku laiku ką daryti, čia didelis darbas. Bet pirmas etapas – tuos pagrindinius principus reikia pasisakyti. Be jų mes negalime /.../. Be jų neaišku, kokiais principais remiasi /.../.

A. BRAZAUSKAS. Aš palaikyčiau gerbiamą Kūrį ir, žinote, įsiskaičiau kitą medžiagą. Čia labai daug papildomos medžiagos. Vis tik sienų neliečiamumo arba sienų neperžiūrėjimo Europoje [yra] problema, milžiniška problema, pasaulinės politikos problema. Todėl mes čia turime aiškiai pasisakyti, ar mes peržiūrimė Europos valstybių sienas, ar ne. Šituo įstatymu. Aš nekalbu apie kitus įstatymus. Norėdamas papildyti Kūrį, turiu pasakyti, kad šitas principas turi būti aiškiai nusakytas. Jeigu mes išėiname toli toli, tai mes peržiūrimė sienas. Jeigu mes peržiūrimė sienas, kaip palaikys Vakarų Europos valstybės šitą sienų peržiūrėjimą? Čia gi esminis klausimas. Jeigu mes nutylime apie sienų peržiūrėjimą, galbūt reikia nutylėti diplomatiškai? Ar nereikia? Nes Vakarų valstybės klausia: „Jūs peržiūrėsite sienas? Valstybių? Susiklosčiusių po karo? Tai paliečia ir Tarybų Sąjungą kaip tokią iš viso, atskiras respublikas – Baltarusiją, Ukrainą. Tai paliečia Lenkiją. Tai liečia Vokietiją. Ir išvis, sienų peržiūrėjimas iškilo kaip opus klausimas. Europoje. Tai mes gi savo poziciją turime ir iš karto neutralitetą mūsų kaip valstybės, mūsų principas turėtų būti kažkaip pasakytas. Jeigu aš turiu vieną vieno vokiečių politiko darbą, atiduosiu. Palikau kabinetė. Jis iš viso labai gerai ir pagrįstai kalba apie neutraliteto žiedą Rytų Europoje. Ten yra parodytas labai gražus žemėlapis. Visos Pabaltijo šalys, Skandinavija iki Suomijos imtinai, nuo

Apeninų iki Juodosios jūros, iki Viduržemio jūros praktiškai. Neutralių valstybių žiedas. Ši koncepcija labai įdomi. Jeigu ji būtų priimtina, mes galėtume į bendrą kontekstą įsirašyti. Aš Paleckiui atidaviau vokiečių kalbą. Pas mane yra rusų kalba. Tai štai neutralitetas, sienų peržiūrėjimas. Tai yra išorės reikalai. Ir išorės politikos reikalai.

Dabar aš noriu vieną dalyką /.../. Ten aš pagavau tokią mintį, kur pasakė Romualdas, dėl žaliavų šaltinių demonopolizavimo. Parašyti tai mes parašėme, bet būkime malonūs ir pasakyti, ką tai reiškia. Ar tai realu? Mes negalime sumaišyti norų su realybe. Jeigu mes šituos norus parodysime kaip realybę, tai mes klaidinsime žmones. Galimas toks demonopolizavimas ar negalimas? Štai čia draugo Žukausko ir jo komandos viena iš silpnų vietų. Ar ten pas jus nėra perspektyvos? Jūs kalbate apie Šiaurės jūros naftą. Kiek aš suprantu, tai yra visiškai nerealaus dalykas. /.../ Ką tai reiškia dalinis? Dalinis, tai yra dalinis. Reikia pasakyti, kad dalinis. O mes lyg ir, žinote, taip lengvai šitą reikalą parodome. Aš dabar turiu naują informaciją. Dar šnekėjau, prieš dvi dienas. Havelas, visi soc. šalių vadovai atvažiuoja, klaupiasi ant kelių ir klupi Maskvoje. Jų valstybės pateko į krizinę padėtį. Tame tarpe ir ta pati Lenkija, apie kurią jūs šnekate, kuri gali gauti naftos iš Šiaurės jūros. Visi atsiklaupė ant kelių. Paklupdyti!!! Patys save paklupdė. Tai mes galime paklupdyti Lietuvą, jeigu /.../. Reikia pasakyti: reikės atsiklaupyti ant kelių. Mes negalime šitaip pasakyti – demonopolizacija. Žaliavos. Aš toje kalboje 15 vasario galbūt lengvabūdiškai pasakiau. Iš tikrųjų, tai yra blogai. Monopolizuotos žaliavos. Labai blogai. O kur alternatyva? Kur?!! Ji turi būti reali. Mes turime žmonėms realiai pasakyti. Jeigu mes giliai įsitikinę čia – ekonomistai, ūkininkai, – jeigu mes įsitikinę, kad mes galime, turime realią alternatyvą, tai pasakykime. Jeigu neturime, taip pat pasakykime. Mes negalime šitaip lengvai šitokiais dalykais taip nuplaukti paviršiumi.

Dabar kainų klausimas. Štai – 106 doleriai. Man jau oficialiai pasakė keletą kartų: 106 doleriai tona naftos. Mes dabar mokame 34 rublius. Ką tai reiškia?! Per savaitę mes galime būti paklupdyti ant kelių. Ir dabar Havelas nuvažiavęs į Maskvą. Praeitą, kada jis čia buvo, savaitę, nieko negavo. Nė vieno lašo naftos papildomai. O jeigu ir gausite, duokite doleriais. Nė viena iš soc. šalių dolerių neturi. Kaip ir mes. Taigi klausykite, šitą reikalą reikia atskleisti kaip reikia. Ir čia yra vienas iš sudėtingiausių klausimų, apie kuriuos aš visą laiką sakiau ir sakysiu, kad mes negalime nutylėti. Tai yra absoliučiai realūs reikalai. Su visais politikos principais dėl nepriklausomybės, šita visa reikalo juridinė pusė, bet kada prieini prie praktinės realizavimo dalies štai visų šitų principų, mes turime labai rimtai [pagalvoti], nes [esame] kompetentingi žmonės, mus išrinko ir mes turime pasakyti.

Toliau. Dėl politinio konsultacinio komiteto. Aš manau, kad mes esame parlamento komisija. Mes turime parlamentui atsiskaityti. Niekas mūsų neįpareigojo su šitomis politinėmis jėgomis čia maišytis /.../.

R. OZOLAS. Įpareigojo.

A. BRAZAUSKAS. Čia kaip idėja gali būti.

R. OZOLAS. Taip.

A. BRAZAUSKAS. Jų palaikymas galbūt gali būti kokia kita forma. Mes turime tai pasakyti parlamentui. Mes turime pasakyti teisybę. Tik mes turime pasakyti. Daugiau nieko. Jokių pretenzijų, jokių nukrypimų. Turime pasakyti teisybę.

Tai tiek turiu pastabų.

/?/. Čia nėra vieno principo, be kurio mes jokia būdu nepragyvensime. Tai yra ekonominiai ryšiai su Tarybų Sąjunga. /.../ Demonopolizavimą aš palaikyčiau, nes jeigu mes norime būti normali valstybė, jeigu būsimė prisirišę dengtis monopoliniais kanalais, mes niekuomet nebūsime. Reikia dirbti, reikia.

/?/. Bet gi čia laiko faktorius. /.../ Suprantu. /.../ Reikia, kad dirbtų kažkas konkrečiai. Pažiūrėtų čia mūsų tezes. /.../ Arčiau kaip Šiaurės jūra nieko nėra. Nors mes kažką įsigal-

votume, nėra variantų. Technškai galima padaryti. Galima tiesti dujotiekį ir gauti naftos atsargą. Čia kitas klausimas. Bet kiek tai gali kainuoti? Tam reikia primesti ar milijardą, ar kiek /.../. Gal su tokia biedna valstybe kaip su Lenkija sudaryti ir pasidalinti perpus? Yra tik vietinės galimybės. /.../ atsiranda ekonominės galimybės, politinės. /.../ gali su mumis niekas nekalbėti /.../. Pas mus viskas paskirstyta ir mes jūsų nenorime žinoti. /.../ Tai yra alternatyva, kurią reikia /.../, reikia įvardinti ir pasakyti.

A. BRAZAUSKAS. Bet negalima paimti už pagrindą.

R. OZOLAS. Iš principų rango nereikia išleisti, kadangi tai yra orientyras.

/?/. Yra lengvesnių alternatyvų. Pavyzdžiui, APK.

/?/. /.../ jeigu nenorime būti taip baisiai priklausomi, jau nors šitoje srityje. Tokiu atveju /.../ ekonomikos srityje turėtų būti vienas principas – mūsų orientacija šiandien į ekonominius ryšius su Tarybų Sąjunga. Kito kelio mes šiandien neturime. Todėl būtina reikalingas toks ryšys. /.../ 5 mln. tonų grūdų nuimti Lietuvoje, kada geriausiais metais nuimdavo 3 mln. /.../ O taip – aš palaikyčiau, bendrus principus mums reikia turėti ...

/?/. Aš norėčiau, kad dėl ekonomikos prieitume detaliau, nes man atrodo, kad šiuo momentu Respublikos žmonės labiausiai pradeda jaudinti ekonomikos klausimai ir jie nori turėti aiškumą. Aš nežinau, ar čia įdėti į seifą, o galbūt čia nieko baisaus. Galbūt čia visiems medžiaga išdalinta ar galbūt ją – priešingai – patikslinti ir paskelbti, nes žmonės tikrai jaudinasi. Pagrindiniai dirba draugas Zaikauskas. Mes čia visi padėjome ruošiant galutinį variantą. Aš noriu papildyti tokiu esminiu principu. Šiandien Lietuva neturi suvereniai valstybei būdingos ekonomikos struktūros. Ir todėl išdalintoje medžiagoje pirmiausia nagrinėjama galimybė sumažinti monopolinę priklausomybę nuo TSRS žaliavų, kuro bazės. Mes ne eliminuojame, o nagrinėjame galimybę sumažinti priklausomybę ir pas mus trečiame puslapyje, mes nesakome, kad gausime dujas iš Rytų. Yra pasakyta: gauti dujas ne vien tik iš TSRS, kaip yra dabar. Praktiškai visos valstybės eina tuo keliu. Vakarų valstybės stengiasi, ir bendrai pasaulyje yra principas, kad nebūtų monopolijos, iš vieno šaltinio ne daugiau 30–40 procentų gauti. Mes tai čia ir nagrinėjome.

Ir antra, manau, kad čia nieko baisaus nėra žmonėms parodyti. Bendrai mes dabar su Maskva, su centru einam į konfrontaciją. Ir mūsų siūlymas yra eiti derybų keliu, ir mes padedam kaip tik šitoje medžiagoje suomiško vystymo ir ekonominių santykių su Tarybų Sąjunga variantą. Yra taip vadinamas finliandizacijos kelias. Mes neatsisakome dalies kuro ir žaliavų importo iš Tarybų Sąjungos. Antras mūsų principas yra išdėstytas, kad mes steigiam bendras įmones su Vakarų šalimis ir perimam pažangias technologijas ir toliau pagrindinis eksportas į Rytus, ir tik tai technologiniam lygiui kylant palaipsnis rinkos įsisavinimas Vakaruose. Mes dabar iš karto negalime Vakarų rinką užkariauti. Mes turime orientuotis į Rytus ir tik mūsų technologijai kylant mes palaipsniui galime eiti į Vakarus. Ir antra. Lietuva taip pat Vakarų firmoms yra aktuali kaip tramplinas užkariauti rinką Rytuose. Jie tiek yra suinteresuoti su mumis bendrauti, kiek yra suinteresuoti turėti rinką Rytuose. Jų interesas, kiek aš dabar daug bendrauju. Dabar vienas iš Amerikos /.../ firmos interesas [yra] gaminti Pabaltijyje ir parduoti Rytuose. Todėl mes turime išnaudoti savo geografinę padėtį, ir aš manyčiau, kad Maskva eina tuo keliu ir su suomiais ėjo, jie ir mes, jokios čia konfrontacijos /.../.

Trečia, ką mes čia duodame medžiagoje, yra vidaus ekonomika. Politinės. Mes čia akcentuojame pagrindinį momentą: sukurti tinkamą mokesčių, bankų ir bendrą finansinę sistemą. Yra pirmas klausimas apie tinkamą mokesčių ir visą finansinę sistemą, kad mes galėtume funkcionuoti. Antra, vis tik mes akcentuojame, kad reikia rimtai užsiimti kuro, energijos ir žaliavų ekonomiškai ir efektyviai naudojimo problema. Dabar mes nacionaliniam produkto vienetui sunaudojame pusantro, du kartus daugiau kuro, žaliavų. Taip pat pašarinių vienetų žemės ūkyje sunaudojame [daugiau] palyginti su Skandinavijos šalimis.

Reiškia, čia turime visą dėmesį sutelkti, nes kitaip mes negalėsime konkuruoti tarptautinėje rinkoje, jeigu mes iš esmės šitų klausimų nesuprasime ir neišspręsime. Ir trečia, formuojant nepriklausomos Lietuvos ekonomiką būtina palaipsniui spręsti racionalų darbo jėgos panaudojimą. Pas mus dabar yra naudojama per daug darbo jėgos produkcijos vienetui. Faktiškai darbo našumas pas mus yra maždaug 50, geriausiu atveju tik 60 procentų nuo Vakarų. Tačiau mums kartu reikia spręsti, kad neįvyktų staigios masinės bedarbės. Nes mes galime iš karto radikaliai.

Čia tokie yra principai. Būtų siūlymas, jeigu yra laiko. Čia yra ketvirtas variantas, kur pagrindinė, su paskutiniu variantu dirba draugas Zaikauskas. Mes jam padėjome. Ir man atrodo, dar patikslinus, kaip sakė draugas Brazauskas, gal užakcentuoti, mes tą ir turėjome omenyje, ne atsisakyti, bet, kaip suomiai, ieškoti, kad nebūtume monopoliškai priklausomi. Mes galime eiti tuo keliu. Ir danai dabar siūlo, kiek aš žinau. Iš jų galime dalį naftos gauti ir perdirbti Mažeikiuose. Ir pan. Ir manyčiau, kad taip žmonėms paskelbti būtų kaip tik naudinga.

/?. Ministrų Tarybos išplėstas posėdis, kur sutiks dalyvauti spauda ir radijas ir televizija, ir kaip tik bus nagrinėjama ta medžiaga.

/?. Galima duoti informaciją.

R. OZOLAS. Aš siūlyčiau kitokiu būdu: kodėl negalima paskelbti nuo pačios mūsų komisijos?

/?. Galima bus paskelbti tarptautinių santykių /.../ darbus, visų žmogaus problemų teisėtvarkos sutvarkymo, o principai gali būti ir vėliau galutinai sudėlioti.

A. BRAZAUSKAS. Ir aš manyčiau – iš Maskvos, iš centro tokioj labai priešiška, jeigu mes paskelbsime /.../.

/?. Demonopolizacija. Jie iš karto užsikabina. Aha, reiškia, jie pradėjo galvoti, kaip čia sukurti nuo Tarybų Sąjungos nepriklausomą ekonomiką. Politiškai lyg tai jau tvarkoje. O staiga dabar užsikabino už ekonomikos.

/?. Jau 50 metų stengiasi prikabinti. O dabar /.../.

R. OZOLAS. Gerbiamieji, jeigu taip šnekėti, tai mūsų nepriklausomybė praktiškai ir yra tuo paremta, būtent juridiniu aktu, o visų sutarčių paketo mes ne tik kad negalėsime nutraukti, mes net nesuinteresuoti nutraukti. Štai kur esmė. Bet čia buvo užduotas klausimas, kad nepakankamai aiškiai dabar išreikšta juridinė Vasario 16-osios akto deklaravimo svarba. Tai man atrodo, kad tai, kas yra pasakyta, tai ir pakankamai aišku. Negalima sakyti visiškai vienareikšmiškai, kad tik tai šitas Akto deklaravimas, ir kuo greičiau. Galbūt mums susidarys tokios aplinkybės, kad mes kovo mėnesį neturėsime galimybės šito Akto deklaruoti. Tai kodėl mes dabar turime užsikarti sau ant kaklo principų lygiu? Būtent šitaip. O kad šitokia būtinybė yra, tai sakinsys apie tai štai: „Nepriklausomybė atkurama juridiskai atstatant 1918 metų vasario 16 deklaracijos veikimą“. Pats principas aiškus. O kada konkrečiai – šičia ir neturi būti paminėta. Galima nuimti sakinį „dėl kurių nors aplinkybių nuo deklaracijos skelbimo susilaikoma“. Tai savaime suprantama, kad susilaikyti galima. Tada galbūt išaiškės šito sakinio prasmė. Bet kito kelio praktiškai nėra.

Prašom. Kazimieras Motieka.

K. MOTIEKA. Norėjau porą minčių. Aš manau, kad svarbiausias klausimas išdirbant nepriklausomybės atstatymo principus būtų teritorinis realaus valdymo klausimas. Be realaus teritorijos valdymo jokia užsienio valstybė su mumis nei kalbės, nei pripažins, nei laikys, kad mes esame iš tikrųjų atkūrę šitą nepriklausomybę. Tebūnie ir patys gražiausi ir geriausi mūsų ekonominio savarankiškumo arba ekonominio atsiskyrimo – mes galime ir kitaip pavadinti – siekiai. Tai man atrodo, kad išeinant iš to reikalinga visų pirma pačiuose principuose apsispręsti, kaip mes skelbsime tą nepriklausomybę. Ar iš karto ją, ar atkursime palaipsniui. Čia yra labai svarbu. Nes atkuriant palaipsniui, mes tą teritorijos

valdymo klausimą vėl nustumiam kažkur toli, ir tas palaipsniškas atkūrimas neteks savo pagrindinio nepriklausomybės atstatymo principo, bruožo.

Dabar čia principuose, kaip aš supratau, yra užrašyta, kad nepriklausomybės atstatymas vykdomas skelbimo nebūtinumo paneigimo principu. Tai reiškia, kad galime iš karto ir ne iš karto. Tai mums reikia kaip tik ir apsispręsti, nes man atrodo, kad čia yra principinis dalykas, ir išeinant iš to apsisprendimo, jau tą, ką komisijoje mes apsispręsime, jau tada įvardinti visus tuos klausimus į principą. Kadangi yra du principiniai klausimai: ar taip, ar taip. Ir šito kiekvieno principo tolesnis kelias yra visiškai skirtingas. Todėl mums patiems visų pirma reikia apsispręsti, o po to jau šituos principus – ne teoriškai, bet būtent, ką mes praktiškai nutarėme eiti kokių keliu, apie tai ir reikėtų nukreipti toliau visą darbą. Aš manyčiau, tikrai šitaip. Ir tas realus teritorijos valdymo klausimas, man atrodo, kad jis negali apsiriboti tikrai kaip čia buvo numatyta – įsteigiame kontrolę trijuose punktuose ar muitinę, ar pasienio, ir pan., ir t. t. Čia yra jau irgi šalutiniai arba iš to išeinantys, iš to realaus teritorijos valdymo išeinantys antraeiliai klausimai. Bet kaip mes padarysime tą būtent realų teritorijos valdymą, realų atsiskyrimą? Čia yra svarbiausias klausimas. Ir jeigu mes taip sugebėsime padaryti ir sugebėsime tai į savo dokumentą įrašyti, sugebėsime visą pasaulį įtikinti, kad tai yra realu, tokiu atveju ir nepriklausomybės atstatymo pripažinimo ir kiti klausimai seksis daug paprasčiau, daug lengviau ir būtent tikrai tokiu atveju mes galėsime būti pripažinti. Aš manyčiau, ar nereikėtų iš to išeiti, kaip jums atrodo?

A. BRAZAUSKAS. Ta tema norėčiau pasisakyti. Mes šį klausimą, man atrodo, esame diskutavę. Kartu ir atskirai. Šitą iš karto skelbti, kaip juridinį aktą, ar jo neskelbti dabar, o daryti kitą darbą. Aš tai norėčiau, štai pasisakiau ir pasisakysiu, kad ateityje ir kuo toliau, visgi prisipažinsiu – įsitikinu, kad mes, norėdami skelbti šitą aktą, mes turėtume labai gerai apmąstyti: o jį paskelbus, ar bus mums lengviau realizuojant, įtvirtinant tą nepriklausomybę visose veiklos sferose ir valstybės veiklos sferoje, ar mums bus sunkiau? Aš manau, kad iš to išeinant, tas kriterijus turėtų būti vis tik pagrindas priimti šį sprendimą. Taip aš įsivaizduoju. Paskelbti nepriklausomybę parlamente yra visiškai paprasčiausias reikalas ir pats lengviausias darbas. Ir čia niekas dėl tos nepriklausomybės neprieštaraus ir visi sutiks ir su dideliu entuziazmu šitokį aktą priims. Tačiau galvokime toliau. O kas bus po to? Konfrontacija dabar su centru yra pasiekusi labai aukštą lygį. Ir mūsų realūs žingsniai arba ekonominio ir visų kitų juridinių, kariuomenės ir kitų reikalų įtvirtinimas eina kuo toliau, tuo sunkiau. Ir dabar paskelbus šitokį nepriklausomybės aktą /.../.

Teritorijos tvarkymo klausimas. Jeigu vidiniu požiūriu teritoriją mes valdome šiandien, tai mes sienų nevaldom. Ar mes valdysime sienas, paskelbę nepriklausomybę? Pabandykim atsakyti į šitą klausimą. Nejaugi mes paskelbę spaudoje visam pasauliui, kad esame nepriklausoma Lietuva, ar mes pradėdam valdyti sienas? Kariuomenė yra pas mus? Yra. Sienų apsauga yra? Centro! Muitų sistema yra? Yra! Apie vidinius reikalus aš nekalbu. Reiškia, praktiškai kaip viskas buvo, taip lieka. Mes paskelbiame nepriklausomą Lietuvą. Dabar, paskelbę nepriklausomą Lietuvą, pradėdame kalbėti su atitinkamais organais. O su jais kalbėti vis tiek reikia. Mes gi turime sudaryti sutartis. Mes turime derybų keliu artėti prie nepriklausomybės. Eiti į nepriklausomybę derybų keliu. Tai ar tos derybos mums palengvės, ar tos derybos mums pasunkės? Išeikime iš tokių praktinių reikalų. Mano giliausiu įsitikinimu, nepalyginamai pasunkės. Praktiškai jos pasidarys nepraeinamos. Daugelyje sričių jos pasidarys visiškai nepraeinamos. O jeigu mes dabar nedeklaruosim, neskelbsim, netriukšmausim, o darysime šitą darbą įjungę pagrindines naujas jėgas, naują parlamentą, naują vyriausybę, aktyviai, štai tokie kaip ir mes šiandien esame, aktyvistai surinkti į šitą komisiją, mes šitą darbą varysime toliau, ir aš giliai esu įsitikinęs, kad mums jį būtų padaryti nepalyginamai lengviau keletą kartų, negu kad pirmiausia paskelbus nepriklausomybę ir sukėlus konfrontaciją ir pastačius užtvarą su centru. Pastačius visas užtvaras ir stovėti konstatuojant.

Dabar toliau, mes visą laiką šiek tiek ginčijamės, bet aš manau, kad ir čia mums reikia išsiaiškinti iki pabaigos. O kaip sureaguos pasaulis į šitą reikalą? Kaip sureaguos užsienio valstybės? Ar jos paduos mums ranką, ar ne? Faktai sako, [kad] Čekoslovakijai niekas rankos neduoda. Gal ten šimtą milijonų dolerių. Tai yra lašas jūroje. Mums netgi lašas jūroje. Tai kas Čekoslovakijai ar Vokietijai? Porą šimtų milijonų. Tai yra nulis. Gyvenime visiškai nulis. /.../ Iš esmės, tai niekas. Tai štai kur yra strategijos klausimas, jau ne taktikos. Ir čia mums reikia būti labai tvirtai nusiteikus. Ir mes turime šitai vieną kartą gerai įsisąmoninti ir, manau, netgi užduoti toną tiems, kurie, galbūt ne mes, kiti žmonės, turės realizuoti šitą nepriklausomybę. Įtvirtinti, įgyvendinti visose sferose. Kitai kartai arba naujiems žmonėms, kurie ateis [po] mūsų kartos į valdžią ir turės šitą konkretų realų darbą padaryti. Tai pagalvokime dar kartą ir dar kartą. Geriau pasėdėti valandą ir pamąstyti, pasišnekėti, negu daryti klaidas, dėl kurių paskui patys gailėsime. Aš dar ir dar kartą kviečiu apmąstyti šitą klausimą.

K. MOTIEKA. Galiu paklausti? Kaip jūs įsivaizduojate tą ryšių tvirtinimą su Maskva, jeigu dabar nepaskelbiame, bet ekonominius ryšius tvirtiname? Kaip paskui yra įsivaizduojamas tas nepriklausomybės paskelbimas? Juk Maskva, dabar esant ir tiems tvirtiems ryšiams, lygiai taip pat galės juos nutraukti, kaip ir dabar.

A. BRAZAUSKAS. Ne, aš turiu galvoje ne tvirtinimą. Aš šitokio žodžio nepasakiau. Aš turiu galvoje ryšių įteisinimą. Aš ir dabar už demonopolizaciją, kaip tai galima padaryti. Turėti rimtų kitų žaliavų, energetikos šaltinių ir alternatyvinius. Būtinai, mes turime tą politiką /.../. Paskui praktiškai reikėtų tai įteisinti. Paimkime galų gale ekonominį savarankiškumą. Nieko nėra Lietuvoje padaryta. Absoliučiai nieko. Galime šnekėti, ką mes norime, nėra Prunskienės. Ji tą patį gali pasakyti. Jai sunku, ir mums visiems sunku, ir praktikos mes tokios neturime. Ir daug kur mus veikia stereotipinis mąstymas pas daugelį ekonomistų. Kas tik nori. Tai yra vidaus reikalas. Bet išorės paimkim. Mes gi turime visus klausimus įteisinti. Armija. Armijos reikalus reikia sutvarkyti. Sutikite, reikia. Armijos statusą. Bus armija Lietuvoje ar nebus? Sumažinsime, likviduosime? Koks ten bebūtų sprendimas, bet tai yra parlamentinis kelias. O dabar iš karto bus konfliktas. Įteisina Lietuvos nepriklausomybę – ir armija Lietuvoje. Kaip jūs galvojate, toks dalykas turi išsispęsti?

Toliau, visi ekonominiai ryšiai sutartiniais pagrindais. Ne tvirtiname, o įteisiname. Jie turi būti įteisinti įvairaus lygio ilgalaikie sutartim – valstybinio lygio, juridinio lygio, įmonių lygio, galų gale kolūkių lygio! Suprantate?! Įteisinami! Turi atsirasti nauji santykių /.../, turi nusistovėti kažkoks prekinės rinkos stabilumas. Turi būti stabilumas, kad mes niekur nesutrukdytume normalaus gyvenimo. /.../ 400 tūkst. tonų mes gauname. Mes gi valgome duoną ne savo! Mes tik šnekame labai gražiai. Žemdirbiai! Duonos augintojai! Bet duoną tai mes atsivežame! Ką padarysi, atsivežame. Kviečius, viską. Mes turime žinoti, iš kur, kada ir kaip mes atvešime. Štai cukrus. Skaitau – Žukausko ir Zaikausko parašyta. Tai kaip bus su tuo cukrumi? Vieną gražią dieną paims ir mums brūkšniuką pastatys. Ir sėdi visa Lietuva be cukraus. Pabandykite palaikyti pusę metų Lietuvą be cukraus. Visus išnešios. /.../ Turime nustatyti aiškius kontaktus. Gal net ir su Kuba. O gal mes tikrai su Kuba turime nustatyti santykius? Abipusiai naudingais pagrindais. Kuba mums duoda cukrų, duoda 150 tūkst. tonų žaliavos, to rudo cukraus, pusfabrikačio, o mes duodame Kubai tą, tą, tą. /.../ Ir tikrai tokiu būdu mes einame į realią nepriklausomybę. Visiškai realą nepriklausomybę.

Štai muitai. O kodėl? Mums tai atrodo paprasta. Tai nėra toks paprastas klausimas. Tai labai rimtas klausimas. Jeigu mes galime pradėti kontroliuoti, mes valdome savo valstybę. Kol mes savo sienų nekontroliuojame – nevaldome savo valstybės. Viduje tai mes valdome, jeigu paimti /.../. Ir naujas parlamentas. Mes naujus įstatymus priimame! Su Maskva nieko nesitariame dėl tų įstatymų. Konstitucijoje kiek punktų pakeitėme! Ateis laikas, priiminėsi-

me naują Konstituciją. Visa tai, suprantate /.../. Savivaldybės įstatymą priėmėme. Rinkimai demokratiniai. Nauji žmonės ateis į vietines Tarybas ir Aukščiausiąją Tarybą. Mes valdome teritoriją. Mes visiškai valdome teritoriją. Bet ten, kur mes nevaldome, mes turime pradėti valdyti. O kur pirmiausia – ekonomikoje. Kada mes pradėsime valdyti visą ekonomiką ir turėsime pastovius, tvirtus, ilgalaikius, įtvirtintus ryšius, tada mes galėsime spjaudytis jau kaip reikia. Ir tada pasaulis mus supras. Nes pasaulis be ekonominio pagrindo mūsų nesupras. Nesupras mūsų nepriklausomybės. Ir mums su jais bus sunku kontaktuoti, nes jie visiškai nemato realaus ekonominio pagrindo. Kada jie matys realų ekonominį pagrindą, tada iš tikrųjų valstybė suvereni, nepriklausoma ir žengia toliau.

P. KŪRIS. /.../ pirmininkas, Sąjūdžio atstovai, TSRS liaudies deputatai. Ar Lietuva ruoš paketą reikalavimų ir pasiūlymų deryboms su Tarybų Sąjunga dėl nepriklausomybės?

(Visi kalba.)

R. OZOLAS. Aš imuosi savo teisių. Atsakymas yra visiškai aiškus. Mes tam ir dirbame, kad būtų galima sėsti prie derybų stalo su Maskva. Tam ir dirbame. Ir kaip tik dėl to mes kalbame apie nepriklausomybės dek-la-ra-vi-mą(!) kaip teisinį pamatą šitoms deryboms pradėti. Jūs patys žinote, kaip buvo, kada mes susėdome neoficialioms deryboms su Jazovu. Jis pareiškė labai aiškiai – armijos klausimas yra politinis klausimas. Kada jūs būsite nepriklausomi, mes galėsime derėtis, kokiomis sąlygomis galima išvesti armiją iš jūsų Lietuvos. Arba kodėl /.../. Čia yra atsakymas į visus klausimus. Kuba nenorės su mumis šnekėtis paprasčiausiai dėl to, kad mes neturime juridinio pamato šitoms kalboms. Maskva nenorės sėsti derėtis bet koku atveju todėl, kad mes jos požiūriu nesame kažkas kita. Tartis mes galime tik tuo atveju, kada mes patys pasakome: mes nesame Tarybų Sąjunga. Logika labai paprasta. Tas aktas iš tiesų yra labai sunkus mums praktiniame gyvenime. Bet jis yra neišvengiamas, jeigu mes iš tiesų nenorime likti Tarybų Sąjungoje, kaip išeis automatiškai, jeigu mes eisime permanentinių sutarčių sudarinėjimo ir nepriklausomybės realaus įgijimo keliu. Iš tiesų, mes įvairiose srityse įgysime nepriklausomybę. Šitą nepriklausomybę turės visos kitos TSRS sudedamosios dalys, ir tokiu būdu gims naujoji TSRS federacija, apie kurią mes čia dabar ir kalbame, kaip ją geriau realizuoti. Tokiu būdu mes padėsime Gorbačiovui, bet nepadėsime sau. Iš esmės, mes nepadėsime ir Gorbačiovui. Todėl, kad tikrai padėdami sau, panaikindami Antrojo pasaulinio karo pasekmes Baltijos teritorijoje, mes galime esmingai padėti Gorbačiovui išgryninti Tarybų Sąjungą. Taigi išlaisvinti Tarybų Sąjungą, po ko jau eis Rusijos išsilaisvinimas, apie ką galvoja pats Gorbačiovas. Mano supratimu, kalbos apie nepriklausomybės neskelbimą yra iš viso atsisakymas kalbėti toliau apie galimybę realiai eiti į nepriklausomybę.

/?/. /.../ spaudoje ir pas mus sąjunginėje /.../ judėjimas kitose respublikose, kad labai plačiai analizuojama ir svarstoma ne federacijos idėja, o tu, kaip sakant, buvusių respublikų federacijos pagrindų sandrauga, sąjunga.

/?/. Visų pirma būtų efektyviausiai /.../ ekonominė bazė, ekonominiai ryšiai ir santykiai, kurie istoriškai susiklostė ir be kurių gyventi praktiškai /.../.

/?/. /.../ iš viso požiūris, nuo federacijos nutolęs, bet vis tik kažkas panašus į Vakarų rinkos sąjungą. Juk ji irgi gims. Tai man atrodo, kad dabartiniu metu tas pratinimas prie derybų, aš sakau, kad tas laikas – tai pratinimas. Nieko nepadarysi. Reaguos, žinoma, pirmai pradžia labai aktyviai ir priešiška. Tad žingsnis po žingsnio prie jo pripras, juo labiau, kad pratins Kaukazas ir Vidurinė Azija. Ir mūsų žingsnis derybų keliu darosi patrauklesnis ir Maskvai, tad čia dar sakyt, kad Maskva nekalbės, būtų klaida. Turint tai omeny, ar ne racionaliau būtų orientuotis, nes mes, kaip draugas Brazauskas sakė, jeigu staigiai skelbsime nepriklausomybę ir bandysime, atsidursime tikrai sunkioje ekonominėje būklėje. Aš atsitiktinai sėdėjau sesijoje šalia Ramanausko. Jis man pašnibždėjo, kas dedasi, kokios prekybos perspektyvos jau kitais metais. Praktiškai importo beveik nebus.

Išeina, [kad] mes ne tik kiekviniu požiūriu pabloginame, [nes] jau nepasieksime to lygio, kokį turėjome, bet praktiškai ir kokybė bus neišpasakyta bloga, nes Respublika beveik neturi galimybių turėti importinių prekių. Tai tik viena nedidelė detalė. O kaip tai atsilieps žmonių nuotaikoms, visam kitam? Keldamas tą pačią problemą, vėl noriu sugrąžinti – o kaip, jeigu į Sąjungą žiūrėti, į valstybių sąjungą? Toks kelias ...

R. OZOLAS. Jūs iškėlėte pseudoproblemą. Tai ne mūsų klausimas. Tai yra Maskvos klausimas. Ir tegul ji žiūri į tą problemą kaip jai patinka. Mūsų klausimas yra Lietuvos nepriklausomybė. Nagrinėkite šią problemą, ir dėl to aš manyčiau, kad tiesiog nedera nuo esmės nueiti, kad ir kokios gražios būtų kitus liečiančios idėjos. Kas norėtų ką nors pasakyti būtent šito teisinio nepriklausomybės akto sukūrimo klausimu?

/?. Kaip galima įgyti šią teisinį pamatą, jeigu mes atsisakome skelbti nepriklausomybę iš karto?! Yra kokia nors galimybė ar nėra? Ir tada atsakymas į šią klausimą leistų mums išvystyti visą tiesos nuogumą.

P. IGNOTAS. Aš noriu pratęsti šį klausimą. Vienkartinis aktas paskelbiamas. Prognozuokime tolesnę įvykių eigą ir viso šito dalyko pasekmes. Štai, galima prognozuoti, kas seks po to. Aš suprantu taip, kad principinis klausimas yra toksai: kaip, koku keliu? Jūs išdėstėte vieną koncepciją, vieną požiūrį. Yra kita koncepcija, kitas požiūris. Aš nesakau, kad tai yra mano /.../. /.../ kalba apie atstatymą valstybingumo, valstybės kaip socialinio politinio organizmo, su visomis jos funkcijomis /.../. Šitas atstatymas – turiu omenyje kiekvieną funkciją tokios valstybės ir kaip ji gali būti atstatyta. Dabar vienkartinis aktas yra maždaug panašus į tą tokį būrimą, prie /.../ valstybės ateiname ir sakome, kad mes tave prikėlėme, tu toliau gyvenk /.../. Tampa valstybe, tai yra, dovanokite, toks aktas panašus į kažkokį metafizinį. Yra kitas požiūris, kad susirinkusi reanimologų brigada labai tiksliai žino, kokias gyvybines funkcijas reikia atstatyti, jie tiksliai žino, kaip tai reikia padaryti ir jie tą daro. Ir jie žino, per kiek laiko tą galima padaryti – atstatyti, išspręsti. Kitaip tariant, kokį kelią mes pasirenkame? Reikia labai gerai apskaičiuoti kiekvieno šito kelio pasekmes. Ar aš teisingai į jūsų klausimą maždaug atsakiau?

Tai yra principinis klausimas, kurį mums reikia [išspręsti].

R. OZOLAS. Jums leidus aš pasinaudosiu pirmininko teise ir truputį pakomentuosiu tai, kas man aišku. Kas neaišku, aš neliesiu.

Tai, ką jūs, gerbiamas Ignotai, sakėte, tas pats, o paties kelio į atnaujinimą TSRS federaciją /.../. Ir nieko daugiau. Nėra tokios reanimologų brigados, kuri žinotų, kaip iš atskirų kūno, rankų, širdžių susiuvimo atkurti gyvą organizmą. Būtent, valstybės atkūrimas yra vadinamasis metafizinis aktas, o paskui /.../. Mes labai aiškiai galime jums pasakyti. Amerikonams diplomatom, pavyzdžiui, yra visiškai suprantamas dalykas, kad mes skelbsime šią nepriklausomybę. Ir visiškai suprantama, kad jie negalės pripažinti dvejojimų, kad jie galės mus tikrai pripažinti diktatoriais. Yra toks daiktas pasaulyje, mes pritariam pasaulyje, kad Lietuvoje yra paskelbta nepriklausomybė. Po to mūsų uždavinys darosi štai koks. Su Maskva rasti susitarimus atskirų organų, kaip jūs esate klausę, kad Maskva galėtų, kad būtų galima konstatuoti, jog mes realiai valdome situaciją. Štai šitoks realaus valdymo faktorius yra pakankamas pagrindas, kad /.../. Ten yra rimti dalykai. Ten ne tik žodžius sako, bet ir sakomo žodžio turiniu nesišvaistoma. Jie iš tiesų yra paveikūs, mes juos privalome pripažinti. Visą tą laiką dirbom su pasaulio valstybėmis, būtent ta linkme ir tikrai šitokiu keliu galima nueiti. Priešingu atveju, kiek mes /.../ priklausomybę /.../ keliu, mes niekada neprieisime to momento, kuris reikš, kad valstybė kaip visuma atsikūrė. Vienaip ar kitaip, pradžioj ar pabaigoj tas žodis apie valstybės atkūrimą turi būti. Skirtumas yra štai koksai. Jeigu mes pradžioje pasakom, tai jis iš tiesų jau yra. Jeigu mes tikimės pasakyti pabaigoj, tai dar klausimas, ar jis bus. Todėl, kad su tais kėlimais įeinama į tokius naujus santykius, kurie daro iš vis nebegalimą šito žodžio /.../.

/?. Atsiprašau, bet man atrodo, mes vieną dalyką užmiršome. Mes užmiršom, kad mūsų dar [yra] 3 mln. 700 tūkstančių žmonių.

/?. Ne, mes neužmiršom.

/?. Tiek sesijų priiminėjom, priėmėm referendumo įstatymus, kad tai yra grynai šventa tautos apsisprendimo teisė. Nes tauta turi žinoti, kokią jinau pasirenka kelią. Kodėl mes 15 arba 20 [ar] 141 žmogus galime spręsti už visą tautos tolesnį gyvenimą? Kaip mes šitą užmiršome visiškai! Taigi šventi žodžiai įrašyti į mūsų referendumo įstatymą. Tai yra tautos apsisprendimo reikalas, tautos, kuri viską žinos, kuriai viskas bus pasakyta nuo a iki z, kaip mes sugebėsime šitą padaryti. Turi būti viskas pasakyta tautai ir tada tauta turi apsispręsti, kaip eiti. Ar mes atmetam šitą reikalą? Mes gi negalime atmesti. Argi mes galime šitą daryti visiškai nekalbėdami ir nepaklausę tautos nuomonės? Čia gi yra posūkis, kurių mažai būna tautos istorijoje. Milžiniškas posūkis. Ir be tautos šitai darome! Nesuprantu aš šito dalyko. Kodėl mes taip visiškai užmiršome apie tą referendumą?! Ir tautos atsiklausimą. Taigi čia žingsnis toks /.../. Skelbt nepriklausomybę nepaklausus visos tautos. Gal nenori šiandien /.../.

/?. Atsiprašau. Jeigu leisite. Yra visiškai aiškus ir abejonių nekeliantis atsakymas. Visų pirma mes gi nieko naujo nekuriamo. Mes tiktai sakome tai, kas mums priklauso, kas yra laikinai sustabdyta, t. y. nepriklausomybė yra deklaruota vasario 16 dieną 18-tais metais. Ir tas deklaracijos juridinis galiojimas turi būti atnaujintas. Mūsų pačių. Tada visiškai nereikia klausti tautos. Paskui tauta gali atsisakyti šito, jeigu jinau nenori, ji gali atsisakyti. Ir būtent po nepriklausomybės paskelbimo tada galimas tautos apklausimas, koku būdu ji nori gyventi šitoje nepriklausomybėje. Visiškai normalu.

A. BRAZAUSKAS. Nepriklausomybės paskelbimo aktas, tai yra išėjimas iš Tarybų Sąjungos sudėties. Tai yra tautos apsisprendimo reikalas. Nesvarbu, kad 18-ieji ar ne 18-ieji metai, bet yra tautos, šios dienos tautos apsisprendimo reikalas. 18-ti metai – tai kiti žmonės gyveno. O šiandien realiai gyvena žmonės. Valgo, myli, suprantate.

R. OZOLAS. 40-tais metais irgi gyveno kiti žmonės. Už juos mes taip pat negalėjome šitoj sesijoje spręsti. Mes vis dėlto sprendėme. Lygiai taip pat mes turime teisę ir privalome, juridinio veiksmo seka reikalauja iš mūsų po šitų Aukščiausiosios Tarybos sprendimų postuluoti naują savo juridinį būvį. O tas naujas juridinis būvis, jeigu mes einame būtent teisės atkūrimo keliu, ir 18-tų metų būvis. Po to apie tai, koks realus turinys ateina į šitai, – va kur yra tautos apklausos objektas.

/?. /.../ lygiai tą patį /.../ 40-tais metais išrinktas parlamentas /.../ lygiai tą patį. Tą pačią klaidą.

Žiūrėkit, į ką mes patenkam, jeigu mes einame referendumo keliu. Mes klausiam pas savo tautą. Ar mes pripažįstam nusikaltimą, padarytą mūsų tautai, ar mes neprisipažįstam? Ar mes su nusikaltėliais, ar mes /.../?

A. BRAZAUSKAS. Mes ne to klausiam. Ar mes išeinam iš Tarybų Sąjungos? Šita tauta, ta karta, kuri gyvena, išeitų iš Tarybų Sąjungos. Jeigu išeitų? Tada tauta turi susitaikyti su viskuo, kas galima po to. Jinau susitaiko su tais sunkumais, kurie gali būti ekonominiai, politiniai. Tauta sąmoningai eina į šitą. Ir tada visiems aišku ir bus palaikoma. Jeigu šitai padarys parlamentas, nors ir pačiais demokratiškiausiais pagrindais, bet vis tiek negali atsakyti už visą tautą. Taip, kaip aš negaliu atsakyti.

IŠ SALES. /.../ (*Ginčai*).

R. OZOLAS. Aš siūlau spręsti šitą problemą taip. Mes nesusitarsim. Skirtumai yra pernelyg fundamentalūs ir neišsprendžiami per vieną valandą. Man atrodo, galima būtų padaryti štai kaip. Priimti tuos principus, kad numatytų ir vieną, ir kitą keliu, neuždarant galimybės teisėtam juridiniam šito klausimo sprendimui. Kartu ir neužkertant kelio sutarčių paketo darymui, kuris yra galimas pradėti dar iki nepriklausomybės skelbimo. Nieks

netrukdo mums šito daryti. Ir dėl to labai kategoriškai alternatyviškai suformuluoti šitų problemų mūsų principuose nereikia. Reikia tiktai formuluotėmis neužkirsti kelio ir vieno, ir kito principo paraleliškam veikimui. Tada veikimo subjektas, t. y. naujoji Aukščiausioji Taryba, kuri bus Tautos atstovavimo organas, didesnis, negu kad mes, tars savo žodį. Ir mūsų problema bus išspręsta.

/?. Aš dar noriu pasiūlyti trečią tokį variantą. Aš – ne kartą minėjau – Suomijoje buvau, labai išstudijavau visą tą kelią nuo 40-tų [metų] ir turiu daug dokumentų. Jie net kariavo, ir paskiau nusistovėjo tokie santykiai, kuriais patenkinti ir suomiai, ir patenkinta yra Tarybų Sąjunga, ir sako, kad jiems ekonomikai yra labai gerai Tarybų Sąjungai. Mes dabar statome tik klausimą. Arba su Maskva, arba nukirsti... Ne, leiskit man pasakyti. Mes paskelbiam nepriklausomybę – ir viskas. Gal pabandyt iki paskelbimo vis tik pradėt su Maskva derybas? Pasiūlyti alternatyvą, kad mes einam Suomijos keliu, ir ekonomikoje, ir mūsų ryšiai bus efektyvesni ir Tarybų Sąjungai, kaip, kad sakysim, būnant neefektyviais, sistemoje ekonominėje dabar Tarybų Sąjungoje kaip atskira respublika. Kad pradėti tuo keliu eiti. O ne iš karto paskelbti, ir yra konfrontacija. Ir mes atsiduriame visiškai priešingose pozicijose. Pradedam nuo konfrontacijos.

R. OZOLAS. Aš turiu klausimą tada. O jeigu sakysime taip. Mes pradedame tas derybas, o mūsų neįsileidžia.

/?. Jeigu neįsileidžia. Aš tą turiu omeny. Mes pradedam tada siūlyti tokį variantą, kuris yra, reiškia, aš ir draugui Gorbačioviui pasakiau, kad jums einant /.../ keliu, kuris būtų ir jums, ir mums naudingas. Jeigu jie atsisako, tada mums kito kelio nėra.

R. OZOLAS. Tai tada leiskite pasakyti štai ką. Aš matau, kad sprendimo kelių yra, ir tada tarkim taip. Gana lot, laikas joti. Sudarom komisiją, kuri važiuoja į Maskvą, tokio sakyčiau, /.../ smūgiui. Ir bandyti prazonduoti, kokiais etapais, kokiuose baruose mes galime derėtis apie savo tikslų reikalavimą. Ir ilgai nefilosofavę iš karto suderinus šitą komisiją iš kokių 20–30 žmonių, ir komandiruot.

(*Ginčai.*)

R. OZOLAS. Gerbiamasis Motieka, aš apie tai ir šneku. Tai parengiamasis darbas, jis turėtų /.../. Kad ten būtų numatyta tokia komisijas, bet mes iš principo sprendžiame reikalą taip. Formuluojuame principus, skelbiame atskirom sritim tuos savo tyrinėjimus. Šitą parengtą pluoštą iš karto galime skelbti. Suteikiant tam tikrus įgaliojimus šitai komisijai, ir tegul jina dirba. Kartu aš labai noriu pabrėžti šitą momentą. Kad nebūtų mūsų sąmonėje neigiamos nuostatos tokio skelbimo, nepriklausomybės skelbimo /.../ skelbimo. Šitas daiktas kaip ginklas turi egzistuoti nuolat, kiekvieną sekundę. Jeigu sutarimas dėl šito yra, tai mes praktiškai turime dar beveik pusantro mėnesio laiko veiksams, kurie gali sekti prieš būtinąjį apriorinį nepriklausomybės paskelbimą. Jūs matot?

IŠ SALĖS. (*Ginčai.*)

/?. Aš noriu pratęst. Aš siūlyčiau štai ką padaryt. Jeigu mes galėtume, kas yra laisvesni šią savaitę, mums reikėtų nuvažiuot /.../. Ji yra sudarius septynias specialias grupes deryboms su Tarybų Sąjunga. Pasižiūrėkit, ką jie yra nuveikę. /.../ Jie yra suformulavę kažokią medžiagą. Reikėtų pasidomauti, kas gali šią savaitę nuskrist porai dienų į Estiją. Būtų labai geras dalykas pasižiūrėti, ką jie daro. Septynias grupes. Pirmose derybose pabandė daryti su gynybos ministerija. Buvo pas Jazovą. Jazovas juos priėmė kaip oficialią respublikos delegaciją. Ne kaip /.../ komandą su neaiškiais įgaliojimais, bet rimtai. Riutelis man sakė, kad visai neblogai tas pokalbis vyko. Ir mes turėtume sudaryti tokias grupes. Aš labai palaikau tokią idėją. Sudaryti keletą grupių ir tos grupės pradeda veikt su tam tikrais įgaliojimais. Pavyzdžiui, nuo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo su atitinkamu raštu. Netgi mes, jeigu taip kalbėti apie raštą, esame parašę, kad pradėti derybas reikia mums su Tarybų Sąjungos vadovybe. Netgi tokį raštą parašėme. Galvojame, kokia proga ir kas čia turėtų

važiuoti ir įteikti šį raštą. Pradėti tas derybas. Kas galėtų šią savaitę pasižiūrėti į Estiją? Zaikauskas gali pavažiuoti. Kas dar? Sinkevičius. Gal Ignotas gali? Negali. Iš politikų. Dar reikėtų trečio žmogaus. Kas savanoris? Gal rytoj reiktų mums susiskambinti, ir jūs būtumėte priimti su atitinkamais mūsų komisijos įgaliojimais, ir paimti visą tą programą. Kaip jie susiskirstė, kokios ten temos, kad panašiai ir mes darytume tom pačiom kryptim. /.../ Gal iš Sąjūdžio kas nors? Ir šią savaitę nuvažiuot.

R. OZOLAS. Labai gerai. Tada klausimas.

IŠ SALEŠ. Mes perėjome vieną svarbų etapą...

R. OZOLAS. Aš labai atsiprašau. Jaučiu, kad jūs jau pasakėt, ir noriu pratęsti tiesiai. Mes turime ir šiandien įgijom labai didelį aiškumą. Aiškumą, kad visi mūsų konkretūs projektai turi remtis nuostata, jog mes ne Tarybų Sąjungos sudėtyje ir ieškome kontakto su Tarybų Sąjunga jai ir mums ir visam pasauliui palankiomis kryptimis. Nėra reikalo sakyti Maskvai: velniop iš mūsų, reiškia, žemės su visom savo įmonėm, gamyklom ir visu kitu, mes tikrai sakom, kad visa tai, kuo jūs iki šiol disponavot, dabar įgyja kitą statusą, nes mes esam ne jūs. Mes esam nepriklausomi. Būkime malonūs, nustatykime šitų dalykų naudojimo naują tvarką. Viskas.

/?/. Draugs Ozolai, dabar, kad eitų nuosekliau, tai, ką sakė draugs Zaikauskas, man atrodo, reikėtų kažkaip pasistengti perorientuoti ir valstybinius ekonomistus, ir visuomenininkus sąjūdiečius, ir visus kitus, kad jie ruošų tokią medžiagą, vis tik galvotų, ne vien tik išplėstų ir išimtų vien tik tai, kas mums naudinga ir gražu, bet kad būtų maksimaliai padaryta, kiek tai bus naudinga. Kiek tai bus naudinga /.../ kitiems, kitoms respublikoms, Maskvai, RTFSR. Jeigu mes sugebėsime tą padaryti, tai visai kitaip su mumis skaitysis.

R. OZOLAS. Ties šituo punktu aš nenorėčiau iš karto sutikti iš esmės. Ne jiems naudinga, ne jiems mes gyvenam, mes gyvename sau.

/?/. Bet jeigu norime juos suintriguoti derybomis?

R. OZOLAS. Gerbiamieji, tai visų pirma mes turime pasakyti, kad mes esame. Ir tikrai tada derybų sąlygos numatomos. Jeigu mes išeisime /.../ iš jų pozicijų, kad mūsų čia nėra, /.../ tada ir derybų su mumis negalės būti, nes mūsų nėra.

/?/. Bet derybos gali būti tik iš abiejų pusių naudingų pagrindų.

/?/. Mes šitai suprantame. /.../ (*Daug balsų, neaišku.*)

/?/. Štai jums Suomijos variantas. Visų pirma atkovojo nepriklausomybę, kaip tą metafizinį aktą, viskas buvo priklausoma Suomijoje. Ir per kokį 50 metų ėjo į realų visišką savarankiškumą. Gerbiamasis Ozolai, aš noriu priminti, kad Suomijos nepriklausomybės aktas buvo pasirašytas derybų su tuometinės Rusijos vyriausybe pasekoje. Ką jūs visą laiką norite užmiršti. Derybų pasekoje.

R. OZOLAS. Tai buvo pasirašyta karo, kaip karo rezultatas.

Be to, Suomijos ekonominis pavyzdys, vis tiek turim suprast, kad tai buvo buferinė valstybė. Tomis aplinkybėmis, kada buvo geležinė uždanga, kada išėjimas iš Tarybų Sąjungos į pasaulio biznį ir žmonėms, ir į Tarybų Sąjungą ėjo per Suomiją, ir Suomija iškilo. Va šituo pagrindu. Dabar tas atpuola visiškai.

/?/. Aš su tuo nesutinku. Jūs pavėlavot. Aš sakiau, kaip tik dabar Vakarai suinteresuoti Pabaltijū, kad turėtų kaip trampliną eksportui į Rytus. Interesas iš abiejų pusių yra. Ir konkrečios mūsų derybos gali būtent šituo keliu /.../. Kaip padaryti, kad į Lietuvą nusileistų Vakarai, kad jų buvimu būtų suinteresuota Maskva. Taip.

(*Balsai, neaišku.*)

/?/. Į derybas nestoja, atsisako, mes paskelbiam, kad nepriklausomybės...

R. OZOLAS. Gerai, atsako Motieka.

/?/. Aš manau, kad tas klausimas kaip tik turi būti pagrindinis. Dabar Brazauskas sako – mes valdome teritoriją. Tas valdymas yra naudingas /.../ tiksliai Tarybų Sąjungos buvimo atžvilgiu. Visų pirma siena, siena ši teritorija. /.../ (*Balsai*.)

A. BRAZAUSKAS. Aš norėčiau grįžt prie šitos sampratos. Gal vis tik turėtų būti, dar reikėtų pamąstyti variantų ir dėl /.../. O tokie etapai, apie kuriuos mes girdėjome. Dabar federaciją propaguoja Gorbačiovas. Kiti kalba apie konfederaciją. Sekantis etapas būtų kokių nors valstybių sandrauga, valstybių, kurios susiformuos iš Tarybų Sąjungos. O gal tokie etapai, taip sakant, ėjimų į nepriklausomybę, gal jie yra realesni? Mes dabar kategoriški: išėjimas iš Tarybų Sąjungos. Reiškia, jei yra išėjimas iš Tarybų Sąjungos, tai Tarybų Sąjungą, jei jie galvoja ir nori išlaikyti, /.../ labai lengva padaryti. Jie padarys, kaip dabar sako profesorius. Vobšče nikakich peregovorov, vy v sostave Sovetskovo sojuza ir vsio*. Ir viskas užkirsta. Mes priėmėm nepriklausomybės aktą /.../, prasideda ekonominė blokada už tai, kad su rusais, kaip tauta, norim mes šito ar nenorim, šiandieną atsistoję plojam, su savo principais, su savo ambicija, ir tai neišvengiamas dalykas. Kaip ir lietuvių tauta. Kaip ir kiekvieno. Sakys, a čėvo, eto jedinyj sovietsij sojuz, eto byvšaja carskaja imperija, i nečėvo tut**. Nepalaikys tauta. O jeigu būtų /.../ sandrauga, valstybių sandrauga, kuri... Sandrauga – ką tai reiškia? Tai reiškia /.../ gali būti. Tai pereinamasis laikotarpis, tai pereinamoji substancija. Valstybių sandrauga – tai žymiai lengvesnis gali būti bet koks susitarimas visais klausimais. Ar nereikėtų pamąstyti apie tokį žingsnį? Ar tik kategoriškai išeit iš Tarybų Sąjungos ir vsio.

K. MOTIEKA. Aš manau, kad vieni iš tokio galbūt kelių ieškojimo, arba ne tai, kad ieškojimo, o įgyvendinimo, po to, kaip jūs minėjote, galėtų būti visų pirma principinis požiūris į mūsų žmonių dalyvavimą tarybinėje kariuomenėje, tai vienas dalykas. Iš karto nutraukiame visus atstovavimus tarybiniuose valdžios organuose, šituose sąjunginiuose. Ir paskui kiekvienu atveju stengiamės atnaujinti šitas sutartis, kurios buvo ekonominiu požiūriu. Kad jos pereitų ant kitų, taip sakant /.../. Be tos konfrontacijos ir be pasiruošimo turėti nuostolių mes šituo nieko nepadarysim. Nereikia šito žiūrėti. Bet, reiškia, iš karto pagalvoti apie pačių pagrindinių sutarčių, kurios mums yra pačios opiausios, būtent iš karto pasakyt pirmą eilę šitų sutarčių perruošimo klausimus.

IŠ SALĖS. /.../ Aš dar norėčiau užbaigt. Manychiau, kad ne tokie blogi mūsų galėtų [būti] reikalai. Pavyzdžiui, imkim iš karto tuos Mažeikius, kur gaunam kurą, dujas ir pan. Tai mes gaunam nedidelę dalį, betgi /.../. Kitą pusę gauna /.../. Eksportuoja, valiutą gauna. Pereiti į sutartinius santykius.

A. BRAZAUSKAS. Jie nepereis. Va kur tragedija.

K. MOTIEKA. Reiškia, skelbt viešumon šituos dalykus, tokiu atveju /.../ (*Balsas salėje*). /.../

R. OZOLAS. Atsiprašau, gerbiamasis Paleckis dar nekalbėjo.

J. PALECKIS. Jeigu galima, porą žodžių. Man atrodo, kad už poros savaitių mes turėsime jau visai naują situaciją naujojoje Aukščiausiojoje Taryboje, kuri bus labai energinga, labai kovinga ir norės kuo greičiau skelbti nepriklausomybę. Ir aš manau, kad tie žmonės, dabar pirmininkaujantys, kurie senojoje Aukščiausiojoje Taryboje buvo lyg tas katalizatorius, dabar kaip tik turės stabdyti ir kaip tik nukreipti į sveiko proto ribas. Na, ir ta prasme manau, kad gerbiamo Ozolo pasiūlymas, kad paskelbt principus, puslapiuko pusantro, maksimum dviejų, man atrodo būtų geras pasiūlymas. Aptarti juos Politinėje konsultacinėje taryboje, aišku, čia viena iš išiečių, ir turint galvoje, mes buvom liudininkai, kaip dirba ta Taryba, kaip dėl reglamento ten buvo tariamasi pora dienų, bus labai ilgas procesas. Antra vertus, manau, kad naujam parlamente bus partijos atstovai /.../, galbūt reikės su parlamentariais šitai aptart. Na ir aš visiškai neatmetu, o priimu tą saviginos idėją, apie kurią kalbėjo gerbiamas Ozolas ir plenumo ji buvo interpretuota, kad steigti

* Jokių derybų išvis, jūs Tarybų sąjungos sudėty, ir baigta. – Red.

** O ką, tai vieninga Tarybų Sąjunga, buvusi caro imperija, ir nėra ko. – Red.

savigynos būrius, taip sakant. Savigyna būtų kaip tik konstitucinė, ir blogiausiu atveju, kad kaip buvo 18-tais metais, taigi vasario 16, mes jau kalbėjome apie tai, tada buvo daugiau moralinis simbolinis aktas, kuris po pusės metų, po poros buvo realizuotas, kadangi palankiai susiklostė tarptautinės aplinkybės. Mes šitai irgi turim turėti galvoje. Na, mums reikia pagalvot, į ką mes orientuosimės, jeigu mes susipykstam su Tarybų Sąjunga. Kas bus mūsų, taip sakant, sąjungininkas. Kas? Lenkija? VFR? Anglija, Prancūzija 18-tais metais buvo Antantės valstybės, pradžioj, kol buvo labai silpna Vokietija ir Tarybų Sąjunga, paskui jos sustiprėjo, ir be abejo, jos vėl pradėjo Lietuvą dalintis. Taip, kad mums reikia galvot apie valstybę, su kuria mes turėsime glaudžiausius geriausius santykius, kuri mums tikrai padės ekonomiškai ir politiškai, jeigu mes susipykstam su Tarybų Sąjunga, ko aš nemanyčiau, kad taip bus.

Ir dar labai svarbus dalykas dėl to paskelbimo. Mūsų XX suvažiavimas vos nenuvertė Gorbačiovo. Visiškai rimtai. Šitas paskelbimas irgi gali nuverst Gorbačiovą. Sakysim, paskelbimas liepos mėnesį būtų visai kitoks, negu būtų paskelbimas kovo arba balandžio mėnesį. Aš turiu galvoj XXVIII suvažiavimą. Ir ta prasme nereikia dabar mums lenktyniauti, kas dabar aiškiau ir gražiau pakalbės. Dabar vasario 16-tą visi mes kalbam, kad po metų turėsime nepriklausomybę. Jeigu mes susitariam, kad turim tvirtą nuostatą, kas yra nepriklausomybė, reiškia, po metų mes turėsime ir savo sienas, ir savo armiją, ir savo pinigus, ir savo muitinę. Gi neturėsime. Tai kam kalbėt apie tai, kad po metų mes gyvenime nepriklausomybėje, jeigu mes turim jau apibrėžtą jos sampratą. Arba tada sutikim, kad apibrėžtos sampratos mes dar neturim. Ir nekaltinkim vienas kito, kad vienas vienaip įsivaizduoja, kitas kitaip.

Taigi aš galvoju, kad reikėtų tuos principus žūtbūt padaryti. Iki rinkimų man atrodo labai neblogai juos paskelbti. Ir paskui galvoti, kaip su naująja Aukščiausiąja Taryba tartis ir kaip tik ją pristabdyt nuo to, ką mes čia per porą mėnesių jau susitarėm. O Aukščiausiojo Taryboj iškils vėl nauji ginčai, ir, galvoju, jau per pirmą posėdį gali būt tas savigynos variantas išmestas. O tai gali būti ne visai naudinga. Ačiū.

R. OZOLAS. Porą žodžių iš karto. Aš visiškai sutinku ir manau, kad nieks neprieštarauja, kad geriausias kaimynas turi būti Rusija. Bet dėl to anaipol mums nereikia baimintis laikino susipykimo. Reikia stengtis, kad tas susipykimas būtų kuo mažesnis, bet jo negalima bus išvengti, lygiai taip pat, kaip negalima buvo išvengti Gorbačiovo klyksmo, kad atsiskyrinėja partija, bet klyksmo tokio /.../ ne mums, o kitai Tarybų Sąjungos daliai. Lygiai toks pat klyksmas bus ir šiuo atveju. Ir nieko daugiau. Ne realizavimas iš tiesų, iš tiesų nepriklausomybės skelbimas labai ko nors smarkiai, realiai, nepakeis. *Realizavimas* jų užtikrins /.../ iki tokių elementarių apčiuopiamų naujų suomių. Derybos bus labai ilgos, kankinančios ir sunkios. Per tą laiką labai daug nukentės Lietuva. Ir nieko čia nepadarysi. Bet čia bus kentėjimas ne dėl kažko, kad kas ir neaišku, o dėl to, kas yra visiškai aišku. Perimant savo visišką atsakomybę. Ir dabar, reiškia, dėl šitos baimės eliminuoti skelbimo nuostatą, kai yra būtinas skelbimas, man atrodo, jokių būdų negalima, šiandien jau, man atrodo, sutarimas yra rastas. Pasitikint tuo, kad mes visi dėl to turime pakankamai proto. Jei ta naujoji Taryba taip pat turės to proto pakankamai. Bet, kad garantas, jog naujoji Taryba veiktų tikrai protingai, kad garantas būtų, aš siūlau, jog tuoj pat turi pradėti veikti tos pasiuntinių tarybos, kurios bus /.../, o praktinio lygmens, išsilaisvinimo įrankiai. Arba mes iš tiesų įgysim kažkokius susitarimus, arba mes aiškiai matysim, kad jokie susitarimai yra neįmanomi, ir tada skelbimas iškils kaip elementariausias žingsnis, ne kažkokia siaubinga būtinybė, į kurią mes visi einam kaip peliūkščiai į gyvatės gerklę.

K. MOTIEKA. /.../ (*Nesigirdi*).

R. OZOLAS. Ačiū. Jūs man kaip pirmininkui labai padėjot. Ir turbūt niekas neišžeidė. Paprasčiausiai tai yra elementarus paprašymas, kad būtų dirbama visų. Labai intensyviai,

laiko mes iš tiesų neturim. Dabar dėl komisijos. Tai dėl tolesnio darbo principų sutariam. Kas turit kokių pastabų, Sinkevičiui pateikti. Ir stengiamės /.../. Kada susirenkam sekantį kartą? /.../ Vadinasi, iki rinkimų mes jau nespėsime paskelbti šitų dalykų? /.../ (Balsai) /.../ Tuoj po rinkimų? Tai gal tada vis dėlto prieš rinkimus galės susirinkti darbinės grupės?

/?. Labai rimtas reikalas buvo apie tą pavažiavimą į Estiją.

R. OZOLAS. Užbaikim su tuo paskelbimu. Ar nebus šitaip, reiškia, iki rinkimų paskelbti draugo Žukausko padarytą ekonominę programą. Bus matoma, kad yra darbas dirbamas. O /.../ nuimt tą aštrų poveikį, kažkokiam konkrečiam /.../ (Balsai) /.../

Sutariam, kad ją Ministrų Taryboje rytoj dar pasvarstysim, kad mes ją paskelbiam. Tik dabar klausimas, ar mes skelbiam nuo komisijos, ar nuo grupės? Nuo komisijos. Nepriklausomybės komisijos ekonominio darbo grupės projektas. O bendri principai nuo visos Nepriklausomybės /.../. Ten yra darbai numatyti gale, juos irgi reikėtų paskelbti. Dabar /.../ aš manau, gerai būtų pavažiuot pasižiūrėt į Estiją, paskui bendram komisijos posėdy padaryt mažą informaciją.

BALSAI IŠ SALĖS. Diskusijos /.../

R. OZOLAS. Galimybė paskelbti „Tiesoje“ arba kur dar gali būti. Sutrumpintai. Šitą reikėtų paskelbti tikrai iki sekmadienio. Paskutinis klausimas – komisijos klausimas. Kas sudaro komisiją ir užsiima paraginimais Maskvai, kad ji sudarytų kažkokius /.../? Prezidiumas turi aprobuoti, bet kažkas turi parengti.

/.../ Šiame etape, kol nėra naujo parlamento, vargu ar galima sudarinėti kokius kitus organus. Mes turime komisiją, jina oficialiai įteisinta, jina pasidalino į 4 darbinės grupes /.../. Kiekvienai grupei buvo pavesta nagrinėti pasiūlymus, /.../ klausimus, kuriuos reikia įvairiais aspektais nagrinėti. Tame tarpe yra blokas klausimų, kuriuos šiandien galima vadinti pateiktiniais deryboms su Tarybų Sąjunga. Tai, mano supratimu, vargu ar tikslinga dabar čia sudarinėti naujas komisijas. Gali važiuoti du trys žmonės /.../. TSRS valstybiniame plano komitete tokie darbai kai kuriuose skyriuose pradėti. Ir niekas nereaguoja, kad tai visiškai nevertas pokalbio klausimas. Reiškia, pokalbis vyksta. Vienintelis klausimas yra, kai sako, [kad] prekiausime pasaulinės rinkos kainomis. Čia yra kaip toksai apriori/.../ atsakymas. Ir viskas /.../.

/.../ Pirmajai delegacijai į Maskvą. Pasitarkit dėl bendrųjų reikalų ir tolesnių derybų galimybių. Į Aukščiausiąją Tarybą. Tai turėtų būti politinės derybos dėl /.../. Prezidiumas turėtų aprobuoti ir delegacijos sudėtį, ir klausimų, kurie bus liečiami tenai, paketą. Tvarkoj. Sutariam. Tai tada, reiškia, gerbiamieji Sabutis, Kūris, Paleckis, Brazauskas. Aš pasijungiu grįžęs iš Šiaulių. 23-čią būsiu čia. Gerai. Kitas posėdis kada? 24–25-tą ten kol mus rinks, mes galim dirbti grupėse. Ir reikia šitą daryti. Todėl grupės renkasi 24-tą ar 25-tą joms patogiu laiku ir patogią dieną. O mūsų posėdis galėtų būti 27-tą nuo ryto. Jau bus žinomi rinkimų rezultatai. Gerai. Kelintą valandą? 28-tą dieną 10 valandą. Prašom visus pasižymėt. Pirmininkauja gerbiamas Žukauskas. Ačiū labai.

(*Stenogramos pabaiga*)

DĖL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO SAMPRATOS. JOS ĮGYVENDINIMO

Neapibrėžtumas ir daugiaprasmiškumas Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo ir jos įgyvendinimo klausimu trukdo lietuvių tautos ir visų Lietuvos gyventojų žengimui į laisvę, skaido vienybę, sieja nesutarimus tarp atskirų tautų, tampa konservatyviųjų politinių jėgų spekuliacijos žmonių jausmais objektu. Įvertindama susiklosčiusią padėtį, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos komisija Nepriklausomybės atkūrimo planui paruošti skelbia šias nuostatas:

1. Nepriklausomybės atkūrimas – tai pirmaeilis tautos siekis. Visi Lietuvos žmonės, jos Vyriausybė, visuomeninės ir politinės jėgos turi suprasti tai vienareikšmiai ir tiksliai.

2. Mes siekiame Nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės atkūrimo, kuri savo santykius su kaimyninėmis ir kitomis pasaulio valstybėmis grindžia tarpusavio pagarba, lygiateisiškumu, nesikišimu į valstybių vidaus reikalus, abipusiai naudingomis bendradarbiavimo sutartimis. Politinės santvarkos ekonominių ir politinių užsienio ryšių, jos gynybinių sutarčių sudarymas išimtinė Lietuvos piliečių, jos Vyriausybės kompetencija.

3. Lietuvos valstybingumo atkūrimas – tai visų pirma TSRS aneksijos ir okupacijos pasekmių Lietuvai panaikinimas, tarptautinių jos teisių sugrąžinimas ir pripažinimas. Tai ne kieno tai malonė – tai moralinė lietuvių tautos teisė, jos tolimesnės egzistencijos būtina sąlyga.

4. Lietuvos valstybingumo atkūrimas – tai konkretūs ir pamatuoti konstituciniai Lietuvos vyriausybės žingsniai, įgalinantys realizuoti šį siekį praktiškai. Ėjimas į Nepriklausomybę turi būti pagrįstas blaiviu protu, esamos politinės ir ekonominės situacijos respublikoje ir pasaulyje žinojimu, gilia analize ir būsimų mūsų žingsnių modeliavimu bei motyvacija. Bet koks politinis avantiūrizmas, galintis atimti dabartinį šansą tapti laisvais, negali būti toleruojamas.

5. Nepriklausomybės atkūrimo akto paskelbimas (arba pripažinimas), tai dar nėra realiai nepriklausomybė, tai tik įstatymiškai įteisinta mūsų moralinė nuostata. Tai svarbus ir vienintelis Lietuvos žmonių savigynos įrankis nuo kėsinosi į Lietuvos valstybingumą. Todėl turime ir galime jį panaudoti paskutinį kartą ir visiems laikams. Momentas šiam žingsniui turi būti numatytas labai atsakingai, pasitelkiant kompetenciją ir žinojimą. Tai negali būti stichinis aktas arba emocinis protrūkis.

6. Dabartinė situacija suteikia galimybes Lietuvos Vyriausybei realiai įtvirtinti daugelį mūsų moralinių nuostatų respublikos vidaus ir užsienio politikoje. Šios galimybės privalo būti pilnai išnaudotos. Mūsų tikslas pasiekti Nepriklausomybę su mažiausiais Lietuvos žmonėms nuostoliais optimaliausiu laiku, neužkertant kelio bendradarbiavimui nė su viena kaimynine valstybe. Tuo tikslu Vyriausybė privalo paruošti Lietuvos valstybės vidaus ir užsienio politikos funkcionavimo teisinius įstatyminius pagrindus

NEPRIKLAUSOMYBĖS ATSTATYMO PRINCIPAI

BENDROSIOS NUOSTATOS

1. Nepriklausomybė – tai realizuota tautos teisė gyventi savarankiškoje valstybėje, nepriklausomai nuo kitų valstybių valios tvarkyti savo vidaus ir užsienio reikalus, nustatyti savo politinį, ekonominį ir socialinį vystymąsi.

Lietuvos nepriklausomybė deklaruota 1918 metų vasario 16 dieną. Ji sustabdyta 1940 metais dėl Vokietijos–TSRS sandėrių ir įvykdytos Lietuvos okupacijos ir aneksijos. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba yra konstatavusi Vokietijos–TSRS 1939 m. sutarčių, taip pat 1940 m. liepos 21 d. Liaudies Seimo deklaracijos įstoti į TSRS bei TSRS Aukščiausiosios Tarybos įstatymo dėl Lietuvos priėmimo į TSRS sudėtį neteisėtumą, Lietuvos valstybės nepriklausomybė atstatoma juridškai patvirtinant 1918 metų vasario 16 d. nepriklausomybės akto galia.

2. Lietuvos nepriklausomybė kitų pasaulio valstybių atžvilgiu – tai neginčijama teisės dalyvauti tarptautiniame gyvenime, vadovaujantis valstybių lygiateisiškumo, suvereniteto gerbimo, nesikišimo į vidaus reikalus ir kitais visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais.

3. Nepriklausoma Lietuvos valstybė yra demokratinė parlamentinė respublika, kurios aukščiausieji valdžios organai renkami remiantis visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu. Jos uždavinys – garantuoti žmogaus teisių ir laisvių realizavimą, palankiausią tautos ir valstybės raidą. Alternatyvos nepriklausomybei nėra.

POLITIKOS NUOSTATOS

1. Lietuvos valstybėje suverenitetas priklauso Lietuvos tautai. Valstybinį suverenitetą įgyvendina Parlamentas, Vyriausybė ir Teismas. Įstatymų leidybos teisė priklauso tik Parlamentui. Valstybinio valdymo organai veikia tik įstatymų leidėjo nustatytuose rėmuose. Teismai funkcionuoja savarankiškai, jie klauso tik įstatymo. Jokia valstybės institucija negali sukcentruoti visos ir absoliučios valdžios.

2. Nepriklausomybės realizavimas – tai jos juridinis atkūrimas ir faktinis įgyvendinimas. Juridinis atkūrimas įvykdomas atstatant 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės akto veikimą. Faktinis įgyvendinimas vykdomas perimant visišką teritorijos valdymą, atnaujinant ir sudarant naujas sutartis su TSRS ir kitomis valstybėmis dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės tarptautinio statuso patvirtinimo.

3. Lietuvoje garantuojama politinių partijų ir visuomeninių organizacijų, pripažįstančių demokratijos principus ir gerbiančių Lietuvos suverenitetą, steigimo ir veiklos laisvė.

4. Kiekvienas Lietuvos pilietis, nepriklausomai nuo tautybės, lyties, kalbos ir religijos, netrukdomai naudojasi teisėmis ir laisvėmis, numatytais Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, visuotinai pripažintuose tarptautiniuose paktuose ir kituose dokumentuose, valstybės Konstitucijoje ir įstatymuose. Lietuvos įstatymai grindžiami tarptautinės teisės normų prioritetu.

EKONOMIKOS NUOSTATOS

1. Lietuvos ekonomika – nauji santykiai, besiremiantys nuosavybės formų įvairove ir lygiais teisiškumu, rinkos mechanizmu ir valstybės ekonominiu reguliavimu.

2. Lietuvos ekonomikos įgyvendinimo mechanizmą sudaro kainų, mokesčių, finansų bei bankų sistema, nuosavi pinigai ir savarankiška muitų politika.

3. Lietuvos ekonomika reikalauja turimo ūkio struktūros pakeitimo ir modernizavimo, atsižvelgiant į būtinumą palaikyti abipusiškai naudingus ūkio ryšius su TSRS, racionaliai naudoti resursus ir įsijungti į Europos ir pasaulio ekonomiką.

4. Lietuvos ekonomikos tikslas – tai tarpvalstybinį ekonominį bendradarbiavimą garantuojanti produkcija, žmogaus socialinių reikmių tenkinimas ir optimalių visuomenės veiklos bei gyvenimo ekologinių sąlygų sudarymas.

KULTŪROS NUOSTATOS

1. Lietuvos kultūra yra žmogaus buvimo pasaulyje būdas. Žmogus yra nelygstamoji kultūros vertė, kultūros pradžia ir pabaiga.

2. Lietuvos kultūra ugdoma dvasiškumo, tautiškumo ir istorinių tradicijų sklaidoje. Kultūros pamatus kiekvienam žmogui suteikia šeima, mokykla ir bažnyčia.

3. Lietuvos kultūros etnis savitumas yra jos universalumo ugdymo pamatas. Kultūros atvirumas – tai jos racionalųjų pradmenų stiprinimas, remiantis pasaulio kultūrų palikimu, kuris būtinas gausinant jos dvasinį ir materialinį potencialą.

4. Lietuvos kultūros ugdymo tikslas yra sveika ir gyvybinga tauta, santarvės tarp tautų ieškant taikoje, o tarp žmonių – dorovėje.

TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ NUOSTATOS

1. Lietuvos užsienio politikos tikslas – sudaryti palankias tarptautines sąlygas Respublikos valstybingumui užtikrinti, garantuoti Lietuvos piliečių ir valstybės interesų užsienyje gynimą.
2. Lietuvos tarptautinių santykių pagrindas – tai draugiški ir abipusiškai naudingi ryšiai su visomis taikos ir pažangos siekiančiomis pasaulio valstybėmis, aktyvus dalyvavimas tarptautinių organizacijų veikloje.
3. Savo užsienio veikloje Lietuva vadovaujasi tęstinumo principu, patvirtinant Lietuvos diplomatinės tarnybos, išlikusios užsienyje, teisę atstovauti respublikai ją pripažįstančiose valstybėse.
4. Lietuvos siekis tarptautinėje politikoje – pastovus neutralitetas. Jos teritorija negali būti panaudota agresyviems tikslams.
5. Nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymas nesiejamas su respublikos dabartinės teritorijos pakeitimu. Lietuva niekam nekelia jokių teritorinių pretenzijų.

Dokumento paskirtis: Šie Nepriklausomybės atstatymo principai pateikiami XII-ojo šaukimo Lietuvos TSR Aukščiausiąjai Tarybai. Kaip darbinis dokumentas spaudai neteiktinas.
1990 03 06

LTSR Aukščiausiosios Tarybos posėdis.
Ar čia būtų balsuota už Nepriklausomybę?

BANDANT RASTI DERYBŲ ATSPAROS TAŠKUS

**POKALBIO SU ALEKSANDRU JAKOVLEVU 1990 M.
BALANDŽIO 3 D. MASKVOJE, TSKP CK RŪMUOSE,
REKONSTRUKCIJA**

Šis tekstas niekur nebuvo skelbtas. Jis – pirmo neoficialaus diplomatinio bandymo deryboms su TSRS pradėti ataskaita Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui.

Po 1990 m. kovo 22 d. TSRS kariuomenės desantininkų įvykdyto LKP CK pastato užgrobimo ir Naujosios Vilnios psichiatrijos ligoninės, kurioje buvo 38 iš okupacinės kariuomenės pasitraukę Lietuvos piliečiai, nusiaubimo, TSRS prezidentas Michailas Gorbačiovas pareikalavo per tris dienas atšaukti Aktą dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, Lietuvos parlamento pirmininkas Vytautas Landsbergis kreipėsi į JAV Kongresą, prašydamas pripažinti Lietuvos Vyriausybę. Kovo 29 d. JAV prezidentas Džordžas Bušas nusiuntė laišką TSRS prezidentui ragindamas TSRS ir Lietuvos ginčą spręsti taikiai. Balandžio 1 d. į TSRS ginkluotųjų pajėgų garnizoną atvyko papildymas. Balandžio 2 d. V. Landsbergis Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pavedimu nusiuntė laišką M. Gorbačioviui pakartotinai siūlydamas pradėti derybas su Lietuvos atstovais. To paties balandžio 1 d. Prezidiumo posėdžio žodiniu sprendimu į Maskvą buvo nutarta pasiųsti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo narius Romą Gudaitį, Mečį Laurinkų ir Vyriausybės vicepremierą Romualdą Ozolą.

Balandžio 29 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nariu išrinktas Egidijus Bičkauskas kovo 30 d. Lietuvos Respublikos Ministrų Tarybos buvo paskirtas nuolatiniu atstovu prie TSRS Ministrų Tarybos.

Viskas tik mezgėsi.

Tuo labiau įdomus yra šis pirmasis ilgo ir sunkaus derybų su TSRS vadovybe kelio dokumentas. Jame išdėstytos nuostatos iš esmės nesikeitė per visą derybų su TSRS maratoną. Pokyčiai įvyko tik imperijai griuvus ir prie Rusijos valstybės vairo stojus Borisui Jelcinui.

Atvykom be kelių minučių 5 val. [popiet] Maskvos laiku. Padėjėjas Zaikovas pasisveikino ypač maloniai, aiškiai informuotas, kas mes. Užėjom į laukiamąjį, prikrautą knygų specialiam naudojimui, tarp kurių buvo apie JAV žvalgybos veiklą, prancūzų nomenklatūrą, Pasikivio dienoraščių du leidimai, plokštelių, stovėjo video aparatas, JVC televizorius, telefonas su užrašymo mechanizmu. Du žemėlapiai – pasaulis ir TSRS, Lenino portretas.

Jakovlevas atėjo nuo savo stalo mažiukas, bet ne niūrus. Pasodino mus vienoj pusėj stalo, pats nugara į langą kitoj. Sėdom Gudaitis, aš, Laurinkus. Buvom susitarę, kad Gudaitis ves. Jis pasveikino Jakovlevą, tapusį Prezidentinės komisijos nariu. Jakovlevas truktelėjo pečiais – dar negalutiniai. Bet pavedimą gavęs. Apie nusikalstamumą. Visur auga. Seniau jo kaime buvęs vienas milicininkas – ir pakakę, dabar keli – ir nebijo. Ir anksčiau nebijojo,

Straipsnis iliustruotas
nuotraukomis iš Lietuvos
centrinio valstybės archyvo.

Aleksandro Jakovlevo vizitas
Lietuvoje 1988 m. rugpjūčio
11-13 d. Trakai.
Algirdo Sabaliausko ir
Gedimino Svitojaus nuotrauka.

bet buvę atsargūs. Dabar tarnauja, pastebėjau. Jakovlevas kalbėjo, išsižiūrėdamas į pokalbininką net primygtinai. Jis neskubėjo pradėti. Apie tą milicininką buvo šeimininko pokalbis su svečiais. Kurį laiką buvo net tylos. Gudaitis pasakė, kad atvažiavom, atsimindami Jakovlevo nuopelnus Lietuvai vykdant pertvarką, pasitarti apie tolesnius žingsnius. Ozolas priminė, kad mes ne delegacija, o Aukščiausiosios Tarybos ir Ministrų Tarybos atstovai, turinys konsultavimosi teisę. Jakovlevas pasakė, kad iš Vilniaus pasiekė žinia, jog į Maskvą važiuoja Sąjūdžio liberaliojo sparno delegacija. Mes pasijuokėm. Iš ko telegrama – nesakė. Pabrėžė, kad šitas pokalbis yra visai konfidencialus. Mes tai patvirtinom.

Gudaitis pasakė, kad mus daug kas kaltina, jog mes padarėm savo kovo 11 dienos sprendimus skubotai, neatsakingai ir pan. Tai yra neteisybė, mes atėjom į Aukščiausiąją Tarybą mūsų rinkiminės programos, kurioj buvo mūsų Nepriklausomybės atkūrimas, įpareigoti ir mes tiesiog negalėjom daryti jokių kitokių sprendimų, žmonės mūsų būtų tiesiog nesupratę.

Ozolas papildė, kad mūsų nutarimai nėra fatališki, jie buvo istoriškai būtini, ir ta prasme Aukščiausioji Taryba neturėjo pasirinkimo. Tai, kas buvo kovo 11, buvo tarptautinės teisės užfiksuotų ir išsaugotų Lietuvos teisių eksplikavimas į nūdieną ir jų aktualizavimas. Sprendimuose nebuvo nieko netikėta: jie ryškėjo ir denonsuojant 1939–1940 metų Molotovo–Ribentropo sutartį, ir 1940 metų Lietuvos Liaudies Seimo nutarimus. Po jų susidariusioj juridinėj tuštumoj turėjo būti pasakyta, kas gi mes šiandien. Ir buvo pasakyta. Sako, kad mes labai skubėjom. Dirbom normaliai. O kad prieš TSRS liaudies deputatų suvažiavimą – tai suprantama: nenorėjom daryti ne tik TSRS konstitucijai prieštaraujančių žingsnių, bet ir suteikti galimybę pagal TSRS įstatymus teisėtai panaudoti prieš mus jėgą. Iš armijos elgesio aiškiai matyti, kad Michailą Sergejevičių stipriai spaudžia reakcinės jėgos, ir vargu ar jis pats būtų galėjęs garantuoti, nors mes puikiai žinom jo teigiamą nusiteikimą Lietuvos atžvilgiu, kad jis nebūtų pasinaudojęs savo prezidentine valdžia, jei jis ją būtų turėjęs Lie-

Pasitarimas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos rūmuose. Dalyvauja Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatai ir TSRS liaudies deputatai iš Lietuvos. Prie stalo iš dešinės: Kazimieras Antanavičius, Jonas Kubilius ir kiti. Už jų stovi: Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo narys Mečys Laurinkus, žurnalistė Nijolė Steiblienė ir kiti. Vilnius, 1990 m. kovas.

Stasio Laukio nuotrauka.

tuva skelbiant nepriklausomybės atkūrimą. Mus kaltina separatizmu. Dar kai aiškinomės LKP atsiskyrimo klausimus, mes buvom plačiai diskutavę integracinių procesų esmę. TSRS negali integruotis senaisiais pagrindais. Valstybės pirma turi atsiskirti, tik tada ieškoti naujų sąjungos pagrindų. Kai kurios nepanorės išeiti būtent iš Tarybų Sąjungos. Kai kurios norės sąjungą perdirbti. Lietuva, Latvija, Estija niekada nenorės likti ir perdirbtaj sąjungoj. Bet visos tos valstybės turės padaryti tai, ką padarė Lietuva – atsiskirti. Šia prasme mūsų žingsnis yra aukštesnio lygio pertvarkos žingsnis, daugelio ypatingai sunkiai pripažįstamas kaip būtinas, bet mūsų suprantamas būtent kaip toks. Dėl to mes ir atvažiavom pabandyti ryškintis, kaip bendromis jėgomis galima būtų nuimti pasipriešinimą dėl to žingsnio radikalumo ir apsaugoti Lietuvos nepriklausomybę kaip tolesnės pertvarkos Tarybų Sąjungoje garantiją. Daug kas šneka apie mūsų užsisklendimą, norą nutraukti ryšius su Tarybų Sąjunga, priešišumą Rytams. Mes puikiai žinom, kad Rusija buvo, yra ir bus – nepriklausomai nuo to, kaip kartais klostydavosi simpatijos ir antipatijos – didžiąja Lietuvos kaimyne, o draugiški kaimynų santykiai buvo ir bus svarbiausia Lietuvos Rytų politikos nuostata. Lietuva milijonais ryšių susijusi su Rusija, mes ir dabar suinteresuoti juos išlaikyti ir pervesti į naują kokybę. Mūsų žingsnis teisėtas ir konstitucingas TSRS konstitucijos požiūriu, o tai, kad padarytas dar nereglamentuojamas – tai juk visa pertvarka yra neregamentuota, ir dabar reikia žiūrėti, kaip išsaugoti tai, kas reikšmingiausia.

Jakovlevas paprašė dabar leisti jam. Strategiškai jūs esat teisūs, pasakė jis, bet taktiškai labai prasti. Labai. Visas šitas skubėjimas, ultimatyvumas, ignoravimas... Jis kalbėsias visiškai nuoširdžiai ir visiškai tiesiai: tai veda tik į akligatvį. Sako, kad ir išėjimo projektas prastas, kad tai ne išėjimo, o neišėjimo projektas. Bet jis svarstomas ir priimamas! Tai kur kas geriau, negu išvis nesvarstyti! Gorbačiovas kalbėjo apie Sąjungos kaip federacijos projektą. Federacija neduoda teisės išeiti. Išėjimo teise pagrįsta sąjunga yra konfederacija. Dabar jau apie tai šnekama. Kitimas toks spartus, kad pralenkia visuomeninę sąmonę.

(Čia Jakovlevas buvo iškviestas pas Gorbačiovą ir apie valandą tarėsi pas jį – kaip pasakė – mokslo reikalais).

Grįžęs Jakovlevas tęsė „prastos mūsų taktikos“ analizę. Kovo 11 dienos įvykdymas slepia didelę grėsmę. Ir jums, ir Tarybų Sąjungai. Jeigu nesustosit, gal ir peržengsit tą pavojingą zoną (apie kurią šnekėjom), bet susitikti galit ne su mumis. Ar nematot, kaip atsigavo ir sustiprėjo reakcinės jėgos? *Neujutno stalo. Do perestroiki dobiražutsja**. Pasiiekta to, kad Uralo karinės apygardos vadas prezidentui siūlo 15 parų pasimokyti armijoje. Ant Ševardnadzės rėkte rėkė. Lietuva yra tikra dovana jiems. O politikoj viską reikėtų vertinti kartu. Kai analizuoji visumą, kartais norom nenorom kyla klausimas, ar Lietuvos vadovai tikrai nori Lietuvos nepriklausomybės. Negalima reikalų tvarkyti šitaip ultimatyviai. Gorbačiovas iš pat pradžių buvo už visokiausius kompromisus. Kiek jis gauna praeiksmų, grasinimų, kad parceliuoja Tarybų Sąjungą. Paskui Lietuvą peršokinės per tai ir kiti. Užtat jei jūs nesustabdysit tokios įvykių eigos – kelio toliau nėra. (Kaip aš supratau, Lietuva, parodžiusi nepripažįstanti TSRS teisėtvarkos sau, dabar turi pripažinti tos teisėtvarkos galiojimo galimybę kitiems, o tai tegalim padaryti, jei bus atsistota į nulines pozicijas ir pradėta kalbėti, kiek ta teisė gali galioti ir Lietuvai: atkurtos nepriklausomybės atžvilgiu ji negalioja, Lietuvos valstybės tipo atžvilgiu – galbūt, ekonominių – tam tikru laipsniu ir t. t. Jeigu to nebus padaryta iš Lietuvos pusės – bus kvestionuota Gorbačiovo *valdžia*, jis pasirodys *negalintis valdyti*, o to, aišku, jis niekada negalės sau leisti padaryti, net ir labai Lietuvai pritardamas ar netgi labai Bušo ir kitų spaudžiamas.) Sustabdom – ne panaikinam, o sustabdom! – priimtų dokumentų veikimą derybų laikotarpiui ir darom tolesnio mūsų vystymosi ir santykių variantus. Ir pateikiam referendumui visus tris variantus – federacija, konfederacija ir išėjimas. Nuspręs liaudis – tada tuo pagrindu spėsime jau mes: išpirkos, valiutos, ūkiniai ryšiai, sienos – viskas galės būti išspręsta. Bet tik ne konfrontacijos pagrindu. Vakarai jus jau pradeda labai smar-

* Pasidarė nejauku.
Bando prasibrauti
prie pertvarkos. –
Red.

kiai kritikuoti. Buvo čia Bušo pavidimu Metlokas. Aišku, apie 1940 metus galima kalbėti kaip apie atskaitos tašką. Bet lygiai taip pat sėkmingai atskaitos tašku galime pasirinkti ir Bresto sutartį ar ką kita. Gryna juridika nieko nepasieksim, ne čia esmė. Kalbama apie respublikos, šalies, visuomenės likimą! Atmesti atgal oi kaip toli gali. Andrejevos flangas labai laukia, o jie jau pasistengs, kad į aparatą nepralįstų joks *kontra*. Mes visada sakėm, kad tikroji laisvė yra sąlygota nepriklausomybės rinkos ekonomikoje – iš jos kylanti politika yra nepriklausoma politika. Pas mus viskas buvo taip politiškai, kad tai jus klaidina, užtat pas jus tiek daug dirbtinumo ir didelio nekantrumo. Eikim nuo rinkos ekonomikos santykių – ji parodys, ką daryti. Tuo metu panašiais keliais eis ir Europos procesai. Mūsų sąjunga (brak) nebuvo labai sėkminga. Gudaitis: kokia ten sąjunga – išprievartavimas. Jakovlevas: *Da nu, nebudem tak k slovam**... Padarėt klaidų ir mums kenkia. Michailo Sergejevičiaus negalima spausti į kampa. Dėl jūsų sukviėtę prezidentų susirinkimą, o Landsbergis atsisakė. Sunku buvo rasti būdą atvykti? Taip padėtis aštrėja. Aišku, kad kai kas labai ragina mus sutikti, kad padėtų. Yra tokių pagalbininkų, paskui aiškina, kad moterys su vaikais pasiėmė kastuvėlius ir nuėjo kareivius kapoti. *Supraskit jūs, kad dabartinėj situacijoje niekas – nei Vokietija, nei Anglija, nei Prancūzija, pagaliau nei JAV nesipyks su Tarybų Sąjunga. Lietuva galų gale turi tapti savarankiška, bet – galų gale ir palaipsniui* (mano pažymėta – R. O.). Prezidentas pasiruošęs (gotov) dialogui. Bet sustabdykit savo nutarimų veikimą, nutraukit visus kreipimusis ir eikit į dialogą: kokie ekonominiai ryšiai, kokia armija – konsultuokitės. O paskui – tegul sprendžia liaudis.

Ozolas siūlo pirmąjį susitikimą daryti be išankstinių sąlygų – pačioms sąlygoms dėl pokalbių vedimo aptarti. Jakovlevas tyli, paskui atkakliai kartoja, kad mes kelyje į aklavietę, kad negalima kalbėti ultimatyviai. Mūsų nutarimų, kurių jau turime per devyniasdešimt, veikimas turėtų būti pristabdytas, kol vyks derybos, kol bus svarstomi visi galimi variantai, o tada jau...

Laurinkus pastebi, kad, deja, Lietuvoje egzistuoja daug senų struktūrų, kurios destruktiviai veikia mūsų gyvenimą dabar, o dar labiau – jeigu atstatysim seną statusą. Armija išvis nieko nepaiso – TSRS Ministrų Taryba paskelbė pavasarinį šaukimą.

Jakovlevas sako, kad ir tai gali būti pokalbio objektas.

Laurinkus pareiškia, kad tokioms sąlygoms esant išvis sunku kalbėti apie derybas.

Ozolas priduria, kad būtų labai teisinga, jeigu Tarybų Sąjunga dabar, po savo pareiškimų, padarytų keletą akivaizdžių geros valios žingsnių. Pavyzdžiui, būtų nurodyta, kad nereikia užimti Lietuvos televizijos. Kad atidedamas arba Lietuvai netaikomas pavasarinis šaukimas. Nutraukiami manevrais prisidengusios armijos judėjimai.

Jakovlevas pareiškia, kad Gorbačiovas daug ko negali uždrausti. Esama pasiūlymų, kad būtų nutrauktas ir resursų tiekimas Lietuvai. Gorbačiovas daug kartų pareiškė, kad jis nesirengia šito daryti. Jeigu galėtų neduoti Landsbergiui – neduotų, bet tautai neduoti negali.

Gudaitis atkreipia dėmesį, kad Maskvos padėtis Lietuvoje tikrai nepavydėtina: TSRS konstituciją gina pačios juodašimtiškiausios jėgos, TSRS interesų apsaugojimo dingstimi barbariškai užiminėjami pastatai. Jeigu būtų – kaip, atrodo, šitai stengiamasi padaryti – įtvirtina dvivaldystė, valdytų konservatyviausios jėgos, o šitai būtų ir Tarybų Sąjungai visiškai nenaudinga.

Jakovlevas atsako, kad į kalną ristas akmuo išsprūdęs nurieda toliau, negu buvo. Baltijos respublikos galėjo egzistuoti lygių valstybių sandraugoj. Apie tokius ryšius šnekėta ir Lenino. Gruzijoje 1920 metais funkcionavo trys valiutos.

Ozolas dar kartą siūlo kito susitikimo formulę: oficialūs Aukščiausiosios Tarybos įgaliotieji asmenys susitinka dėl pasitarimo sąlygų aptarimo.

Jakovlevas dar kartą pakartoja, kad esamomis sąlygomis Michailas Sergejevičius nusiileisti negalės. Turėtume grįžti iki kovo 10 d. būklės ir tada pradėti dialogą.

* Na ne, gal žodžių taip ne... – Red.

Gudaitis primena, kad pavasarį prasidės šaukimas į armiją, ir Lietuvoje bus *strašnaja lovlia**. Kaip spręsim šitą klausimą? Gal galima kalbėtis apie mūsų jaunuolių tarnybą Lietuvoje ar bent Pabaltijyje?

Jakovlevas jau pusiau atsikeldamas sako, kad mes ieškotume, koku būdu Gorbačiovas galėtų *vyjti na vas***. Kiek daug buvo pasiekta! Net ir pramonės perdavimas buvo pradėtas – o sustabdėm! Mes puikiai suprantam, kad mūsų idiotiška lygiava niekam tikus tvarka. Ir sąjunginių žinybų kišimasis seniai siutino. Kas geriau dirba, tas geriau turi gyventi. Turim pagaliau išeiti į naują civilizaciją. Nors bus sunku – tūkstantmetė Rusijos paradigma neleido šito iki šiol.

Mes pasirengiam išeiti. Tokia situacija, sako Jakovlevas. Konfrontacija tokia, kad kelia abejonių, ar Lietuvos vadovybė tikrai siekia nepriklausomybės. Visi sutinka, kad daroma teisingai, bet niekas neprieštarauja, kad šitai galima būtų padaryti ir kur kas protingiau. Štai estams irgi reikia to paties. Bet jie paskelbė pereinamąjį laikotarpį, ir mes sėsime žiūrėti, kaip kas galvojama daryti. O pas jus kai kam labai patiko užimti pozą. Studentas, kuris pradėjo pirmą pasaulinį karą, į vadovėlius pateko, bet į šventuosius neprasimušė. Ir jūsiškis, kuris pradėjo, gali susilaukti tokio pat likimo. Kodėl negalėjo atvykti į prezidentų pasitarimą?

Mes sakom, kad tikimės netrukus susitiksią.

Jakovlevas pamąsto ir pareiškia: neskubėkim, gerai apgalvokim.

Tuo iš esmės pokalbis ir baigiasi.

Kai laukiam prie lifto, jis praeina į penktą aukštą pas Gorbačiovą.

– Linkėjimus perduoti? – paklausia.

– Būtinai, – atsakom *u šutku****.

*Ataskaitą parengė Vyriausybės vicepremjeras Romualdas Ozolas
1990 m. balandžio 4 d.*

Lietuvos delegatai TSRS liaudies deputatų suvažiavime. 1989 m. gruodis.
Stasio Laukio nuotrauka.

* Baisios gaudynės. – Red.

** Išeiti į jus = susisiekti su jumis. – Red.

*** Juokais. – Red.

IŠ SĄJŪDŽIO METO DOKUMENTŲ

* Lietuvos Sąjūdis jau buvo pasirinkęs šią nuostatą (skirtingą nuo dalinių „suverenitetų“ kitos valstybės sudėtyje), tolygią valstybės nepriklausomybę.

** Jau pradėdant suvažiavimą deputatų iš Lietuvos delegacija buvo pareiškusi (V. Landsbergis jos vardu), kad Lietuva nesutinka, jog kitų respublikų atstovai rinktų Lietuvos atstovus į SSRS

Aukščiausiąją Tarybą, ir savo ruožtu Lietuvos deputatai nepriims teisės rinkti kitų respublikų atstovus.

*** Rusiškam tekste kitas, galbūt klaidingai pavartotas žodis: gynyką.

**** Buvo laukiama balsavimo dėl Nutarimo apie Molotovo–Ribbentropo pakto neteisėtumą.

***** Toks būtų buvęs įprastinis pabalsavimas už iš anksto sudarytą Komiteto narių sąrašą. Teikiama į jį atstovai iš Lietuvos (SSR) Stasys Stačiokas atsiuntė, V. Landsbergio pasiūlymu, atsisakymo telegramą.

***** Pareiškimą parengė V. Landsbergis, todėl pirmas pasirašęs toliau rinko parašus.

***** Po dvidešimtojo parašo yra V. Landsbergio interpas „Pastaba: kadangi dėl LKP suvažiavimo nedalyvauja daug Lietuvos deputatų, pridedame atitinkamą atskirą pareiškimą su 49 Lietuvos deputatų parašais“.

ANTRAJAM SSRS LIAUDIES DEPUTATŲ SUVAŽIAVIMUI BALTIJOS PARLAMENTINĖS GRUPĖS PAREIŠKIMAS DĖL ĮSTATYMO APIE KONSTITUCINĘ PRIEŽIŪRĄ SSR SĄJUNGOJE IR SSRS KONSTITUCINĖS PRIEŽIŪROS KOMITETO SUDARYMO 1989 M. GRUODŽIO 19 D.

Mes, SSRS Baltijos parlamentinės grupės liaudies deputatai, laikome pareiga dar kartą išdėstyti savo požiūrį į siūlomą SSRS Konstitucinės priežiūros komitetą SSR Sąjungoje.

Ir Įstatymas, ir Komitetas palies esmines suverenias respublikų teises, suteiks galimybių institucijoms, kurios yra ne respublikose, atšaukinėti jų įstatymus, taip pat bet kurios respublikos Pagrindinio įstatymo straipsnius.

Taip atsisakyti respublikų valstybinio suvereniteto* mes neturime įgaliojimų, kaip ir deputatai iš kitų respublikų neturi teisių jo atimti**.

Mes įsitikinę, kad priimti sprendimus dėl Įstatymo ir Komiteto galima tik laikantis konsensuso principo, tačiau tokio klausimo svarstymo ir sprendimų priėmimo mechanizmas dar neparengtas. Įstatymo apie konstitucinę priežiūrą projektas net neperskaitytas [nepateiktas suvažiavime], juolab nesvarstytas [SSRS] Aukščiausiosios Tarybos [abiejuose] rūmuose, o tai rodo, kad įstatymas yra dirbtinai skubotai prastūminėjamas.

Dabarties situacijoje, kai kalbama apie esminį sąjunginės įstatymdavystės atnaujinimą ir sąjunginio lygmens konstitucinių reformų atskyrimą*** nuo konstitucinių reformų respublikose, konstitucinė priežiūra pasitarnautų tik antipertvarkos, reakcijos tikslams. Ji galėtų būti taikoma, kol dar nėra pertvarkos laikų vientisos SSRS Konstitucijos, prieš bet kurią respubliką ir bet kurią jau priimtą [jos] ekonominį įstatymą ir nutarimą.

Mes taip pat atkreipiame Suvažiavimo dėmesį, kad Lietuvos, Latvijos ir Estijos įjungimas į SSRS neturi tarptautinės teisės pagrindo****, ir todėl konstitucinė priežiūra bei SSRS įstatymų viršenybės tose respublikose reikalavimas prieštarauja tų respublikų tautų apsisprendimo principui.

Eidami šiais motyvais, mes siūlome Suvažiavimui nutraukti įstatymo projekto svarstymą, o Komiteto išrinkimą***** atidėti ateičiai, kai tam subręs konstitucinės teisinės sąlygos. Dabar, nesant tokių sąlygų, mes nediskutuosime šių klausimų ir nedalyvausime balsavime; tuo pačiu mes teigiame, kad bet kuris galimas Suvažiavimo sprendimas dėl minėtų Įstatymo ir Komiteto, nepagrįstas konsensusu, neturės [mūsų respublikoms] teisinės galios.

V. Landsbergis*****, Z. Vaišvila, J. Brėdikis, A. Lajus,

G. Konopliovas, M. Martinaitis, S. Jocas,

K. Motieka, O. Mitalienė, G. Levickas

(ir kiti – iš viso 80 deputatų iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos)*****.

Iš V. Landsbergio archyvo

Versta iš rusų kalbos

MĄSTYMAI**BRONISLOVAS GENZELIS**

Profesorius, Nepriklausomybės Akto signataras

KELIAI IR KLYSTKELIAI

**LIETUVA SĄJŪDŽIO DVIDEŠIMTPENKMEČIO
PANORAMOJE**

Praėjo dvidešimt penkeri metai nuo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio gimimo. Verta pažvelgti į pokyčius, vykusius per tuos metus. Kas galėjo būti kitaip? Istorinių įvykių neatkartosime ir neatsakysime į klausimą, ar turėjome geresnį pasirinkimą. Tai – prielaida teoriniams pamąstymams, tačiau patį vyksmą būtina analizuoti ir vertinti.

Lietuvos istorija unikali. Lietuvių tauta ne kartą sukilo prieš pavergėjus. Visus sukilimus pralaimėjo, tačiau situacijai susiklosčius palankiai sugebėdavo atgauti Nepriklausomybę. Taip atsitiko 1918 m. vasario 16 d., taip buvo ir 1990 m. kovo 11-ąją.

Nepriklausomybės išvakarėse Lietuvos žmonės dalinosi į keturis tipus: siekiančiuosius atkurti nepriklausomybę (jiems svarbiausia buvo ne valstybės valdymo forma, o savo valstybė); antra, nepatenkintuosius savo materialine padėtimi ir troškusius gyventi kaip Vakaruose (imperijoje tokių perspektyvų nebuvo), tačiau, kol pavojinga, nelinkusius rizikuoti; trečiai grupei priskirčiau esamybę patenkintus ir kitokio gyvenimo neįsivaizduojančius žmones, kurie mažai domėjosi politika, tikėjosi materialinių sąlygų pagerėjimo imperijoje, tačiau turėjo tautinį jausmą; pagaliau, ketvirta, buvo ir įsitikinusių, jog mažos tautos (tarp jų ir lietuviai) išnyks, ir kuo greičiau tai įvyks, tuo geriau, todėl sąžiningai tarnavę imperijai ir pelnę skalsią duoną, bauginosi bet kokių permainų ir kiekvieną, kuris griovė imperijos pamatus, laikė nusikaltėliu.

Penkis dešimtmečius į Nepriklausomybę žvelgta kaip į Jono Biliūno „Laimės žiburį“ – ji buvo tolima vizija. Prasidėjus M. Gorbačiovo reformoms, vizija ėmė realizuotis 1988 m. birželio 3 d. išrinktos Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės dėka.

Į Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (LPS) iniciatyvinę grupę (IG) buvo išrinkti savo profesionalia veikla visuomenei gana gerai žinomi ir jos vertinami asmenys. Daugelis jų artimai tarpusavyje bendravo, diskutavo ir naująjį laikmetį sutiko pasiruošę veikti – pasinaudoti naujai atsivėrusiomis yrančios imperijos galimybėmis. Jie sudarė Iniciatyvinės grupės branduolį. Vienas kitas buvo išrinktas be išankstinio įdirbio.

V. Landsbergis buvo žinomas kaip M. K. Čiurlinio tyrinėtojas. Į Sąjūdžio vadovybę pateko ir iki tol mažai žinoma ekonomistė Kazimiera Prunskienė, atkreipusi į save dėmesį įspūdinga kalba, pasakyta 1988 m. birželio 2 d. Mokslininkų rūmuose apie galimą Lietuvos ekonominę savarankiškumą.

Lietuvos visuomenė pripažino LPS IG savo atstovybe, pajėgiančia suburti įvairius gyventojų sluoksnius, siekiančius atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Ją energingai

rėmė ir trokštantieji ekonominių pokyčių, bet nematę jų imperijoje. Treti abejingai ir net baikščiai stebėjo vykstantį judėjimą – į Sąjūdžio veiklą žvelgė tarsi iš šalies.

Liudijimai ir tyrimai byloja: kol buvo pavojinga, į Sąjūdžio vadovybę baikštūs asmenys* nesiveržė – jie išitraukė, kai pergalė tapo tikėtina. Tad iki Nepriklausomybės pirmieji trys sluoksniai įsijungė į Sąjūdį.

LPS IG buvo pakankamai kompetentinga, tikslius politinius sprendimus galinti priimti institucija. Kol veikė, vadovaudamasi vienu tikslu – atgauti Nepriklausomybę, ji nepadarė esminių klaidų ir išnaudojo visas reformų imperijoje teikiamas galimybes. Ši tendencija akivaizdi ir santykiuose su Komunistų partija.

Kadangi Lietuvos KP CK vadovybė buvo kur kas konservatyvesnė už M. Gorbačiovo grupuotę ir bijojo permainų, konfrontacija su ja buvo pozityvi ir neišvengiama. Maskvos reformatoriai manė, esą IG galinti būti jų idėjų palaikytoja. Tai lengvino LPS veiklą ir trukdė LKP CK funkcionieriams susidoroti su kylančia jėga kaip vieša režimo opozicija. Gorbačiovinė „pertvarka“ siekė demokratizuoti šalies valdymą, todėl pradžioje vengė naudoti jėgą prieš kitaminčius.

Komunistų partija buvo virtusi beforme mase – joje būta visų mąstymo lygių žmonių. Dėl įgyto autoriteto Sąjūdis įtakoją LKP narių mąstyseną. Sąjūdžio spaudimu vyko pokyčiai ir LKP CK vadovybėje: neinicatyvų ir bailų Rimgaudą Songailą pirmojo sekretoriaus poste pakeitė technokratas Algirdas Brazauskas, tipiškas anksčiau nurodyto antrojo tipo žmonių atstovas, puikiai suvokęs savos aplinkos lūkesčius.

Tolesnius pokyčius komunistų Lietuvos padalinyje sąlygojo M. Gorbačiovo siūlymas atsisakyti „demokratinio centralizmo“ nuostatos funkcionierius rinkti „iš vieno kandidato“, pasiūlyto aukštesnės institucijos vadovybės, o iš kelių. Tuo pasinaudojo sąjūdiečiai, kai 1988 metų rudenį Lietuvoje vyko tradiciniai vietiniai Komunistų partijos rinkiminiai ataskaitiniai susirinkimai. Šį kartą jie buvo vieši, o stebėtojų teisėmis juose galėjo dalyvauti ir nepartiniai. Pasinaudojęs šia naujove, Sąjūdis pasiekė, kad ženklios dalies vietinių organizacijų vadovybėje atsидūrė sąjūdiečiai. Su tuo faktu negalėjo nesiskaityti LKP CK vadovybė.

Antra vertus, nemaža dalis Lietuvos gyventojų, tarp jų ir nešiojusių kompartijos bilietą, mąstė: iš komunizmu pridengtos imperijos išsprūsti būtų neblogai, bet kaip tai pasiekti be rizikos? Jeigu grėstų pavojus, kaip jo išvengti be mažiausios rizikos savajam kailiui? Tai suvokus suprasime visus A. Brazausko ir jo aplinkos veiksmus.

Kas pažinojo V. Landsbergį iš anksčiau ir sekė jo veiksmus iki Nepriklausomybės paskelbimo, pastebėjo, kad jis bent viešai netroško konfrontacijos. Ji prasidėjo vėliau, kai reikėjo dalintis valdžia. Tačiau visuomenės konfrontacija nepaaiškintina vieno ar kito veikėjo įgeidžiais. Ją formavo ne tiek asmeninės ambicijos, kiek objektyvi situacija. Analizuodami A. Brazausko ir V. Landsbergio elgseną, apčiuopsime joje ir bendrumų: abu siekė sumenkinti Sąjūdžio pirmieji, apriboti jų įtaką, nors abu į Lietuvos politiką viršūnę atplukdė būtent Sąjūdžio banga.

Būta ir skirtumų. A. Brazauskas, buvęs įvairių institucijų vadovas, turėjo nemažą administracinės veiklos patirtį, kurios neturėjo V. Landsbergis. Jam nepavyko suburti darnios komandos. Po Sąjūdžio įsitvirtinimo politinėje arenoje prie jo prisiliedavo įvairaus plauko ir interesų avantiūristai. Tačiau V. Landsbergis turėjo tvirtą stuburą, kurio stokojo A. Brazauskas. V. Landsbergis, veikdamas autoritariniu stiliumi, siekė absoliučios valdžios, vangiai leidosi į diskusijas su kitaminčiais (gyveno savo sukurtą iliuzijų pasaulį), o A. Brazauskui trūko ryžtingumo. Tokios pozicijos turėjo ne tik neigiamų, bet ir teigiamų pusių: apie V. Landsbergį spietėsi bekompromisiškesni asmenys, o apie A. Brazauską būrėsi manantieji, kad jis sugebės išvengti tiesioginio konflikto su Maskva. Tokia jėgų pusiausvyra padėjo išvengti vidinio konflikto Lietuvoje.

* Ozolas R. *Žvaigždės blėsta auštant: sugyvenimai, arba 1987-1990 metų dienoraščių puslapiai*. Vilnius, Vaga, 2007; Klumbys V. *Pogrindžio leidinys „Perspektyvos“ (1978-1981): intelektualiosios saviraidos pradžia Lietuvoje. Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 2(12); Klumbys V. *Lietuvos kultūrinis elitas sovietmečiu: tarp pasipriešinimo ir prisitaikymo. Lietuvos etnologija*, 2008, Nr. 8(17); *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius, Baltos lankos, 2012.

Kažką panašaus galime įžvelgti ir santykiuose tarp Lietuvos laisvės lygos (LLL) ir LPS vadovybės. Kadangi iki TSRS liaudies deputatų rinkimų LPS vadovybė savo tikslų viešai neskelbė, o LLL ryžtingai deklaravo, Maskvos veikėjus labiausia baugino LLL. Ji Sąjūdžiui tapo savotišku skydu – kitu atveju visą savo prievartos aparatą TSKP CK būtų nukreipusi prieš Sąjūdį.

Pirmieji savo siekius paviešino estai. Minint Estijos Nepriklausomybės dvidešimtmetį Arnoldas Riutelis papasakojo apie savo, Indreko Tomės ir Vaino Vialjas* 1988 m. lapkričio mėn. pradžioje iškvietai į Maskvą pas saugumo šefą Vladimirą Kriučkovą ir TSKP CK sekretorių Jegorą Ligačiova, reikalavusius atšaukti Estijos TSR Aukščiausios Tarybos nutarimą dėl Estijos įstatymų viršenybės. „Kai mes atsisakėme tai padaryti, išgirdome: kiekvienas pagalvokite apie 10 metų. Susižvalgėme. Dešimt metų, tai dešimt... Jeigu pagrasintų, kad čia pat jus sušaudysime, gal ir apsigalvotume.“

Šią istoriją prisiminiau, kadangi Estijos vadovybė kreipėsi į LTSR vadovybę ir LPS vadovybę prašydama, kad Lietuva juos palaikytų ir priimtų analogišką nutarimą. Estijos Liaudies Fronto atstovai buvo atvykę į Vilnių ir prašė įtakoti LKP lyderius. Su Romualdu Ozolu ir Algimantu Nasvyčiu Sąjūdžio vadovybės pavedimu susitikome su LTSR vadovais ir sutarėme, kad pas mus bus priimti analogiški nutarimai. Išgirdę, kad šis klausimas net neįtrauktas į 1988 m. lapkričio 18 d. sesijos darbotvarę, nustebome. Toks LKP CK vadovų elgesys stipriai pakoregavo Sąjūdžio vadovybės ir A. Brazausko santykius.

Po 1989 m. kovo, TSRS liaudies deputatų rinkimus laimėjus Sąjūdžio remtiems kandidatams (iš 42 vietų sąjūdiečiams atiteko 36 mandatai), LKP CK vengė viešos konfrontacijos, nors užkulisiuose ji neišnyko. Net 1989 metų pabaigoje jos kontroliuojama LTSR Aukščiausioji Taryba per pirmąjį svarstymą nepanaikino LTSR Konstitucijos 6 straipsnio apie TSKP dominavimą valstybei. Tik tada, kai šis klausimas iškilo TSRS liaudies deputatų suvažiavime Maskvoje, sunkiai ryžtasi jį išbraukti ir iš Lietuvos TSR Konstitucijos**.

Dabar eksploatuojama mintis, kad 1990 m. vasario 7 d., kai LTSR Aukščiausioji Taryba paskelbė, jog ji anuliuoja 1940 m. liepos 21 d. vadinamuosius Liaudies seimo nutarimus, „prašančius“ Lietuvą „priimti“ į TSRS sudėtį, o TSRS Aukščiausioji Taryba 1940 m. rugpjūčio 3 d. nutarimą laiko aneksijos aktu, buvo sudarytas teisinis pagrindas Lietuvos valstybingumo atstatymui. Iš tiesų tai buvo tik tuometinių Lietuvos valdančiųjų desperatiškas veiksmas siekiant išsilaikyti valdžioje, ir jeigu tais nutarimais būtų pasinaudota, jie būtų galėję turėti neigiamų pasekmių Lietuvos valstybingumo atkūrimui. Pirma, LTSR AT nebuvo išrinkta, o valdžios institucijų parinkta ir neturėjo Tautos įgaliojimų. Antra, ji neturėjo Tautos pasitikėjimo: niekas negalėjo būti tikras, kad po pirmo pagąsdinimo nutarimas nebus atšauktas (LTSR vadovai neišdrįso stovėti net Baltijos kelyje). Prisiminkime 1968 metų rugpjūčio Čekoslovakiją. Jos Nacionalinis Susirinkimas buvo drąsesnis, bet ir jis, įvedus okupacinę kariuoną, atšaukė savo ankstesnius nutarimus. Tačiau pats faktas, kad net LTSR Aukščiausioji Taryba pripažino, jog Lietuvos buvimas TSRS sudėtyje yra neteisėtas, bylojo, kad imperijos pamatai braška ir kad Lietuva eina Nepriklausomybės atkūrimo keliu.

1990 m. kovo 11 d. priėmus Nepriklausomybės atkūrimo Aktą Sąjūdis atliko savo istorinę misiją. Iš jo estafetę perėmė besiformuojančios politinės partijos. Nuo jų gebėjimų priklausė mūsų valstybės tolesnis likimas.

Valstybės sukūrimas ir valdymas – skirtingi dalykai. Kiekviena revoliucinė situacija į savo lyderius iškelia asmenis, sugebančius įtikinti visuomenę savo planų realumu ir sugebėjimu juos įgyvendinti. Pirmuosius prilyginčiau architektams ir statybininkams, antruosius – pastato eksploatuotojams. LPS vadovybę sudarė pirmojo tipo asmenys, kurių didelė dalis savo ateities nesiejo su politika, bet gerai žinojo, kad jų misija – valstybės atkūrimas. Atkurtos valstybės vadovybėje palaipsniui įsitvirtino tvirtų idėjinių įsitikinimų neturintys pragmatikai, labiau rūpinęsi savo asmeniniais interesais. Atkurtos valstybės valdymui pasirengta nebuvo.

* Arnoldas Riutelis tuo metu buvo Estijos TSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo Pirmininkas, Indrekas Tomė – Estijos TSR Ministrų Tarybos Pirmininkas, Vaino Vialjas – Estijos KP CK pirmasis sekretorius.

** Šepetys L. *Nepaprastoji karta. Siluetai ir spalvos. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 362.*

Kas yra Vakarų ekonomika, žinota tikrai nuogirdomis. Vieni orientavosi į švediškojo socializmo modelį, kitus baugino pats žodis „socializmas“, išeities ieškoti skatinęs „laisvojoje rinkoje“, apie kurią dar mažiau išmanyta.

Valstybinio turto išsidalijimas visiškai suskaldė tautą: vieni tapo turčiais, kiti – skurdžiais. Pabrėžtina, kad didžiulė valstybinio turto dalis atsidūrė buvusios nomenklatūros ir kriminalininkų rankose. Ypač pastarieji švaistė jį, reiškė panieką eiliniams žmonėms. Tai buvo didžiulės įtampos židiny, kurį sunkiai sekėsi suvaldyti.

Kai Lietuvai buvo ypač reikalingas susiklausymas, nes joje tūnojo okupacinė kariauna, veikė įvairios prookupacinės organizacijos, prasidėjo sąmoningas visuomenės skaldymas. Jo režisieriai nėra iki galo aiškūs. Tačiau ryškiausi tos veiklos ideologai Virgilijus Čepaitis*, Saulius Stoma žinomi. Pirmasis skelbė „lietuviškos tvarkos“ idėją (įdėmus tyrinėtojas nesunkiai įžvelgs Benito Musolinio mokymo atšvaitus), antrasis, vadovaudamas „Lietuvos aidui“ ir vesdamas atitinkamas LRTV laidas, užsiėmė „raganų paieškom“ tarp žymių Lietuvos kultūros veikėjų, aneksuotoje Lietuvoje brandinusių tautinę savimonę. Taip buvo ugdomas nepasitikėjimas Sąjūdžio pirmieiviais, atkurta valstybė.

Daug diskutuota apie iliustracijos įstatymą: reikalingas jis ar ne? Kolektyvinė atsakomybė prieštarauja civilizuotumui: ji primintų bolševikų (reikia sunaikinti visus buvusius išnaudotojus ir jų pakalikus) ir nacistų (turi būti naikinamos nepilnavertės ir priešiškos jiems tautos) veiksmus. Tačiau buvo būtina konstatuoti, kad tam tikras veikas padarę asmenys privalo atsakyti.

Manau, kad visų stalinizmo epochos kagėbistų rankos kruvinos. Tačiau ne visi su slaptosiomis tarnybomis susiję asmenys prasikalto vienodai vėlesniais laikais. Vieni gaudė kitaminčius, organizavo įvairias provokacijas, tačiau kiti kovojo su organizuotais kriminaliniais nusikaltėliais. Vieni KGB agentai išdavinėjo savo draugus, kiti nieko „reikšmingo“ taip ir nenuveikė, tretieji nebuvo nei KGB informatoriais, nei TSKP nariais, o skundė savo pažįstamus, per juos ne vienas neteko laisvės ar darbo. Šių nerasi jokioje kartotekoje ir nepritaikysi jokio iliustracijos įstatymo. Tuo tarpu Nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse ir pirmaisiais jos gyvavimo metais kai kurie KGB pareigūnai informuodavo Lietuvos tarnybas apie rengiamas akcijas ir tuo padėdavo išvengti net kruvinų susidūrimų.**

Kaip visa tai subendravardiklinti? Neturėta patirties ir kuriant teisinės valstybės įstatyminę bazę. Šių faktorių negalime ignoruoti. Iš laiko perspektyvos žvelgiant nenuoseklumų rasime ir kituose Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos nutarimuose apie praeitį, apie esamą padėtį, o jų pasekmes jaučiame ir šiandien.

Nepriklausomybės išvakarėse, atskildama nuo LKP, susikūrė LKP/TSKP, liaudies vadinamų „platformininkų“ partija, visomis išgalėmis kovojusi prieš Lietuvos valstybę iki pat 1991 m. rugpjūčio 19–21 d. pučo Maskvoje. Vieni jos lyderiai po pučo buvo nuteisti, partija uždrausta, o kiti liko (kai kuriems iš jų vėliau pavyko net įsitaisyti aukščiausiuose Lietuvos valdžios postuose). Neteko girdėti jų atgailavimo. Vargu ar jų požiūriai į Lietuvos valstybingumą, į lietuvių kultūrą pasikeitė. Taigi dalinė ir gerai apgalvota iliustracija būtų buvusi ne pro šalį: ji visų pirma turėjo liesti visus LKP/TSKP narius.

Sekant šiuolaikinės Rusijos žiniasklaidą ir jos politikų pasisakymus akivaizdu, kad ten iki šiol neatsisakyta minties susigrąžinti Lietuvą. Tam pasitarnauja ir kai kurie mūsų veikėjai.*** Iki 1991 m. rugpjūčio 21 d. Lietuvoje atvirai veikė KGB, GRU ir kitos Rusijos specialiosios tarnybos. Argi galima pasitikėti Valstybės saugumo departamentu žinant, kad jam vadovauja KGB rezervistas, juo tapęs po Baltijos kelio? Įvedus tiesioginį Maskvos valdymą rezervistai turėjo pakeisti legaliai dirbusius kagėbistus ir vykdyti represijas. Kaip toks asmuo buvo atsidūręs šiame poste?

Anuliavome baigusią aukštąsias partines mokyklas absolventų diplomus, tačiau jų dėstytojus laikome garbingais asmenimis. Tos mokyklos buvo svarbiausios kolaborantų

* Vėliau išryškėjo, kad V. Čepaitis buvo KGB agentas. Apie tai žinojo V. Landsbergis dar iki jį demaskuojančių dokumentų pasirodymo žiniasklaidoje. Žr. Skučas A. *Pėstininko užrašai*. Vilnius, Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2012, p. 502.

** Apie tai šiandien rašo tuometiniai mūsų saugumo tarnybų vadovai Mečys Laurinkus, Zigmas Vaišvila, Audrius Butkevičius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro vadovė Birutė Burauskaitė.

*** Pavyzdžiui, šių metų sausio 16 d. Maskvos savaitraštyje „Literaturnaja gazeta“ Algirdas Paleckis išspausdino straipsnį, kuriame teigia, esą Lietuvos buvimas pasaulio žemėlapyje neteisėtas, pila pamazgas ant mūsų valstybės. Nieko stebėtino, kad šis straipsnis susilaukė plataus atgarsio tarp savaitraščio skaitytojų – kai kuriems jis „atvėręs egzistuojančias anomalijas“ ir įtikinęs, kad Lietuva, Latvija ir Estija anksčiau ar vėliau išnyks.

kalvės. Jų kontingentą sudarė visų pirma tie, kurie dėl negebėjimo nepateko į normalias aukštąsias mokyklas, bet vėliau įrodė savo ištikimybę režimui. Šiandien jie mūsų tarpe.

Didelė Lietuvos gyventojų dalis tikėjo, kad pakanka paskelbti Nepriklausomybę – ir viskas susitvarkys. Deja, taip neatsitiko. Atsirado bazė nusivylimui ir sąlygos veikti priešiškomis jėgoms. Jos nevienalytės: vieniems gaila būtos imperijos, kiti trokšta prisiglausti prie naujo šeimnininko.

Autoritarinės nuotaikos vertė ir verčia ieškoti gelbėtojų. Jie tampa grupuočių simboliais, skaldo visuomenę pagal simpatijas asmeniui. Tokios tendencijos išryškėjo dar rengiant Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektą. Parlamentui buvo pateikti du projektai: Kęstučio Lapinsko vadovaujamos Aukščiausiosios Tarybos sudarytos komisijos – parlamentinės respublikos Konstitucijos projektas ir alternatyvus – Egidijaus Jarašiūno, Narcizo Rasimavičiaus ir Zitos Šličytės autokratinės valstybės Konstitucijos projektas. Pastarojo Aukščiausioji Taryba neaprobavo, tad buvo prieita iki referendumo 1992 m. gegužės 23 d. Agitacija už „stiprios rankos“ projektą išvirto į, anot žurnalistų, *Megztųjų berečių* vykdymą „kitos pusės“ šturmą: buvo apspjaudyti Sąjūdžio pirmiečiai Kazimieras Antanavičius, Arvydas Juozaitis, Česlovas Kudaba, Justinas Marcinkevičius, ilgametis politinis kalnys ir pagrindžio žurnalo „Perspektyvos“ leidėjas Vytautas Skuodis. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis tą akciją, objektyviai tarnavusią Lietuvos nepriklausomybės priešams, galėjo pristabdyti, bet to nepadarė.

1992 m. spalio 25 d. referendumu buvo priimta demokratinės Respublikos Konstitucija. Deja, įtampa neatslūgo: nenorėta susitaikyti ir su rinkimų rezultatais. Aptardamas šią situaciją, Vytenis Andriukaitis pastebi: „Konservatoriai su V. Landsbergiu priešakyje suskaldė visuomenę į landsbergininkus ir brazauskininkus. /.../ Išrinkus A. Brazauską prezidentu, tauta galutinai pasidalijo į dvi viena kitai priešiškas stovyklas. Tai buvo istorinė klaida Nr. 2“.*

Argi būtų pajėgęs tautą suvienyti ryškiausias A. Brazausko konkurentas Stasys Lozoraitis? Vien jo geranoriškumo nebūtų pakakę. S. Lozoraičio užnugaris – kovingai nusiteikusias JAV lietuvių išeivių organizacijos, kurios iš aukšto žvelgė į Lietuvos gyventojus, bandė įrodinėti, esą Lietuva tapo laisva dėl jų veiklos. Dėl okupacinio režimo siautėjimo ir pačioje Lietuvoje būta nemaža asmenų, siekiančių atsisteiti už patirtas skriaudas. Tai – viena. O antra? S. Lozoraitis turėjo menką supratimą, kas iš tiesų dėjosi Lietuvoje. Jis neišvengiamai būtų tapęs priklausomas nuo kurios nors grupuotės. Reikia sutikti su V. Andriukaičiu, kad tokiu vienytoju negalėjo būti nei A. Brazauskas, nei V. Landsbergis.

Sąjūdžio kuluaruose mąstyta apie Justino Marcinkevičiaus kandidatūrą. A. Brazauskas buvo pasirengęs nebūti jam konkurentu. Staiga iš Maskvos sugrįžęs žurnalistas Vytautas Matulevičius suorganizavo išpuolį prieš poetą. Marcinkevičius susigūžė. Traukėsi iš viešojo gyvenimo. Kas buvo tos akcijos užsakovai, lieka neatsakyta.

Autoritarizmo idėjos Lietuvoje gyvos iki šiol: jos tai prislopsta, tai atgyja. Po tragiško V. Landsbergio šalininkų pralaimėjimo per 1992 m. spalio 25 d. Seimo rinkimus situacija iš esmės nepasikeitė. Pralaimėję rinkimus, „dešiniaisiais“ save vadinantieji nenorėjo perduoti valdžios jai laimėjusiems. Tik po „savanorių maišto“ taikios baigties įtampa atslūgo. Tačiau problema liko. Ir laimėjusiems ne visada buvo aišku, kas yra demokratinė valstybė. Tapęs Prezidentu A. Brazauskas be laimėjusios rinkimus LDDP frakcijos žinios Ministrų Pirmininku pasiūlė jai nežinomą buvusį LKP CK smulkų funkcionierių Adolfą Šleževičių. Pastarasis tęsė anksčiau pradėtą Gedimino Vagnoriaus ir Aleksandro Abišalos vyriausybės valstybei priklausiusio turto privatizavimą dar spartesniais tempais ir didesniais mastais, visiškai nepaisydamas aplinkybės, kad valstybės nuosavybė – tai visų uždirbtas turtas. Vadovaujama A. Šleževičiaus, LDDP tragiškai pralaimėjo rinkimus 1996 metais.

* Liutkevičienė I. *Lietuviškas imunitetas. Vytenio Povilo Andriukaičio gyvenimo interviu. Vilnius, Lietuvos rašytojų Sąjungos leidykla, 2012, p. 588.*

Straipsnis iliustruotas Jono Varno piešiniais. „Atgimimo“ archyvas.

Konservatoriai, išsiderėję iš LDDP, kad būtų sudarytas neprivatizuojamų objektų sąrašas, po rinkimų tuoj pat jo atsisakė ir užbaigė objektų dalybas. Pastarasis triukas jiems taip pat brangiai kainavo. Abiem partijoms grėsė pavojus išnykti iš Lietuvos politinio žemėlapiu. Jos diskreditavo pačią daugiapartinę sistemą. LDDP nuo išnykimo išgelbėjo susijungimas su LSDP, kuri iki tol buvo opozicijoje visoms ankstesnėms vyriausybėms ir neturėjo korupcinio šleifo, o Tėvynės sąjungą (konservatorius) – susijungimas su Krikščionių demokratų ir keliomis kitomis smulkiosiomis partijomis. Tačiau nepasitikėjimo šmėkla partijomis išliko.

Tai buvo ne vien partijų problema, o viso mūsų nacionalinio ir valstybinio sąmoningumo problema. Pamažu įsigalėjo požiūris, kad viskas perkama ir parduodama. Lietuvoje pradėjo veikti Komunistų internacionalo nuostata: „Senąjį pasaulį išardysime iki pat pamatų“... Ir ardė. Buvusią valstybinę nuosavybę, kaip tada sakyta – „visaliaudinę nuosavybę“, grobė ir buvę komunistai, ir antikomunistai. Buvę aršūs partiniai propagandininkai tapo aršiais antikomunistais. Tokia situacija piktinosi daugelis Lietuvos žmonių. Nemažai turto atsidūrė ir kriminalinio elemento rankose. Nusikaltėliai pasijuto padėties šeimininkais. Grobė, žudė. Atsikūrusiai valstybei buvo sunku juos įveikti, tačiau per dešimtmetį padėtis bent kiek normalizavosi.

Atkurdamą Nepriklausomybę, šalis buvo priversta priimti ir imperijos iššūkius, gili-nusius ekonominę krizę. Visus moraliai žalojo pirmaisiais Nepriklausomybės mėnesiais Maskvos paskelbta ekonominė blokada. Į Lietuvą gyvybiškai reikalingos medžiagos (nafta, metalas) galėjo patekti tik kontrabandos keliu. Vyriausybė privalėjo toleruoti kontrabandininkus. Šis užkratas paliko pėdsakus, sudarė prielaidas šešėlinei ekonomikai ir kriminaliniam pasauliui tarpti.

Lietuvos įmonės buvo susietos su imperijos rinka: iš ten gaudavo žaliavas, ten realizuodavo savo produkciją. Visi tie ryšiai nutrūko. Naujos rinkos sunkiai surandamos. Nebuvo ir savarankiško ūkio valdymo patirties. Valstybės atkūrimo išvakarėse ir atgavus Nepriklausomybę nesuformuota ekonominės politikos programa. Žinota tik tai, kad buvusioji bloga, o kaip tvarkomasi išsivysčiusiose demokratinėse šalyse – neanalizuota. Naujieji turčiai ir juos aptarnaujantis personalas save pavadino elitu, o kitus – runkeliais.

Žmonių prisiminimuose Sąjūdžio laikai aidi nostalgiskai: kokie mes buvome vieningi, rinkdavomės į šimtą tūkstantinių mitingus. O ar visų siekiai buvo tapatūs? Kas visus jungė? Dauguma pasakytų: „Siekis atstatyti savo valstybę“. Jie vardan Nepriklausomybės galėjo kentėti didžiausius nepriteklus, nes suvokė nepriklausomybės vertę. Būta ir kitokių: vieni iš jų sugebėjo greitai praturtėti (neretai ir nesąžiningai), tuo tikslu net prasiverždami į valdžią; kiti pasijuto nusivylę Nepriklausomybe, nes tikėta gerovė išsyk neatėjo.

Yra ir kita problema, panaši į XV amžiaus, įsigalint krikščionybei: Lietuvoje nebuvo susiformavusi sava bajorija. Titulus gaudavo per Lenkiją. Naujai iškepti bajorai norėjo išsiskirti nuo prastuomenės. Jie linko kalbėti kita kalba, šiuo atveju – lenkų. Dabar vyksta analogiškas procesas: asmenys, pasivadinę elitu, nori išsiskirti iš šių dienų „prastuomenės“ ir ieško, prie kokių Europos „senbuvų“ prisišlieti perimant ir jų kalbą. Naikiname save, o kaltę bandomė suversti kitiems. Mūsų valstybės Konstitucijos 14 straipsnis skelbia: „Valstybinė kalba – lietuvių kalba“. Mūsų Prezidentė reikalauja, kad valdininkai gerai mokėtų ne lietuvių, o anglų kalbą. Net rusų okupacinės valdžios Lietuvai paskirti prižiūrėtojai viešai nereikalavo mokėti rusų kalbą, ši nuostata galiojo tik Vilniaus aukštojoje partinėje mokykloje ir Lietuvos TSR valstybės saugumo komitete...

Nuvykę Lenkijon, jaučiamės esą Lenkijoje. Vilniuje pavadinimai beveik vien kitomis kalbomis. Iki to nebuvom nusigyvenę net aneksuotoje Lietuvoje.

Nepriklausomoje Lietuvoje iškilo istorikai, kokie negalėtų reikštis net okupuotoje Lietuvoje, tai yra asmenys, kuriems net prestižas yra niekinti savo tautą, jos istoriją. „Ci-

nizmo pavyzdžiu laikyčiau, – savo prisiminimuose rašo istorikas Vytautas Merkys, – ir vienos filosofės daktarinės disertacijos publikaciją, kurioje su tautiniais mitais kovojama J. Basanavičių apšaukiant psichiniu ligoniu, o V. Kudirką – nevykėliu gydytoju. Kur dar toliau eiti? Ir po to autorė ėmė greitai kilti karjeros laiptais aukštyn.“* Nuo savęs pridursiu: ši panelė konservatoriaus Andriaus Kubiliaus vyriausybėje buvo švietimo ir mokslo viceministrė. Ji ne vieniša.

Stalinizmo metais „liaudies priešai“ nebuvo skirstomi į sveikus ir ligonius: kiekvienas, suabejodavęs vado neklystamumu, gaudavo kulką į kaktą ir tiek. N. Chruščiovas įdiegė naują požiūrį: mokslas įrodė, kad mūsų laukia šviesi ateitis, tuo gali suabejoti tik nemokšos. Postalininėje Tarybų Sąjungoje visi valdžios kritikai buvo vadinami arba psichiniais ligoniais (aršiausius kritikus uždarydavo psichiatrinėse ligoninėse), arba nevykėliais. Mūsų liberalai nueina dar toliau: net ankstesniųjų laikų kovotojus už Lietuvos valstybę laiko arba psichiniais ligoniais, arba nevykėliais.

Tautos istorinės patirties niekinimas vyksta visais parametrais. Nejaukiai pasijunti, kai skaitai asmenų, kurie priskiria save istorikų luomui, rašinius, esą 1918 metų Nepriklausomybės atkūrimo Aktas yra klaida (reikėjo priimti J. Pilsudskio unijos modelį), kad L. Želigovskis ne okupavo Lietuvos sostinę, o teisėtai įžengė į ją, nes lietuviai 1923 metais okupavo Klaipėdos kraštą. Asmenims, kuriems rūpi lietuvių tapatybė, segama nacionalisto etiketė. Tai ne vien praeities paveldas: tada vartotas terminas „buržuazinis nacionalistas“, vien žodis „nacionalistas“ tada nieko ypatingo nereiškė, o dabar nacionalistų bandoma vadinti kiekvieną, kuris myli savo tautą ir valstybę.

Istorinė tiesa ne ką rūpi ir save laikantiems rimtais istorikais, rašantiems apie nesenus laikus, kurių tyrimams nestokojama šaltinių. Akademinėje Lietuvos istorijoje teigiama: „Primenant sovietinės visuomenės totalinės kontrolės pobūdį ir slaptosios KGB visagalybės įvaizdį, nenuostabu, kad nuo Sąjūdžio įsikūrimo iki dabar keliamas klausimas: ar nebuvo Sąjūdis valdžios projektas ir KGB kontroliuojamas..?“ Toliau dar gražiau: „Antra, žinia, kad į Sąjūdžio iniciatyvinę grupę pateko žinomi visuomenės veikėjai, buvę užsienyje arba bendravę su užsieniečiais, vadinasi, neišvengiamai turėję daugiau ar mažiau įsipareigojimų saugumo tarnybai (iš kur toks užtikrintumas? – B. G). Todėl tikėtina, kad tie įsipareigojimai, ypač partijos narių, dar galiojo ir kuriantis Sąjūdžiui, ir vėliau.“** Jei taip, vadinasi, Lietuvai Nepriklausomybę padovanojo KGB.

Skaitai ir stebėsi: kas tai? Ar absoliuti nekompetencija, archyvų nepaisymas, ar sąmoningas šmeižtas žmonių, kuriems rūpėjo Nepriklausomybė? Neginčiju, kad Sąjūdžiui kuriantis į jo struktūras pakliuvo vienas kitas asmuo, susijęs su KGB. KGB pradėjo sąmoningai infiltruoti savo agentus, kai tapo aišku, kad Sąjūdis įsikūrė ne tam, kad paremtų M. Gorbačiovą, o atkurtų Lietuvos valstybingumą. Tada KGB pradėjo leisti laikraštuką „Kranklys“ ir kitą skaitalą, bandantį paskleisti mitą, esą Sąjūdis – KGB kūrinys. Pakanka paimti į rankas generolo E. Eismanto ataskaitas ir kitą susirašinėjimą su Maskva, kur apgailestaujama, kad jam nepavyko padaryti Sąjūdžiui įtaką.

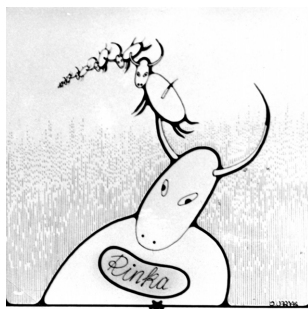
Analizuojant šį vyksmą Lietuvoje, turime konstatuoti: įvairios liberalų (ar neoliberalų) grupuotės lietuvių savimonei padarė žalos ne mažiau negu okupuotai Lietuvai bolševikai. Skirtumas tarp jų tas, kad pirmieji – svetimi, ir žmonės ieškojo būdų, kaip apsisaugoti nuo jų invazijos į mūsų protus; antrieji – savi, migdantieji savimone, diegia žmonių sąmonėje „mažos tautos“ sindromą, nuolankumą didesniai, o svarbiausias žmogaus gyvenimo tikslas – įgyti kuo daugiau turto. Ši mąstysena būdinga ne tik grupėms, kurios nešioja liberalų pavadinimus. Jų rasime visose partijose, nors viešai jos nedrįsta to pripažinti.

Čia veikia ir XXI amžiaus sindromas su jo iššūkiais: jeigu negalima jokia cenzūra – galima viskas. Iki tol žmogaus veiklą ribojo įvairios cenzūros, visų pirma bažnytinė, valstybinė arba abi vienu metu. Dabar cenzūra neįmanoma dėl informacijos sklaidos virtualioje

* Merkys V. *Atmin-ties prošvaistės*. Vilnius, Versus aureus, 2009, p. 392.

** *Lietuvos istorija. XI tomas, I dalis*. Vilnius, Baltos lankos, 2008, p. 79.

erdvėje. Tik uždraudus internetą, mobiliuosius ryšius žmonių nebepasiektų informacija iš svetur. Tai padaryti galbūt būtų galima tik visiškos diktatūros sąlygomis. Nors – vargu.

Mūsų niekas neišvadavo – savo sumanumo dėka patys to pasiekėme. Mūsų problemų už mus niekas neišspręs. Tik kartais pasiduodame iliuzijai, kad mūsų reikalais turi rūpintis kažkas kitas (ES). Gal čia ir užsiliko kai kurių recidyvų iš praeities, kada savimi neturėjome visų galimybių rūpintis, reikėjo Maskvos leidimo. Iki šiol neturime tikslų duomenų apie gyventojų struktūrinius pokyčius per Nepriklausomybės dvidešimtmetį. Apie gyventojų sumažėjimo priežastis turime tik fragmentiškus pasamprotavimus. Lietuva kelis kartus buvo praradusi valstybingumą. Vangiai analizuojame to reiškinių priežastis. Dar daugiau: kai kurie istorikai bando įtikinti, esą savo kalbos, savasties atsižadėjimas XVII–XVIII amžiuje buvo pozityvus reiškinys, vienų skendėjimas prabangoje, kitų skurde – normalu. Taip ideologiškai bandoma įtikinti piliečius, kad taip būta per amžius. Televizijos ekranuose puikuojasi nauji turčiai, o statistika skelbia apie šimtus tūkstančių skurstančių žmonių. Kaip jie gali didžiuotis savo valstybe? Dažnai save vadinantieji elitu tyčiojasi iš jų priklausomybės patekusių žmonių: „Už durų laukia šimtai bedarbių, kodėl turiu mokėti daugiau?“. Keistai skamba save finansų analitikais besiskelbiančiųjų žodžiai, kad atlyginimų pakėlimas žlugdys verslą – verslininkai jį perkels į užsienį. Į kokį? Kiek Europoje valstybių, kuriose darbas būtų mažiau atlyginamas?

Lietuvoje į politinį olimpą kopia asmenys, neturintys nei valstybinio, nei tautinio jausmo. Ten jie patenka mūsų rinkėjų valia, tų pačių, kurie tais veiksmais vėliau piktinasi. „Olimpui“ Lietuvoje per maža erdvės. Tuo metu, kai žlugo Rusijos imperija, vadinta Tarybų Sąjunga, kūrėsi Europos Sąjunga, į kurią skubėta įstoti nesvarstant ir nekeliant savo sąlygų, net didžiuojantis, kad Lietuva pirmoji ratifikavo sutartį, kurios net neskaitė mūsų seimūnai. Ar ne taip pat, kaip Lietuvos liaudies seimas 1940 m. liepos 21 d. pasiprašė priėmimo į TSRS?

Piliečius į neviltį varo teisėtvarkos neskaidrumas. Žmonėms reiškiami įtarimai, kai kurie pareigūnų veiksmai sveikam protui tiesiog nesuvokiami. Nemažai įtarimų subliūkšta. Lieka neaišku, ar pagrįstai bandyta iškelti baudžiamąsias bylas, kai nėra įkalčių, kai imituojama savo darbo svarba, o nusikaltėliai išsisuka. Piliečiai ne vienu atveju negali pasitikėti nusikaltimų tyrėjais. Tad ar ne sąmoningai keliamos bylos, kad piliečiai negalėtų būti tikri dėl visų bylų teisinio pagrindo? Prokuratūra, STT, VSD, FNTT privalo būti atsakingos už savo veiksmus. Deja, to neįaučiame.

1918 metų Lietuva paveldėjo kur kas silpnesnę ekonominę bazę, mokslinį potencialą negu 1990 metais. Per tuos du Pirmosios Respublikos dešimtmečius nebuvo nė vienos vyriausybės, kuri nebūtų supratusi, kad tauta gyva savo kultūra. To negalime pasakyti apie dabartines Lietuvos vyriausybes. Antai, šešioliktosios vyriausybės Švietimo ir mokslo bei Kultūros ministerijos patikėtos Darbo partijos komandai. Konservatoriai tas pačias ministerijas buvo pavedę liberalams, atmetantiems bet kokį tautiškumo elementą, kuriems kultūra – vienas iš verslų. Ar galime stebėtis, kad Darbo partija į kultūros ministrus bandė siūlyti žmogų, kuris užsienio žurnalistui pareiškė, jog jis neįaučias jokių sentimentų nei Lietuvos valstybei, nei lietuvių tautai ir tarnaus tam, kas geriau jam mokės, nesvarbu ar komunistams, ar antikomunistams.

Nesu Europos Sąjungos priešininkas, bet nesu šalininkas kelio, kuriuo dabar suka ES, siekianti tapti nauja imperija, neaišku kieno valdoma. Todėl čia privalomi aiškumai, kokių nori Anglija ar Čekija, net Lenkija, bet save laikantieji Lietuvos elitu yra pasirengę be išlygų tarnauti naujajai Europos biurokratijai.

Europos Sąjungą valdo šimtatūkstantinė biurokratų gvardija. Vien lietuvių Briuselio, Strasbūro, Liuksemburgo institucijose dirba daugiau kaip tūkstantis. Nereto jų atlyginimas viršija ir mūsų Prezidento. Visi jie savo pareigas brangina, tad yra įtikėję ir savo svarba. Kai susitinki su jais, pastebi, kad jie tolimi nuo tikrovės suvokimo, tuo pat metu siekia kons-

truoti tikrovę pagal savo galvojimo būdą. Panašiai anuo metu dirbo Maskvos biurokratai, todėl Europos Taryba vis labiau primena TSKP politinį biurą.

Klausaisi Lietuvos valstybės veikėjų ir galvoji: kas jie? Lietuvos valstybės vadovai ar ES įgalioti asmenys valdyti Lietuvą? Dabartinio Europos Parlamento funkcijos ne ką didesnės negu brežnevinės TSRS Aukščiausiosios Tarybos. Formaliai jo teisės net siauresnės. Išplėtimas taip pat ne ką duotų. Ką parlamente reikštų 12 ar 11 deputatų iš 751, paskirstytų po įvairias frakcijas, balsas? TSRS Aukščiausiojoje Taryboje respublikos oficialiai turėjo savo parlamentines grupes. Plečiant Europarlamento teises bet koks į tą Sąjungą įeinančių valstybių savitumas dar labiau siaurėtų. Šitokia situacija tenkina pretendentes į elitą, kuriam terūpi „duona ir žaidimai“.

Žmogui išplautom smegenim Europa tampa plačiąja Tėvyne, kaip aneksuotoje Lietuvoje buvo vaizduojama Tarybų Sąjunga. Ir žmonės bėga iš Lietuvos: vieni dėl tikimybės ten gauti didesnę atlyginimą, kiti – dėl didžiulės atskirties mūsų krašte ir galimybės iš jo tyčiotis, tretį – kad visur ta pati Europa, tik ten ne tokios ydos, kaip jo gimtajame krašte.

Šiandien negalime atsitverti tvora nuo kaimynų: liktumėme sala, į kurią netekėtų nei naujos technologijos, nei turėtume kur realizuoti savo produkcijos, taptume panašūs į Šiaurės Korėją. Todėl Europos Sąjungoje turėtume turėti aiškias pozicijas (jas kai kurios kitos valstybės turi), o ne svajoti apie galimybę joje įsitvirtinti ir gauti pelningas pareigas. Prieš ES atsiveria du keliai: pirmas, kurį propaguoja liberalai, – visos šalys ištirpsta Europoje; antras – suverenių, lygių valstybių sandrauga, kurioje kiekviena puoselėja savo kultūrą (sandraugos tikslas – savitarpio pagalba). Dabar gi Vokietija (ir Prancūzija) siekia dominavimo. Mūsų valdantieji kol kas linkę palaikyti pirmąjį kelią.

Tautos egzistencijai didžiausią pavojų kėlė ir kelia ketvirtąjo tipo asmenys, sergantys alergija savajai tautai, savajai valstybei, trokštantys prisiliesti prie didelės tautos, valstybės. Tai ne vien lietuvių tautos bruožas. Vienur jie save vadina internacionalistais, kitur – globalistais. Ideologinis pamatas – antravertis. Vieni jų yra virtę įvairaus plauko liberalais, kiti liko ištikimi Rusijos imperijai, kuria įvairius „socialistinius frontus“. Nepriklausoma Lietuva jiems niekada nebuvo vertybė. Tai ryškiai atsispindi Alfredo Bumblausko mąstysenoje: 1987 metų rudenį Mokslų akademijos diskusijoje keliančiuosius mintį apie galimybę atkurti Lietuvos valstybingumą jis išvadino provokatoriais ir neatsakingais asmenimis. Vadinas, nėra ko stebėtis šiuolaikine jo pozicija. Kuo jis skiriasi nuo A. Paleckio, kuris išsijuošęs Rusijos periodikoje šmeižia savo kraštą? Tai demokratinės visuomenės grimasos.

Tyčiojimasis iš žmonių tapo norma: darbdavys tyčiojasi iš savo darbuotojų, viršininkas – iš savo pavaldinių, Prezidentė – iš ministrų ir Seimo narių. Šiuo požiūriu neturime sau lygių šiuolaikinėje Vakarų Europoje. Savo elgesiu prilygstame Viduramžių despotams. Skirtumas tas, kad anie turėjo viešą teisę į žmogaus gyvybę, dabartiniai – ne.

Tad ir kyla klausimas: *kas mes esame šioje žemėje – įnamiai ar šeimininkai?* Apsisprendę vienaip ar kitaip, koreguosime ir savo veiksmus, požiūrį į istoriją, formuosime dabarties politiką. Niekas kitas to už mus nepadarys. Lietuvos problema yra ta, kad ji dar neturi normalių politinių partijų ir profesionalių politikų. Neretai partijos tampa verslą aptarnaujančiomis institucijomis, o ne Lietuvos interesų reiškėjomis ir gynėjomis.

Šis laikotarpis vertas išsamiausių tyrinėjimų, o ne vien džiugesio, kad atkūrėme savo valstybę. Privalome pripažinti ir analizuoti, kodėl nesugebame savoje valstybėje tvarkytis. Ryškiausias pavyzdys – Lietuva niekada per tokį trumpą laikotarpį nėra netekusi tiek savo piliečių, kaip per atkurtosios valstybės dešimtmečius. Tai ne vien ekonominės priežastys. Analizuokime jas. Svarbu ne tik sukurti savo valstybę, bet ir ją išsaugoti.

PAMINĖJIMAI**ČESLOVAS IŠKAUSKAS**

KLAIPĖDOS SUKILIMAS: KAM PRIKLAUSO ŠIS KRAŠTAS?

Baltų žemių žmonės, o juo labiau lietuviai, niekada nebuvo nuolankūs savo pavergėjams. Patys užkariaudavę didžiules teritorijas iki Maskvos Kremliaus ir Juodosios jūros, jie patyrė ir kryžiuočių, ir Rusijos carų, ir lenkiškųjų bei sovietinių okupantų grandines. Todėl ir sukilimai prieš juos arba, kaip sakytų marksistai, nacionalinė išsivaduojamoji kova buvo dažnas reiškinys.

Tarp ryškesnių tokių sujudimų istorikai primintų prūsų sukilimo vado Herkaus Manto (Henrichės Montės) keletą metų trukusį išsivaduojamąjį iš kryžiuočių karą XIII a. antro-

Straipsnis iliustruotas
nuotraukomis iš
Lietuvos centrinio
valstybės archyvo.

Lietuvos kariuomenė į Klaipėdos kraštą. 1923 m. vasario 20 d.
Fotografą nežinomas.

joje pusėje. Neužmirštas ir buvusios Abiejų Tautų Respublikos surengtas ir daugiau kaip metus užsitęsęs sukilimas prieš carinę Rusijos imperiją, beje, prasidėjęs 1863 m. sausio 22 d. Varšuvoje. Tai buvo aršus lenkų ir lietuvių pasipriešinimas, per kurį įvyko net 321 mūšis su caro kariuomene ir kuris, deja, pasibaigė dar žiauresnėmis represijomis prieš vakarinius imperijos pakraščius.

Neabejotinai prisimintume ir 1941 m. Birželio sukilimą, kurio baigtis taip pat neatitiko Lietuvių aktyvistų fronto (LAF) lūkesčių ir kuris iki šiol vertinamas nevienareikšmiškai.

Tačiau ne mažiau svarbus ir vadinamasis Klaipėdos sukilimas, kuris ir dabar kelia aibes kontroversiškų vertinimų, bet neabejotinai išskirtinas savo ryžtu, tikslia kovine taktika ir sugebėjimu apginti Lietuvos interesus. Sakoma: kaip pavadinsi, taip nepagadinsi. Dažnas istorikas vengia žodžio „sukilimas“, kai kas linkęs manyti, kad tai buvo „okupacija“, o vienas iš šių įvykių organizatorių literatūros klasikas Vincas Krėvė-Mickevičius savo prisiminimuose ir 1952 m. balandžio 9 d. Mykolui Biržiškai iš JAV rašytame laiške teigė, kad tai buvo Klaipėdos „atvadavimas“.

Taigi Lietuva Klaipėdos krašto (apie 2848 kv. km) neturėjo nuo pat jo atsiradimo, tai yra nuo 1919 m. birželio 28 d. pasirašytos Versalio taikos sutarties. Tiesą sakant, ir anksčiau Klaipėda priklausė Prūsijai, o nuo 1871 m. – Vokietijos imperijai. Versalio sutartimi į Rytų Prūsiją įeinantis kraštas buvo atskirtas nuo Vokietijos ir pateko Antantės žinion. I pasaulinio karo sąjunginės valstybės delsė *de jure* pripažinti 1918 m. vasario 16-ąją nepriklausomybę paskelbusią Lietuvą; šį motyvą pagrindiniu jos skelbė vėliau, kai Vilnius reikalavo priskirti Lietuvai Klaipėdos kraštą. Antantė krašto administravimą pavedė Prancūzijai, kuri nuo seno buvo palankesnė Lenkijai (galbūt nuo vadinamojo Lenkijos įpėdinystės karo, palietusio ir Prancūziją), reiškusiai kone didžiausias pretenzijas į šią teritoriją.

Anot visiems prieinamų žinytų, 1920–1923 metais dėl politinės krašto ateities susikirto Lenkijos, Lietuvos ir Klaipėdos krašto gyventojų interesai. Lenkija ir Lietuva, spręsdamos Klaipėdos krašto ateities klausimą, rėmėsi ekonominiais ir etnopolitiniais motyvais. Lenkija buvo suinteresuota turėti Klaipėdos uosto kontrolę, per jį eksportuoti savo produkciją.

Klaipėdos krašto savanorių armijos kariai. Klaipėda, 1923 m.
Fotografą nežinomas.

Savanoriai sukilėliai su kulkosvaidžiu ant tilto.
Klaipėda, 1923 m.
Fotografas nežinomas.

1921 m. gruodį Klaipėdoje įsteigtas Lenkijos konsulas, o 1922 m. pasirašyta prekybos sutartis su Klaipėdos krašto pramonininkais užtikrino per karą nutrūkusį medienos tiekimą į uostą. Kita vertus, stipri Lenkijos įtaka Klaipėdoje galėjo Lietuvą daryti dar labiau priklausomą nuo Lenkijos. Nepamirškime, kad tuo metu, 1920 m. spalį, generolo Liucjano Želigovskio (Lucjan Żeligowski) būriai, tylomis palaiminti iš Varšuvos ir abejingai stebinti Antantę, jau buvo užėmę Vilnių, o paskui okupavo ir Vilniaus kraštą.

1922 m. Ambasadorių konferencija Klaipėdos klausimui spręsti paskyrė Jozefą Pilsudskį šlovinusį ir apie jį knygą parašiusį, o vėliau Varšuvoje ambasadoriumi įsikūrusį prancūzų diplomata Žiulį Larošą (Jules Laroche), kuris, labiau paveiktas freištauto* idėjos šalininkų, jau 1923 m. sausio 10 d. buvo pasiruošęs suteikti Klaipėdos kraštui tokios valstybės statusą. Tai reiškė, kad po to teisinėmis priemonėmis susigrąžinti priėjimą prie jūros Lietuvai bus neįmanoma...

Vilnius, teisingiau – Kaunas, tokioje situacijoje nutarė ryžtingai veikti: Ministro Pirmininko Ernesto Galvanausko vyriausybė, dar gerokai prieš tai rengusi slaptus posėdžius, užsitikrino Vokietijos ir Sovietų Rusijos paramą. Per visuomeninę Lietuvos šaulių sąjungą ir Klaipėdoje įkurtą „lietuvninkų“ Vyriausiąją Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetą ji organizavo karinį Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos, vadinamąjį Klaipėdos sukilimą, kuris nuo 1923 m. sausio 10 d. truko ilgiausiai savaitę.

Kodėl lietuvius rėmė Berlynas? Jis buvo suinteresuotas, kad vokiečių gausiai gyvenamame Klaipėdos krašte neliktų Vokietiją parklupdžiusios Antantės. Vokietija greičiausiai svarstė taip: šiandien Klaipėda geriau tebūnie silpnų lietuvių, bet ateis laikas, kai ji vėl bus mūsų (tokia taktika pasitvirtino: jau 1939 m. kovo 23 d. Adolfas Hitleris sugrąžino Klaipėdą Reichui). Berlynas taip pat neatmetė versijos, kad uostamiestį kada nors kontroliuos Lenkija, kuri jau buvo įkūrusi okupacinę Vidurio Lietuvą ir dominavo Nemuno žemupyje.

Tuo tarpu Maskva 1920 m. liepos 12 d. pasirašyta Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartimi jau buvo pripažinusi nepriklausomą Lietuvą, o Vilnių ir Gardiną – Lietuvai. Tiesa, Raudonosios armijos daliniai iš Vilniaus pasitraukė tik 1920 m. rugsėjį, o jau po keleto savaitių, spalio 9-ąją, Vilnių užėmė kitas okupantas – Lenkijos kariuomenė. Taigi tegul ir trumpas taikių derybų ir pripažinimo laikotarpis suteikė daug galimybių Vilniui, o Maskvai piršo idėją geriau leisti Lietuvai kontroliuoti neužšalantį Klaipėdos uostą, negu jį palikti Antantei arba lenkams.

Taip lietuviai ryžtingai, apsimesdami, kad operacija buvo surengta ne valstybiniu lygiu, o pačių „lietuvninkų“ iniciatyva, susigrąžino sau langą į Vakarus. Istorikas Algimantas Kasparavičius neseniai pateikė taiklų palyginimą. Atsakydamas į BNS klausimus, Lietuvos istorijos instituto bendradarbis sakė: „Lietuvių grįžimas į Klaipėdą po 500 metų pertraukos civilizacine prasme Lietuvai reiškė maždaug tą patį, ką Berlynui – Vokietijos suvienijimas ir Bavarijos įjungimas į Vokietijos valstybę arba Rusijai – Švedijos sumušimas ir Sankt Peterburgo įkūrimas“.

Iš visos savanorių rinktinės Klaipėdai vaduoti, kurią sudarė 1078 kariai (bendras jų skaičius siekė 1753), žuvo 12 lietuvių. Sakykime, kad tokia auka nedidelė. Gal kiek ir ciniškas palyginimas, tačiau ji ne tokia skausminga, kaip netolima Sausio 13-osios tragedija. O Klaipėdos sukilimo pasekmės neišmatuojamos. Istoriko A. Kasparavičiaus duomenimis, per 15 metų užsienio laivyba Klaipėdoje išaugo daugiau nei dvigubai: nuo 700 laivų 1923 m. iki 1550 1938-aisiais, o krovinių apyvarta uoste padidėjo net keturis kartus. 1938 m. per Klaipėdą ėjo jau beveik 80 procentų visos Lietuvos užsienio prekybos.

Ką darytume, jei iki šios dienos būtume atkirsti nuo jūros? Beje, rusų istorikai, tarsi pamiršę bolševikinės Rusijos diplomatinę patirtį, vėl ginčija šio krašto priklausomybę. Tokius ginčus dar 1989 m. paskatino pats Michailas Gorbačiovas. Kaip savo studijoje „1923 m. Klaipėdos krašto sukilimo kontroversijos“ rašo istorikas Vygantas Vareikis,

* *Freistaat (vok.) –
laisva valstybė.*

garsusis gensekas, mėgindamas stabdyti lietuvių nepriklausomybės siekius, jau tada siūlė atkurti tą nepriklausomą Lietuvą be Klaipėdos krašto, tai yra su 1940 m. sienomis. Mat, pagal prieškarinę Lietuvos ir Vokietijos sutartį kraštas priklausęs Vokietijai, o pagal 1945 m. pasirašytą Potsdamo sutartį Karaliaučiaus ir Klaipėdos kraštai esą pateko į Sovietų Sąjungos kontrolę ir Klaipėda jokia formalia sutartimi Lietuvai nebuvo perduota.

Ir dabar kartojama, kad Rusijos Federacija yra visų SSRS teisių perėmėja, taigi ir Rusijos teisės į Klaipėdos kraštą nėra išnykusios. Kitaip sakant, kai pakvimpa geru kėsniu – Rusija paveldi Sovietų Sąjungos teises ir įsipareigojimus, o kai reikia kompensuoti okupacijos padarytą žalą – neria į krūmus...

Vadinasi, ginčai dėl Klaipėdos sukilimo jau tampa mūsų sugyvenimo su kaimynais ašimi. Ginčykimės, bet nepraraskime tautinių orientyrų.

Klaipėdos krašto savanorių armijos vadovybė (štabas, vadovavęs Klaipėdos sukilimui). Pirmoje eilėje iš kairės: 1-ojo pulko vadas Mikas Bajoras (kpt. Mykolas Kalmantavičius), armijos vado pavaduotojas Fricas (Antanas Gancerauskas) [kpt. Pranas Klimaitis?], armijos vadas Hansas Budrys (karo valdininkas Jonas Polovinskas), armijos štabo viršininkas Oksas (kpt. Juozas Tomkus). Antroje eilėje iš kairės: operatyvinis adjutantas Juozapaitis (kpt. Juozas Šarauskas), rikiuotės adjutantas Endrikeit (kpt. Andrius Pridotkas), ypatingasis adjutantas Martynas Lacytis. Klaipėda, 1923 m.
Fotografas nežinomas.

PRISTATYMAI

MŪSŲ LAISVĖS ŽENKLAI. II

**LAISVĖS PAŽENKLINTI. DAILININKAI ATKURTAI
LIETUVOS VALSTYBEI. II TOMAS.
SUDARĖ IR APIPAVIDALINO DAILININKAS
RIMANTAS DICHAVIČIUS. VILNIUS. 2013. 400 P.**

Albumas yra 2012 metais išleistosios knygos tęsinys. Jos anotaciją galima rasti *Nepriklausomybės sąsiuvinį* pirmajame 2012 metų numeryje. Pirmasis tomas pristato 62, antrasis – 75 kūrėjus arba jų grupes, kuriuos reprezentuoja nuo keleto iki keliolikos reikšmingiausiųjų kūrybos pavyzdžių.

Pirmojo tomo leitmotyvas – svarbiausiųjų Atkurtosios Lietuvos valstybės žymenų vaizdinis įprasminimas, kurį sudaro atkuriamą heraldiką, ordinais, medaliais ir kiti garbės ženklai, pinigų banknotai ir monetos, pašto ženklai, paminklai, visų žanrų dailės kūriniai ir kita valstybinė atributika.

Antrojo tomo specifika būtų galima laikyti gilesnių Lietuvos istorijos klodų įvaizdinimą, tolydžio grimztant į pačias tautos ištakas, kaip jas mato šių dienų Lietuvos dailininkai: tai ir krikšto motyvai, ir didieji – Saulės, Žalgirio, Oršos – mūšiai, kovos už kultūrą, pasipriešinimo okupacijoms liudijimai. Gana ryški laisvės sugestija – sakralinių erdvių kontempliavimas, sąsajos su religiniais motyvais.

Labai įdomi antrojo tomo tendencija – etninių pradų paieška, dailininkams kūrybos erdve ne vienu atveju pasirenkant netgi šiandieninę Lietuvos etninę realybę. Šia prasme ypač išsiskiria Žemaitijoje kuriantys dailininkai, kartais visiškai susitapatinantys su žemaitiškosiomis realijomis. Įdomus ir reikšmingas knygoje Rytprūsių ir Mažosios Lietuvos motyvas.

R. Dichavičiaus žvilgsnis į Lietuvą toliau nuo Vilniaus bokštų kuria dar vieną šio tomo akcentą: knygos skaitytojas sužino apie dailininkus, kurių, jeigu nepriklauso kūrybos brolių bendrijai, gal nė nebūtų pažinęs. Čia jie – iš Šiaulių, Panevėžio, Telšių, Klaipėdos ir kitų vietų – iškyla kaip ypatingos meninės įteikmės kūrėjai, nusipelnę būti įvesdinti į nacionalinę estetinę apyvartą ne mažiau, negu sostinėje reziduojantieji. Ar ši R. Dichavičiaus išryškinta galimybė bus apčiuopta kaip mūsų meninio gyvenimo turtinimo rezervas?

Kad R. Dichavičiaus *Laisvės paženklinti* yra rimta mūsų laisvės siekių įgyvendinimo paskata ir parama – akivaizdu jau šiandien: tokio apimtiško, tiesiog enciklopedinio užmojo mūsų laisvės ženklų vaizdymo Lietuva dar neturėjo. Ir jis dar nebaigtas, jis bus tęsiamas.

Savo darbo, kuriam paramos autorius susilaukia daugiausia irgi iš pasišventusių asmenų, o ne iš valstybės institucijų, motyvus ir prasmę autorius nusako įvadiniame straipsnyje „Kova dėl Laisvės nesibaigs niekada“: „Valstybė – tautos namai. Daug valstybių išnyko amžių bėgyje iš pasaulio žemėlapių, kai prarado savo kalbą, kultūrą, meną, užmiršo savo šalies simbolius. Visos šios vertybės yra Valstybės atramos stulpai – esminiai tautos egzistencijos elementai, reikalaujantys nuolatinės ginties – žmogaus ir valstybės.“

Laisvės paženklinti – aštrus tos kovos ginklas.